

II-2628

НИКОЛА МИЛОВАНОВИЋ

ВОЈНИ ПУЧ

И

27 МАРТ

ПРОСВЕТА-БЕОГРАД

НИКОЛА МИЛОВАНОВИЋ

**ВОЈНИ ПУЧ
И 27 МАРТ
1941**

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

ПРОСВЕТА

БЕОГРАД

1960

І ГЛАВА

ПРИПРЕМАЊЕ ТЕРЕНА ЗА ПУЧ

ПРОНЕМАЧКА ГРУПА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ БУРЖОАЗИЈЕ ИЗБИЈА НА ПОВРШИНУ

У првом периоду ширења фашистичког империјализма, то јест од тренутка Хитлеровог и нацистичког доласка на власт у Немачкој па све до слома минхенске антисовјетске стратегије западних сила, југословенска буржоазија спроводи онакву спољну политику каква је одговарала духу спољне политике западних сила — Енглеске и Француске. Ова политика се заснивала на концепцијама јачања фашистичко-нацистичког империјализма упереног на европски Исток. Наиме, западне силе су сматрале да ће оваквом својом политиком постићи не само извесну равнотежу снага у Европи, него да ће уздицањем и јачањем нацистичке Немачке и фашистичке Италије створити силу способну да, у одређеном моменту, уништи СССР и тако паралише његов утицај на демократске и напредне снаге не само у Европи него и у целом свету.

Оваква политика западних сила према СССР у потпуности је одговарала југословенској буржоазији, која је, да би обезбедила сопствене позиције у земљи, водила сурову борбу против радничког покрета и његовог повезивања са национално-ослободилачким тежњама југословенских народа. Страх од сопственог

народа и страх од Совјетског Савеза учинио је да југословенска буржоазија остане без сопствене спољне политике.

Међутим, као што је историја убрзо показала, овакве концепције западних сила — концепције које су увек могле постати бумеранг — биле су скроз погрешне и, према томе, осуђене на пропаст. Слом западне политике изазвао је и слом спољно-политичког курса оног дела југословенске буржоазије који је био прозападно оријентисан.

Овакав став западних сила Хитлер је вешто користио за сопствене планове и циљеве. После Минхенског споразума, који је претстављао врхунац овог става, однос снага између западних сила и нацистичко-фашистичких империјалиста превагнуо је у корист ових других. Хитлер је иза себе већ имао значајне успехе у својој ревизионистичко-реваншистичкој политици: припојио је Аустрију; имао је готов план за ликвидацију независности Чехословачке; у југоисточним земљама Европе — после њиховог успешног економског поробљавања — успео је да утиче директно и на политику тих земаља. Негде по Хитлеровим интенцијама, а негде по његовим непосредним жељама, постављају се владе које ће спроводити његове даље планове; једна од тих земаља била је и Краљевина Југославија.

Утицај сила Осовине, а посебно нацистичке Немачке, у Краљевини Југославији нарочито је порастао после слома западне минхенске политике. У таквој ситуацији, југословенска буржоазија — којој је главни циљ био да се одржи на власти, а народни интереси као и увек последња брига — одлучно продужава дотадашњим путем сарадње са фашистичким империјализмом (иницираним у своје време са Запада) само са том разликом што прозападне елементе сада сасвим потискују разне пронемачке струје и групе.

Пошто је Стојадиновић дубоко заорао прве бразде, његови наследници, влада Цветковић—Мачек, предвођени кнезом Павлом, продужавају и продубљавају наслеђени пут, како у унутрашњој, тако и у спољној политици, да би, на крају, приступањем Тројном пакту извршили отворену издају народа, остављајући га на милост и немилост нацистичко-фашистичким империјалистима.

Насупрот ове групе разних Стојадиновића, Цветковића и Мачека, стајала је такозвана Опозиција, састављена од припадника разних, претежно српских, буржоаских странака прозападно оријентисаних. Њен општи став је произилазио из ослонца на традиционалне везе са западним демократијама и био је противан спољној ПОЛИТИЦИ коју је спроводила владајућа клика, нарочито у периоду после Минхена када се променио СПОЉНО-ПОЛИТИЧКИ курс западних сила.

Обе ове буржоаске групе имале су својих једномишљеника и присталица у војним круговима.

Али тек после Минхена западне силе су увиделе да Хитлер нема намеру да буде пион у њиховој политици упереној против СССР, као што су то оне биле планирале.

Својим плановима и акцијама, нацистички вођ недвосмислено је показао да се отргао од својих доскорашњих заштитника, и да само чека погодан час да и њих нападне. То приморава Енглеску и Француску да предузму озбиљне мере за сопствено обезбеђење и сузбијање даље Хитлерове експанзије. У циљу стварања што ширег фронта и заокружавања немачког Рајха, они почињу и акцију како би увукли у своје планове балканске и остале земље југоисточне Европе, ради чега стављају у покрет све своје полуге, међу којима и оне у Краљевини Југославији.

Њима је, јасно, била потребна компактна Југославија способна за отпор и борбу; да би то постигли,

њихове прве мере биле су уперене на решавање најважнијег унутрашњег југословенског проблема — такозваног хрватског питања, које је раздирало Краљевину Југославију пуних двадесет година. Претставнику Хрватске сељачке странке у Паризу, др Крњевићу, једном од најближих Мачекових сарадника, стављено је до знања да је „дошао тренутак који налаже да Мачек напусти свој опозициони став и да се по сваку цену споразуме са Београдом". Исте инструкције дате су и владајућој српској буржоазији, а све у циљу „стварања компактне и јаке Југославије". Како је ово, с друге стране, потпуно одговарало и Хитлеровим плановима, то је и он, преко својих експонената и агената, предузео снажну акцију по овоме питању, рачунајући да ће на тај начин Југославију везати за своја кола.

С обзиром на то да су споразум сугерирале и западне силе, српска опозициона буржоаска група начелно није била против њега; она је једино пребацивала Мачеку издају опозиционог блока са којим је он од раније имао споразум, истичући да није било пожељно пактирати са владајућом групом.

НАРОД ЈЕ МОРАЛНО ПРИПРЕМЉЕН

Насупрот и једној и другој буржоаској групи, оној на власти, као и оној у опозицији, стајала је у дубокој илегалности Комунистичка партија Југославије. У тренутку када се формирало Намесништво, 9. октобра 1934. године, Партија је већ била почела да се опоравља од тешких удараца које јој је нанела владајућа буржоазија злогласном Обзном од 29. децембра 1920. године и у периоду Шестојануарске диктатуре.

И раније, а нарочито од 1937. године када је добила ново руководство на челу са Јосипом Брозом - Титом, Комунистичка партија Југославије — а са њом и остале демократске и напредне снаге — своју основну активност у спољној политици усмерила је на борбу против фашистичке агресије, а у унутрашњој политици на решавање националног питања и демократизацију политичког система у земљи. Своју делатност Партија је оријентисала на широке народне масе, служећи се при томе најразноврснијим облицима рада.

У погледу међународних односа, КПЈ је истицала да је правилна једино политика споразума између Совјетског Савеза и западно-европских земаља и њихово заједничко иступање против нацистичко-фашистичког империјалистичког блока. У складу са тим, Партија је наглашавала потребу да Југославија води самосталну спољну политику ослањајући се на СССР, који је претстављао реалан политички ослонац земаљама југоисточне Европе против надируће нацистичко-фашистичке опасности.

Тачно предвиђајући и правилно оцењујући наступајуће догађаје, КПЈ се свим снагама бацила у борбу на линији основних народних интереса, употребљавајући све своје расположиве кадрове и средства да изврши моралну припрему најширих народних слојева како би спремно дочекали догађаје који су се приближавали. И путем многобројних резолуција, одлука и прогласа, КПЈ је скретала пажњу народима Југославије на опасности које им прете од нацистичко-фашистичког империјализма и од овакве спољне и унутрашње политике какву је спроводила владајућа буржоазија, на челу са Павлом и његовим претседницима влада.

Тако се у прогласу „Народни фронт слободе“, који је Централни комитет КПЈ издао 1937. године по-

зивајући све демократске странке у земљи на заједничку акцију против фашизма и растуће ратне опасности, између осталог, каже:

**ПРОТИВ РАТНЕ ОПАСНОСТИ,
ПРОТИВ НАПАДАЈА ФАШИСТИЧКЕ
РЕАКЦИЈЕ! УДРУЖИМО СВЕ
ДЕМОКРАТСКЕ СНАГЕ У БОРБЕНУ
ПУЧКУ ФРОНТУ И У ЈУГОСЛАВИЈИ!**

Радном народу!

Свим народима Југославије!

Од светског рата, који наше крајеве претвори у крвљу заливено гробље, не бијаше опасност новог, још много страшнијег, још разорнијег рата, никад тако велика и тако непосредна као данас. Југоисточна Европа једна је од најважнијих линија нападаја главног потпаливача рата — Хитлеровог фашизма. Оживљавајући стару Кајзерову политику господовања од Хамбурга до Багдада, Хитлерова Њемачка грозничаво ради на томе да привредно и политички подјарми земље Југоисточне Европе, да их претвори у своје колоније.

Хитлерова Њемачка већ држи Хортијеву Мађарску у шакама. Својим пактом са Шушниковом Аустријом већ је у приличној мери извршила „Аншлус“. Она мути по судетско-њемачким и словачким областима Чехословачке. У Бугарској она се опире на Цанкова и фашистичке дворске кругове. Она има помагача међу дворским и владиним круговима Румуњске. Она је помогла своје штићенику Метаксасу да успостави војно-фашистичку диктатуру у Грчкој. Њени агенти раде чак и међу реакционарним круговима у Турској. Она све предузима да би разбила Малу и Балканску Антанту, да би отворила себи пут на Југоисток Европе.

Све то, а особито појачани напори у последње вријеме да се Југославија претвори у привредног вазала Хи-

тлерове Њемачке и у оруђе његове политике, показује нам како је близу опасност која нашој земљи пријети с те стране.

Опасност, која пријети Југославији због ратних планова њемачког фашизма, још је већа због све агресивније дјелатности талијанског фашизма. Послије покоља Абесинског народа, Мусолини се опет креће Балкану, учвршћује своје позиције у Албанији за напад на Југославију. Он помаже анексионистичке планове фашистичке Мађарске и обнову Хабзбуршке Монархије, који воде комадању данашње Југославије. Све тијеснији савез Мусолинија и Хитлера, створен ради подјеле будућег балканског плијена — показује како је погрешна политика оних, који у њемачком фашизму тобоже траже заштиту од талијанског нападача.

Опасност рата, која угрожава опстанак, слободу и независност народа Југославије, тијесно је повезана с појачаном опасношћу фашизма у самој Југославији, с опасношћу повампирења мрске и крвљу попрскане војно-фашистичке шестојануарске диктатуре...

Влада Стојадиновића није никаква брана против пријетеће фашистичке опасности, већ, напротив, утире пут нападајућем фашизму. Она није извршила демократска обећања што их је дала под притиском масовног покрета. Она се опире на Јефтићеву скупштину. Она примењује протународне законе шестојануарског режима. Она пуни тамнице борцима против фашизма. Она наставља угњетавање неспских нација. Она проводи политику пљачке радничких и сељачких маса.

Због тога је влада Стојадиновић—Корошец—Спахо, која се, под вођством дворске камариле, ослања на блок великосрпске буржоазије са реакционарним слојевима словенске буржоазије и босанским беговима, реакционарна, протународна влада. Она својом политиком потпомаже фашизам и његове диктаторске планове.. .

У вањској политици влада Стојадиновића све је више склона зближавању с Хитлеровом Њемачком. Насупрот интересима произвођача и читаве народне привреде Југославије, вањска трговина оријентише се све више на Њемачку. Њемачком капиталу дају се пљачкашке повластице, погодује се оснивању њемачке банке. Штавише, извјесни владини кругови су склони да помогну прикључак Аустрије Њемачкој, правдајући то, да је „Аншлус“ тобоже мање зло од обнове Хабзбуршке Монархије. Влада Стојадиновића једна је од посљедњих влада на свијету која неће да успостави нормалне односе са Совјетским Савезом — тврђавом свјетског мира — већ судјелује у бјесомучној хајци Хитлеровог фашизма против Совјетског Савеза...”

Реагирајући на Хитлерово присаједињење Аустрије Рајху у марту 1938 године, ЦК КПЈ је такође упутио народу проглас у којем стоји и следеће:

„Хитлеров агент Стојадиновић издао је интересе народа. ...”

„Својом издајничком спољном политиком он одваја Југославију од њених савезника и продаје је Хитлеру и Мусолинију. Тиме он отвара врата Југославије фашистичким освајачама”.

Позивајући народе Југославије да се уједине у један фронт и сруше издајничку владу Стојадиновића, у прогласу се затим каже:

„Свим демократским и родољубивим грађанима без разлике вере, народности и страначке припадности, у овим тешким и отсудним часовима ми се обраћамо не само присталицама Блока народног споразума него и свим осталим народним родољубивим снагама српског, хрватског, словеначког и других народа, које се нису изјасниле за спо-

разум СД коалиције и Удружене опозиције, али које су против издајничке политике Стојадиновића и које су вољне да бране мир и независност земље. . ."

„Аншлусом Аустрије, Хитлер је стегао у клешта братску Чехословачку. Само је питање дана када ће над њеним мирним становништвом да забрује фашистички авиони. Немачки фашисти постепено, али доследно проводе свој паклени план да претворе све народе средње и југоисточне Европе у своје робове и топовско месо у свом коначном обрачуна са демократијом, а нарочито против њене тврђаве Совјетског Савеза".

Када је 1938. године претседник Чехословачке Републике, Едуард Бенеш, посетио Београд — а та посета је претстављала његов последњи покушај да спасе Малу антанту и са њом чехословачку независност коју је Хитлер све више угрожавао — напредна студентска омладина, предвођена омладином КПЈ, организовала је манифестације и приредила свечани дочек чехословачком госту, наступајући са паролама „Живела Чехословачка", „Живела Мала антанта".

Стојадиновићев режим је оштро иступио против манифестаната, ухапсивши око 600 студената. Тим поводом напредна омладина обратила се народу у своме прогласу и следећим речима:

„Са својим бруталним насртајем да „одбрани" Претседника братске Чехословачке од искреног поздрава народа, ненародна влада Стојадиновић—Корошец—Спахо доказала је да смо ми били у праву, доказала је да је њена лицемерна правда само маска за остварено издајство народних интереса, за дефинитивно разбијање Мале антанте и нашег савеза са Француском.

Влада ЈРЗ плови све више у воде Рима и Берлина, данашњих највећих непријатеља наше независности. Својим налетом на нас, режим је отворено признао да не сме

народу пружити прилику да искреним поздравом Бенешу покаже шта ова земља мисли о његовој спољној политици. Прва победа је наша. Манифестујемо даље: „За Чехословачку републику, за Малу антанту, за савез са демократским земљама — против шуровања са Римом и Берлином...”

И после издаје у Минхену, где је привремено сахрањена независност Чехословачке, КПЈ је — са осталим демократским елементима — повела снажну пропаганду за помоћ Чехословачкој; јавило се неколико десетина хиљада добровољаца, међу којима велики број чланова Партије и СКОЈ-а. Тиме је КПЈ и овом приликом доказала своју спремност да се бори против фашизма и опасности коју овај доноси.

Кад су Хитлерове нацистичке трупе окупирале братску Чехословачку, ЦК КПЈ је издао проглас у у којем се каже:

„... Осигурати одбранбену способност за очување Југославије може само и једино влада која ће хитно обезбедити народу сва демократска и национална права и предузети све мере за одбрану земље, а која ће се у вањској политици ослањати на демократске силе, а у првом реду на Совјетску Унију као најмоћнијег заштитника малих народа, и која ће, заједно са осталим балканским народима, створити тесно пријатељство и савез за очување своје независности”.

После споразума Цветковић—Мачек и формирања њихове владе, КПЈ још упорније наставља борбу против издајничке буржоазије, између осталог и раскринкавањем пред народом како унутрашње, тако и спољне политике свих противнародних елемената. Тако у првомајском прогласу, који је ЦК КПЈ упутио народима Југославије 1940 године, каже се и ово:

„Већ осам месеци је прошло откако је дошло до такозваног споразума и откако се налазе на влади Цветковић и Мачек. Шта сте ви очекивали, а шта вам је дао тај споразум? Ви сте очекивали да ће тим споразумом бити решено хрватско питање и земљи дат мир, слобода, демократија и благостање. Да ли је то и постигнуто? Не, није. Због тога није што то није био споразум између српског и хрватског народа, него између српске и хрватске господе...”

„Да ли је народ добио своја демократска права? Није! Уместо слободе и демократије један велики део народа — радничка класа — добио је концентрационе логоре, добио је забрану своје штампе и забрану не само политичког него и синдикалног удруживања.

Режим Цветковић—Мачек не само да није извршио своја обећања и поправио неправду која је учињена народу од стране прошлих режима него је у многоструком погоршању то стање”.

У резолуцији V Земаљске конференције КПЈ, одржане у Загребу октобра 1940 године, споразум Цветковић—Мачек је до краја демаскиран, а ситуација у земљи подвргнута марксистичкој анализи на бази чињеничног стања.

„... Такозвани споразум између српске и хрватске господе у јесен 1939 г. — каже се између осталог у резолуцији — био је „споразум за даље изабљивање радних маса и национално угњетених народа Југославије” (Резолуција КИ). С једне стране тим споразумом није ријешено хрватско питање, с друге стране још више се отворише прохтеви хрватске буржоазије, а исто тако није задовољен ни један део српске буржоазије. Подмукла међусобна борба све јаче избија на јаву. Национални шовинизам распирује се са једне и са друге стране. Хрватска буржоазија показује исте угњетавачке тенденције према

другим народима Југославије као и спрске: претензије хрватске буржоазије према Босни, Херцеговини, Војводини па чак и према Словенији то јасно потврђују.

Сељачко питање у Хрватској тим споразумом није ријешено. Оно је остало не само даље отворено, него се још и више заоштрава..."

„Гњев преварених хрватских сељачких маса окреће се данас против властите хрватске господе, све више се заоштравају класне супротности на селу..."

„Услијед преваге господе ХСС-а над сељаштвом и незадовољства које из тога слиједи, појачала се опасност демагошке пропаганде иностраних агената франковаца међу сељацима, особито у Лици, дјеломично у Загорју итд., који обмањују сељаке разним обећањима..."

„Прогрес класне диференцијације и заоштравања класних борби на селу опажа се и у другим покрајинама: у Словенији, Србији, Црној Гори итд. због све већег осиромашења сељачких маса с једне стране и фаворизирања са стране буржоазије сеоских газда (кулака) с друге стране..."

„У Словенској људској странци попа Корощца, који је сада саставни део ЈРЗ, настало је јако превирање и незадовољство још прије овог империјалистичког рата..."

„У Србији буржоазија покушава да задржи сељачке масе и распад буржоаских партија на ситне групе и фракције помоћу пароле: „сви на окуп", али без успјеха, ..."

„Слабљење и распадање тих партија још се у већој мјери врши у областима с национално угњетеним народима.

У Македонији, Црној Гори, Метохији и Косову, Војводини итд. због националног угњетавања и појачаног социјалног израбљивања тај процес распадања буржоаских партија још се јаче испољава. Сељаштво угњетених народа и националних мањина страховито се израбљује, одузимље им се земља и шуме а фаворизирају се извјесни досеље-

нички елементи, којима се даје најбоља земља и на које се угњетавачка буржоазија упира (Македонија, Метохија). Све је то узрок слабљења и распадања буржоаских партија на селу, заштравају се класне супротности и борбе, које су углавном резултат појачаног изабљивања и пљачке капиталиста над сиромашним и средњим сељацима као и над осталим радним масама. Све то изискује неуморни рад комуниста на селу, гдје Комунистичка партија добива сваким даном све већи углед и симпатије. . ."

О издајничкој спољној политици владајуће буржоаске групе на челу са владом Цветковић—Мачек, у Резолуцији V конференције се наводи и следеће:

„... Њезина реакционарна унутарња и колебљива вањска политика води земљу у пропаст, угрожава независност народа Југославије. Та влада не води рачуна о захтјевима народа, да се у овим тешким часовима Југославија ослони на СССР, да сарађује и створи пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом. Напротив, разни издајнички и капитулантски елементи у влади и ван ње као што је поп Корошец и други отворено раде у корист осовине, продају независност народа, воде бјесомучну хајку против Совјетског Савеза”.

С тим у вези, у Резолуцији се истичу ови захтјеви и задаци:

..... ц) водити упорну борбу против колебљиве вањске политике владе Цветковић—Мачек и одлучно тражити ослањање на СССР стварањем пакта о узајамној помоћи и тијесне пријатељске сарадње; д) водити одлучну борбу против тога да се помоћу осовинских агената у влади и ван ње Југославија претвори у колонијалну базу осовинских сила за вођење рата до потпуног економског исцрпљења и осиромашења народа Југославије; ..."

Што се влада Цветковић—Мачек у овој спољној политици више приближавала Тројном пакту, њена унутрашња политика, која је имала да савлађује растући отпор напредних елемената и народних маса, постајала је све реакционарнија, а борба КПЈ против такве политике све жешћа. Та борба, која је од Партије захтевала и кржаве жртве, одразила се и у коминикеу број 5, од јануара 1941 године, којим је ЦК КПЈ упутио народима Југославије следећи позив:

..... Ми позивамо на заједничку сарадњу и заједничку борбу све оне који се не слажу са таквом унутарњом политиком владе Цветковић—Мачек која води народе Југославије у катастрофу, све оне који су спремни да се заједнички са нама боре... за демократију земље, за слободу организовања — политичког и синдикалног, за слободу синдикалне акције радничке класе, за слободу збора и штампе, за равноправност национално угњетених народа и за стварање праве народне владе која ће имати поверење народа, која ће хитно предузети мере за остварење горњих захтева, који су у исто време захтеви огромне већине народа Југославије..."

Осим свакодневном активношћу својих организација и чланова, који су не жалећи жртве личним примером показивали како се треба борити против издајничке политике владајуће буржоаске групе и њених експонената, КПЈ је и наведеним — као и многим другим — прогласима, резолуцијама, лецима, штампом, живом речју, итд., вршила све већи утицај на широке народне слојеве. Тако је Партија објашњавала масама суштину антинародне политике владајућих врхова и указивала на путеве и мере за заштиту народних интереса.

Захваљујући оваквом упорном и пожртвованом раду, КПЈ је успела да у народу створи опште не-

расположење према издајничком режиму Павла, Цветковића и Мачека, које је током 1940, а нарочито 1941 године избијало на сваком кораку. То своје незадовољство народ је и јавно изражавао у демонстрацијама против владе, захтевајући корениту промену и унутрашње и спољне политике. Ове демонстрације у разним местима и крајевима Југославије постајале су сваким даном све чешће и масовније, а нарочито су дошле до изражаја 25 и 26 марта, после извршене издаје земље потписивањем Тројног пакта.

Широко распрострањено народно незадовољство, створено највећим делом неуморним радом и утицајем КПЈ, било је опште познато. С њим су итекако рачунали сви они — и ван земље и у земљи — који су се одлучили да војним пучем збаце у народу омрзнутог Павла и његову издајничку владу.

Догађаји су доказали да се у овоме нису преварили, јер се за дефинитивни успех пуча, међу многим другим, баш овај моменат показао као пресудан. Захваљујући њему, пуч је, и поред значајних недостатака у његовом планирању и извршењу, успешно окончан.

БРИТАНСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА НА ДРЖАВНИ УДАР

Први озбиљнији конфликти између владајуће и опозиционе — углавном српске — буржоаске групе избијају у време Хитлерове офанзиве на Запад, у пролеће 1940 године. Узроци конфликта лежали су у чињеници да је владајућа буржоаска група водила пронемачку политику, док је Опозиција била састављена од прозападно оријентисаних елемената.

У то време у Југославији ступа у акцију и приличан број агената и прозападних агитатора, наро-

чито француских. Под њиховим утицајем, као и под утицајем елемената из буржоаске опозиционе групе наклоњених Западу, почиње јача таропаганда у корист западних сила.

После слома Француске, улогу Париза у овим акцијама преузео је Лондон. Енглеска је тада била једина земља која је ефективно била у ратном стању са Хитлером, те су јој у таквој ситуацији савезници били неопходни. Како је пронемачка политика владајуће југословенске буржоаске групе бивала све очигледнија, енглеска влада доноси одлуку о јачем ангажовању у Југославији, тражећи у овоме послу и помоћ САД, које су већ биле почеле да се активно интересују за ситуацију у Европи и испољавале жељу да победе западне силе.

Акцију у Југославији Енглеска је каналисала углавном у два правца: на владајућу буржоаску групу, на челу са кнезом Павлом, Цветковићем и Мачеком, вршен је притисак уз употребу свих расположивих средстава да би се спречио њихов капитулантски став према Хитлеру, али истовремено Енглеска је предузела акцију за организовање насилног свргавања са власти те групе. За ово друго решење Енглези су пронашли ослонац у себи блиским елементима у опозиционим буржоаским странкама и у самој војсци.

Уколико су више напредовали преговори југословенских властодржаца са Хитлером, утолико је борба између владајуће и опозиционе групе постајала све оштрија, а план насилног уклањања владајуће клике добијао све реалнији облик. Тако већ 1940 године долази до ближег повезивања између енглеске и америчке обавештајно-политичке службе, с једне, и групе пучистички расположених официра, на челу са командантом ваздухопловства генералом Душаном Симовићем, с друге стране. Али, за сваку евентуалност, уколико би ова група затајила, енгле-

ска служба је успела да у истом циљу формира и другу групу; њу су сачињавали припадници Српске земљорадничке странке, а на челу су јој били Милан Гавриловић и Милош Тупањанин.

Када је Недић успео да смени генерала Симовића са положаја начелника Главног генералштаба, Симовић је постављен за команданта II армије у Сарајеву. Међутим, на овоме положају Симовић је остао непуну годину дана; по Недићевом сукобу са Павлом и уклањању Недића са положаја, Симовић је постављен за команданта ваздухопловства и тако се поново нашао у Београду у центру догађаја.

У међувремену, Симовић се упознао и зближио са адвокатом Ђорђем Радином. Радин је први пут дошао у Београд 1926 године из САД где је радио као адвокат. У то време он је давао утисак прилично скромног и слабо ситуираног човека, па му је Министарство спољних послова Краљевине Југославије (преко Пресбироа) и новчано помогло откупљујући му рукопис књиге „The pivot of Balkans”¹¹. Доцније Радин почиње да се бави адвокатуром и у Југославији, и то само из области наследног права, радећи на регулисању запуштених заоставштина Војвођана — иселјеника у САД — и проналажењу њихових сродника по Југославији. Због тога је често поново одлазио у Америку. У међувремену се и оженио ћерком судије Хаџи-Поповића (који је некада био власник читавог једног дела Београда названог по њему Хаџи-Поповац). Доцније, после укупно 20 година проведених у САД, где је, како се говорило, створио јаке политичке и друге везе, Радин се настанио у Београду, у вили на Топчидерском Брду, у непосредном Симовићевом суседству.

Разговори које је генерал Симовић водио са Радином нису познати, али се у јавности упорно тврдило да је Радин био један од главних Симовићевих

инспиратора и да му је, у Рузвелтово име, обезбаво пуну подршку у акцији насилног уклањања кнеза Павла и његове камариле.

МИСИЈА ПУКОВНИКА ДОНОВЕНА

Убрзо по, успостављању тешњих веза између Симовића и Радина, крајем јануара 1941 године у Београд је стигао и амерички пуковник Вилијам Џозеф Доновен, звани „Дивљи Бил“, који се налазио на инспекцијском путовању по земљама Африке и југоисточне Еуразиие.

Као официр армије САД, Доновен је учествовао у I Светском рату, а у својој професији — био је правник — направио је завидну каријеру, поставши чак помоћник Главног државног тужиоца Сједињених Америчких Држава. Био је одлично верзиран по питању обавештајног рада и уживао велико поверење председника Рузвелта. Очигледно је да је Рузвелт имао све разлоге да у то критично време изабере баш Доновена за ово инспекционо путовање које је, иза официјелне фасаде, уствари претстављало веома важну и деликатну тајну мисију. Доновеново инспекционо путовање регистровала је сва европска и америчка штампа, а о суштини његовог пута правиле су се разне претпоставке. Међутим, Доновен је успевао да сачува тајну. Опкољен европским и америчким новинарима, чија су питања редовно личила на унакрсну ватру која је требало да пробије званични оклоп његове мисије, он је о суштини свога задатка увек давао исти „дипломатски“ одговор:

— Мој главни задатак је да испуним тај задатак.

И заиста Доновен је свој задатак испуњавао вештином искусног рутинера.

Приликом доласка у Београд, Доновена је на железничкој станици дочекала велика група новинара обасипајући га питањима:

— Ко вам је украо пасош у Софији?²

— Јесу ли вам украли и кофере?

— С ким ћете се састати у Београду?

— Шта ћете их питати? Шта ћете им рећи?

На сва ова и многа друга питања он се само смешкао и давао мршаве одговоре.

О пасошу је, на пример, изјавио:

— Украдени пасош је украден. Али ништа више! Поверљива документа ја држим овде! — и куцнуо се по челу.

Дневни листови су доносили исцрпне извештаје о његовом боравку у Београду. У својим разговорима и изјавама, Доновен је изразио дивљење и поштовање свих Американаца „херојској српској војсци“, коју познаје још из I Светског рата, а „која је одбила да се призна побеђеном, избацивши ту реч из свога речника, и пробила себи пут из Албаније натраг у Србију, све са песмом *Ој Србијо . . .*“

— Ја познајем — изјављивао је даље Доновен — југословенске војнике и уверен сам да су у војничком послу исти онакви какви су били и војници мале Србије.

Али поред званичних састанака, које је држао са владајућим политичким врховима, и обиласка војних школа и установа, Доновен је имао и дуг разговор са генералом Симовићем. Он је своме сабеседнику обећао пуну подршку и помоћ САД у свакој акцији која би била уперена против Хитлера, а са тим у вези, ако би било потребно, и у акцији насилног збацивања кнеза и остале владајуће капитулантске групе,

Уствари, основни задаци пуковника Доновена били су да испита расположење јавног мњења, да се

повеже са људима и групама прозападно расположеним и спремним — у одређеном тренутку — за акцију на линији политике западних сила, и да овима пружи англоамеричку помоћ.

Свој задатак у Југославији Доновен је успешно завршио. Напустио је Београд задовољан, и преко Каира вратио се авионом у САД да би у Белој кући поднео извештај претседнику Рузвелту.

Американци су, нарочито после Доновенове посете, полагали велике наде у војску Краљевине Југославије. Та нада им је доцније и донела огромно разочарење, до којег је дошло услед брзог слома и капитулације југословенске војске.

Тада су у америчкој штампи многи коментатори напали претседника Рузвелта што је интервенисао у Београду, обећавајући подршку и помоћ уколико се југословенска војска буде побунила против своје владе. Као главну личност америчке активности у Југославији, они су означавали пуковника Доновена. Тако је 27 маја 1941 године лист „The Saturday Evening Post“ отворено тврдио да је америчка влада била директно умешана у војни пуч у Југославији; лист је оптуживао српске прваке који су извели пуч, ослањајући се на америчка обећања, „која су успела само тамо где британска нису“, истичући да су та обећања довела до „америчких обавеза на Балкану чије се последице нису могле предвидети“.

Поводом ове Доновенове посете Југославији развила се по завршетку II Светског рата полемика по неким листовима у западним земљама. Очигледно се радило о захтевима пучиста-емиграната који су тражили да им Енглези и Американци признају некакве заслуге и бенефиције за услуге које су им они учинили извршењем пуча. Као одговор на то уследила је изјава Доновена, тада већ генерала и шефа америчке обавештајне службе:

— Срби се не могу позивати на 27 март 1941 године, јер смо ми ту револуцију купили³.

*

**

Када је образована врховна инспекција целокупне војне силе Краљевине Југославије, за врховног инспектора наменован је кнез Павле, а за његовог заменика, који је стварно и водио ову установу, био је постављен генерал Богољуб Илић. У то време Илић је уживао велико поверење кнеза Павла, који је чак планирао да Илића постави и за министра војске. Међутим, после капитулације Француске, 1940 године, узбудили су се многи духови а међу њима и Богољуб Илић, познат као симпатизер Француске. Илић је постепено почео да испољава незадовољство политиком коју су спроводили Павле и његова камарила, па га због тога Павле смењује са положаја заменика врховног инспектора и поставља за команданта V армије у Нишу.

Осећајући се дубоко увређен овим Павловим гестом, Илић није хтео ни да чује за нови распоред. Сматрао је да је до овога дошло због неких подметања, а на иницијативу Драгише Цветковића, те је с тим у вези говорио:

— Не могу ја ваљда да дочекујем на станици оног Драгишу кад год дође у Ниш и да га поздрављам.

Илић је овим образложио и Павлу своје одбијање да прими нови положај, што је Павла револтирало, па је министру војске Недићу издао наређење да Илића стави на располагање, а то је практично значило и скоро пензионисање.

Овај Павлов поступак у знатној мери је допринео чвршћем Илићевом зближењу са Симовићем ко-

ји је, неких седам-осам месеци пре тога, доживео сличну судбину: био је смењен са положаја начелника Главног генералштаба. Тако, по Симовићевом повратку у Београд, између ова два генерала долази до све чешћих сусрета и састанака на којима су ковани планови како да се утиче на Павла, па чак, уколико то буде потребно, и за његово уклањање заједно са владајућим политичким врховима.

ГЕНЕРАЛ МИРКОВИЋ — БЕЗА СА ИНТЕЛИЈЕНС-СЕРВИСОМ

Симовићев помоћник у Команди ваздухопловства био је генерал Бора Мирковић који је своје незадовољство према Павлу и влади почео да испољава још у време конкордатске кампање. Он је већ тада водио поверљиве разговоре са неким себи ближим официрима; у тим разговорима он је критиковао Павлов став, истичући да кнез и влада спроводе чисто фашистичку политику и да су дубоко упловили у немачко-италијанске воде, напуштајући старе савезнике. Мирковић се такође редовно интересовао и за расположење себи потчињених официра према Павлу, његовој камарили и њиховој спољној политици. Две године касније, а нарочито почетком марта 1941 године, када се у ужим круговима сазнало за последњу Павлову тајну посету Хитлеру и када је почело да се зуцка да ће Југославија приступити Тројном пакту, Мирковић је све отвореније говорио да би Павла и његову владу, која води земљу у пропаст и издају, требало насилно збацити а „младога краља довести на престо“.

Мирковићево мишљење и његове концепције подударали су се са Симовићевим, те су они убрзо и на овоме плану започели своју међусобну сарадњу.

Овакав Мирковићев став био је — у приличној мери — и резултат утицаја британске обавештајне службе (Интелиџенс-сервиса) са којом је Мирковић био у веома тесним везама.

Мирковић је био велики и веома интимни пријатељ са Жиком Крстићем, имућним трговцем из Београда и пословним ортаком Енглеза Маплбека. Преко њихове фирме у Београду вршене су разне набавке ваздухопловног материјала за потребе југословенског ваздухопловства. Захваљујући Крстићу, Мирковић је успоставио директну „пријатељску“ везу са Маплбеком који се, поред јавних трговачких послова, веома активно бавио обавештајним радом у корист Велике Британије. Чињеница да је Маплбек припадао Интелиџенс-сервису обелоданила се само неколико месеци касније у Каиру, где је Маплбек фунгирао као познати орган британске обавештајне службе.

Маплбеков агент Крстић присуствовао је скоро свим разговорима у Команди ваздухопловства у вези са врбовањем људства и извршењем пуча. (И у време извршења пуча, Крстић је био поред Мирковића, а дан касније преведен је са звања коњичког капетана на капетана ваздухопловства у резерви.) Тако је Крстић био детаљно упознат и са најситнијим појединостима припреме пуча, а Мирковићу је редовно преносио потребна обавештења и сугестије Интелиџенс-сервиса који су стизали преко Маплбека.

После капитулације југословенске војске, Крстић ни у Каиру није напуштао Мирковића; служио му је као тумач за енглески језик, јер је Мирковић и у Каиру био у тесној вези са Енглезима, нарочито онима из обавештајне службе који су се према њему односили са неуобичајеним и нарочитим поштовањем.

Упоредо са овом, Мирковић је одржавао и везе са енглеским посланством у Београду и то са ваздухопловним аташеом. Веза је ишла преко мајора Ду-

шана Бабића, шефа Обавештајног одељења Команде ваздухопловства и Мирковићевог кума, а успостављена је, према директивама примљеним из Лондона, на иницијативу и уз интервенцију Маплбека и Крстића. Тако је Бабић преносио Мирковићеве извештаје енглеском ваздухопловном аташеу и од њега примао нове директиве које је достављао Мирковићу. (После бекства из земље, Бабић је наставио да ради за Интелиџенс-сервис и у Каиру.)

Како су Енглези били нарочито заинтересовани за успешно извршење војног пуча у Југославији, то су пучистима ставили на располагање сва средства којима су и сами располагали, а која би могла обезбедити успех. Као и у свим сличним ситуацијама, нарочито важну улогу у припремању пуча имала су новчана средства, а која, по свему судећи, нису изостајала. Ово се најбоље може видети из изјаве енглеског публицисте и професора универзитета Ситона Ватсона, чувеног у целом свету, који је у оквиру већ поменуте полемике са пучистима-емигрантима вођене у Енглеској (полемике о војном пучу у Југославији, извршеном 1941 године) рекао:

— Ми смо улазак Југославије у рат скупо платили, па Србима не дугујемо ништа⁴.

Понеки, али важан и аутентичан податак о томе да је изван број извршилаца војног пуча за своје ангажовање чак и појединачно примио новац од Интелиџенс-сервиса, избио је на јавност у међусобним свађама и полемикама пучиста до којих је дошло у емиграцији — после њиховог бекства из земље. Тако је у полемици која се водила између генерала Мирковића и пуковника Савића у лондонском „Дејли телеграфу“, генерал Мирковић дословно, између осталог, написао и следеће: „Касније, као избеглица, сазнао сам да је британска обавештајна служба, приликом расподеле новчаних средстава, делила помоћ

политичким првацима у циљу помагања народног устанка⁵".

На улогу Интелигенс-сервиса у припремама и извођењу војног пуча у Југославији 1941 године указује и најчувенији британски војни коментатор и писац Лидл Харт, а о овој улози говори и син британског премијера Винстона Черчила, Рандолф Черчил, који је, према ономе што се зна, и сам припадао британској обавештајној служби. У напису објављеном марта 1953 године у лондонском „Дејли телеграфу", а поводом Дедијерове књиге о Титу, осврћући се на пуч, Рандолф Черчил пише: „Државни удар организовала је једна десничарска патриотска група просавезнички расположених официра и политичких вођа које је обилато помагала британска тајна служба".

О утицају британских агената на извршење војног пуча пише и Лидл Харт у својој књизи „Defence of the West", објављеној 1950 године у Лондону.

СИМОВИЋЕВИ КОНТАКТИ СА ПРОЗАПАДНИМ ПОЛИТИЧАРИМА

Једна од првих политичких личности са којом је Симовић ступио у контакт, у своме планирању за насилно обарање Павла и његове камариле, био је Радоје Кнежевић, један од професора и васпитача малолетног краља Петра.

Кнежевић је припадао Демократској странци Љубе Давидовића и заузимао је у њој истакнуто место као члан Главног одбора. Био је изразито прозападњачки расположен, а то није ни крио. Због испољавања оваквог става, Павле⁶ и краљев гувернер генерал Петар Косић⁶ удаљили су Кнежевића са поло-

жаја, што је изазвало огроман револт овог амбициозног човека.

Сусрет и први разговор са Симовићем веома су га одушевили и одмах везали за њега. На Радојеву интервенцију Симовић се залаже и за његовог брата, Живана Кнежевића, тада мајора, њиховог истомишљеника. Уз Симовићеву помоћ, у оквиру првих општих припрема за извршење пуча, мајор Кнежевић је почетком 1941 године постављен за команданта батаљона Краљеве гарде, који је био смештен у палилулској касарни усред Београда. Поред осталог, мајор Кнежевић је био и дугогодишњи васпитач и помоћник одељењског старешине у Војној академији, што му је обезбедило значајан лични утицај на велики број младих официра.

Поред везе са Радојем Кнежевићем — који је преко свога брата Живана једини од политичара био потпуно обавештен о пучу и активно учествовао у свим припремама — Симовић је водио разговоре и са другим политичким личностима за које је знао да су прозападњачки расположене и да су против политике Павла, Цветковића и Мачека. Тако је, између, осталих, разговарао са Слободаном Јовановићем, претседником Српског културног клуба, Срђаном Будисављевићем, у то време министром у Цветковићевој влади, Марком Даковићем, једним од црногорских политичких првака, као и са још некима, од којих са Мирком Косићем, професором универзитета и чланом Главног одбора Радикалне странке која је била у опозицији према Цветковићу. У својим разговорима са политичарима, Симовић је био врло опрезан и није им откривао позадину и план војног пуча. Тежиште је бацао на потребу формирања једне концентрационе владе. На пример, у разговору са Косићем износио је свој став овако:

— Заиста је то смешна ствар да нашу спољну политику спроводи Цветковићева влада која иза себе стварно нема никога. У овим тешким временима, пуним опасности и компликација, влада би требало да буде заснована на много широј основи, па се и води акција код кнеза да створи концентрациону владу уз учешће свих политичких странака. У критичним временима потребно је да што више људи преузме одговорност за вођење државе и државне политике. Овако како данас влада изгледа, она нема ауторитета да би народу могла улити право поверење.

Заједно са Симовићем, ову политичку акцију водио је и Радоје Кнежевић.

Тако се, постепено, формирало руководство војног пуча: Симовић и Радоје Кнежевић на политичком, а Мирковић и Живан Кнежевић на војном плану (конкретно извршење). За евентуалне војне акције, пучистима се још половином марта прикључио и претседник „Народне одбране“, иначе стари четнички војвода Илија Трифуновић-Бирчанин, стављајући им на располагање своју целокупну организацију.

На линији пучиста, али независно од њих и не знајући за припреме војног пуча, били су у то време развили значајну активност и чланови Српског културног клуба, СКК, на челу са Слободаном Јовановићем. Клуб је користио свој орган „Српски глас“, чији је уредник био Драгиша Васић, за вођење опште пропаганде против приступања Тројном пакту. У време кад се сазнало да се воде преговори о приступању Југославије Тројном пакту, нарочиту пропагандну активност развијала је великосрпска буржоаска омладина, окупљена око СКК и прозападњачки расположених грађанских странака, преко својих листова „Нова Србија“ и „Демократ“.

О другим, и не само пропагандним, акцијама ове групе један од њених истакнутих и водећих чланова каже: „У току месеца фебруара 1941 године једна велика група средњошколаца и студената одржала је курс стрељаштва под руководством мајора Миодрага Палошевића¹⁰, команданта Првог батаљона јуришних одреда југословенске војске, и том приликом већи број тих ученика снабдевен је револверима и бомбама”.

У просторијама СКК студенти и средњошколци су добили директиве да привуку што већи број чланова у својим школама. На њиховим академијама, конференцијама са дискусијама, итд., стално су истицани примери четничких војвода: Вука, Јована Долгаћа, Косте Војиновића, Бабунског и других, а идеја о формирању четничких одреда у случају рата, наметала се — у оваквој атмосфери — сама по себи као императив.

Неколико дана пре 25 марта позвао ме је Илија Трифуновић-Бирчанин и тражио омладинце и омладинке који би пристали да изврше атентат на Драгишу Цветковића и Цинцар-Марковића по њиховом повратку из дворца „Белведере” у Бечу, где је било предвиђено потписивање Тројног пакта и где је оно 25 марта и извршено. Они који су се јавили за извршење атентата добили су благовремено лажне легитимације, револвере марке Колт и крагујевачке бомбе. Уједно је било предвиђено да се одмах по извршеном атентату, да би се заштитили од прогона, повуку преко Македоније у Грчку каналима Василија Трбића. (За Трбића се зна да је имао везе са Интелигенс-сервисом.)

На једном састанку два дана пред 25 март, Илија Трифуновић-Бирчанин ме је замолио да одређене омладинце држим стално на окупу, како би могли да се у одређеном тренутку одмах ставе на располага-

ње, али ми је уједно и рекао да можда ова наша жртва неће бити ни потребна, јер се спрема нешто веће, грандиозније.

То „веће и грандиозније“ био је војни пуч.

На дан 25 марта, после званичне изјаве преко радија и публикавања текста споразума са Хитлером преко вечерње штампе, у просторијама СКК у Београду, Теразије број 5, одржан је скуп делегата: омладина Демократске странке, омладина ЈНС, омладина Земљорадничке странке, омладина СКК, Савез сокола и Београдска трговачка омладина; на скупу је образован „Фронт за одбрану отаџбине“. Резолуција о формирању „Фронта за одбрану отаџбине“ објављена је током ноћи путем летка.

Интересантно је да Фронту није била пришла омладина Радикалне странке. Омладина покрета „Збор“ Димитрија Љотића упутила је делегацију са захтевом да се и њој одобри прилазак Фронту, али је одбијена¹¹.

ПАРАЛЕЛНЕ ЕНГЛЕСКЕ АКЦИЈЕ

Почетком 1941 године у Београду је радио енглески новинар Теренс Атертон¹²; он је био веома активан у ширењу енглеске пропаганде, а био је и у одличним односима са енглеским посланством у Београду. На миг одозго, он је преко једне личности, у коју је имао пуно поверење, доставио поруку Главном одбору Радикалне странке — која је била у опозицији према Цветковићу — у којој се каже:

„Енглеска више нема у кнеза нимало поверења. Лондон му не верује; исувише је ушао у воде Берлина и Осовине. Зато би морала једна странка, као Радикална, која несумњиво стоји на страни Савезника, да делегира неколико људи у владу. Цветковић

На територији Југославије пуковник Кларк је организовао и једну групу бугарских емиграната од око 170 људи, припадника бугарске земљорадничке странке. И ову групу британска обавештајна служба је наоружала и снабдела потребним материјалом. Група је имала задатак да се илегално пребацује у Бугарску, да тамо врши диверзије и води пропаганду у корист Енглеза.

ПЛАНОВИ ЗА ИЗВРШЕЊЕ ПУЧА

Са непосредним припремама војног пуча отпочело се тек у тренутку кад је водећа пучистичка екипа сазнала за последњу Павлову тајну посету Хитлеру, 4 марта 1941 године, у Берхтесгадену. Информације које су добили од британске обавештајне службе садржавале су податак да је Павле на овом састанку обећао Хитлеру да ће Југославија приступити Тројном пакту. Тада почињу чешћи тајни састанци и разговори између неколицине грађанских политичара и групе официра на челу са генералом Симовићем. На овим састанцима претресале су се разне сугестије и предлози који су довели најпре до стварања контура, а касније и до усвајања плана по којем би се извршио војни пуч.

Још пре тога, Симовића и Мирковића је неколико најближих и најповерљивијих сарадника-официра редовно обавештавало о општем расположењу према кнезу и његовој влади, које је владало међу ваздухопловним официрима у Команди ваздухопловства и Шестом ваздухопловном пуку у Земуну. У овом периоду припрема, њих је интересовало и расположење појединаца како би могли да изврше што правилнији избор нижег руководећег кадра за извођење пуча.

Врбовање официра из Београдског гарнизона, Краљеве гарде, Министарства војске и Главног генералштаба, Симовић и Мирковић су поверили мајору Живану Кнежевићу; он је за кратко време успео да формира такозвану мајорску пучистичку групу, претежно од својих ближих и интимнијих другова. Непосредно пре извршења пуча сви они су долазили по инструкције код Мирковића који је, уствари, руководио конкретним извршењем пуча.

И Мирковић и Кнежевић били су веома опрезни у избору пучиста; у пуч је био упућен релативно сасвим мали број људи, што је много допринело тајности, а самим тим и обезбеђењу једног од основних елемената за успех у свакој оваквој акцији.

Све до 11 марта за извршење пуча постојала су два плана. Било је предвиђено да, било један, било други, буду реализовани пре евентуалног приступања Краљевине Југославије Тројном пакту, тако да би се та Павлова намера унапред онемогућила. Првим планом је било предвиђено да се кнез Павле позове у Земун код једног пријатеља (којега је иначе посећивао) и да му се том приликом ултимативно постави захтев да смени Цветковићеву владу и да постави нову, на чијем би челу био генерал Симовић. Сем Симовића, у ову владу требало је да уђу Богољуб Илић, Божа Максимовић, Мирко Косић, Драгомир Иконић, Радоје Кнежевић и други, али без Хрвата и Словенаца. По другом плану, међутим, предвиђено је да се збаци Намесништво, Павле протера из земље, да се краљ Петар II прогласи пунолетним и доведе на престо, и да се краљица-мајка поврати у земљу.

И по овом другом плану требало је да Симовић формира владу, али од претставника свих буржоаских политичких странака, са обавезним учешћем и свих министара Хрвата и Словенаца који су били у Цветковићевој влади, јер су за пучистичке кругове они би-

ли претставници хрватског и словеначког народа. Овако састављена влада требало је да одмах упуту народу прокламацију у којој би се нарочито нагласило да ће влада водити државне послове само док се не изврше слободни избори. Задатак ове владе био би да одмах по свом формирању изда и проглас о општој мобилизацији војне силе.

Аутори овог другог пучистичког плана били су водећи чланови пучистичке групе: генерал Мирковић и браћа Кнежевићи; 11 марта пре подне овај план је усвојио и генерал Симовић.

По линији конкретног извођења пуча, разрада овог плана поверена је генералу Мирковићу и мајору Кнежевићу, док су политичке припреме, нарочито око образовања владе, примили на себе генерал Симовић и Радоје Кнежевић. Пошто је план усвојен, руководство пуча упознало је са њим све главне учеснике, а доцније и оне који су накнадно улазили у заверу.

Конкретан план за извршење војног пуча био је готов само на неколико дана пре његове реализације. Према инструкцијама генерала Мирковића, израдио га је мајор Кнежевић, а техничку скицу плана, са тачно убележеним распоредом и задацима војних јединица које су учествовале у пучу, по Кнежевићевим директивама направио је поручник Адем Куртовић, водник у Кнежевићевом батаљону. Када је технички део посла био завршен, план је потписао Кнежевић, а затим га је прегледао и одобрио Мирковић. По томе плану је војни пуч и извршен.

План је предвиђао посудање свих важних објеката у Београду, хапшење намесника и чланова Цветковићеве владе и блокирање и паралисање евентуалних противакција од стране оних јединица Краљеве гарде и Београдског гарнизона чије учешће у пучу није било обезбеђено¹⁵. Распоред снага и задаци били су планом овако предвиђени:

Штабом за извршење пуча, у којем су били пуковник Драгутин Савић и потпуковник Живојин Радојевић, руководио је генерал Мирковић. Под непосредном командом овога штаба стајале су групе одређене да запоседну следеће објекте:

за Управу града Београда група под вођством потпуковника Миодрага Лозића и пуковника Стјепана Буразовића;

за земунски мост одред под командом потпуковника Милоја Динића, команданта батаљона 2 пешадиског пука из Земуна;

за Радио-Београд група под вођством капетана Владимира Симића, а уређаја радиостанице на Макишу група под мајором Радованом Пејићем;

најзад, поседање Поште Београд 1 поверено је њеном управнику Милану Накићу, с тиме што му је стављена на располагање група војника.

Врбовање официра у Главном генералштабу било је поверено мајорима Ђорђу Станојевићу и Радоју Алексићу, капетанима Мики Андрићу и Пантелији Алексићу и поручнику корвете Јосипу Саксиди. Под непосредном командом овога штаба била је и општа резерва коју је сачињавала ваздухопловна бомбардерска група под командом мајора Крсте Лозића.

Ради лакше организације командовања, све остале групе стављене су под општу команду мајора Кнежевића, који је непосредно командовао само Првим батаљоном Краљеве гарде, а групама су командовала остала четири члана такозване мајорске пучистичке групе. Никола Косић, Данило Зобеница, Светислав Вохоска и Властимир Рожђаловски. Кнежевић је примао наређења директно од Мирковића до 3 сата ујутру 27 марта, а од тог часа директно од Симовића; преносио их је даље групама под својом командом, у чему се, уствари, једино и састојало његово „командовање“ овим групама.

Групу за поседање центра Београда сачињавали су: Први и Други батаљон Краљеве гарде, Други батаљон борних кола, 101 противавионски дивизион и батерија 329-ог противавионског дивизиона. Задатак ових јединица био је да запоседну Главни генералштаб, мостове на Сави и Дунаву, Пошту Београд 2 и новинску агенцију „Авала“.

Групу за обезбеђење од евентуалног отпора војних јединица на Дедињу сачињавали су два пешадиска батаљона Краљеве гарде и чета пратећих оруђа, под командом потпуковника Стојана Здравковића. Ове снаге су уједно имале и најделикатнији задатак у извођењу пуча: да блокирају остале јединице Краљеве гарде и Штаб пешадиске бригаде Дунавске дивизије.

Пасивизирање 18 и једног дела 2 пешадиског пука поверено је командиру митраљеске чете овога пука и неким јединицама мајора Рожђаловског.

За поседање важнијих раскрсница и улица у граду, и за спречавање евентуалних противакција јединица смештених у кругу Ауто-команде, биле су одређене следеће јединице: Други батаљон борних кола, Четврта, Пета и Шеста батерија Другог артиљериског пука.

Придобијање Пешадиске подофицирске школе требало је да изврши капетан Петар Орловић, с тим да се и она прикључи овој групи под командом мајора Рожђаловског.

Сем ових главних снага, у извршењу пуча учествовале су и неке друге јединице на мање важним задацима.

За неутралисање Команде жандармерије, жандармериског пука и осталих жандармериских јединица у Београду, одређен је потпуковник Павле Катанић који је непосредно пред извршење пуча придобио жандармериске офицере да се држе пасивно.

Као веза између Мирковића и Кнежевића одређени су мајор Захарије Остојић и капетан Војислав Топаловић.

Када се пронела вест да ће Цветковић у пратњи Цинцар-Марковића ускоро кренути за Беч ради потписивања Тројног пакта, међу организованим пучистима, а нарочито у Команди ваздухопловства, приступило се последњим припремама. Сада је било најважније да се правилно одреди дан и час када ће се војни пуч извршити. У дискусијама вођеним тим поводом преовладало је мишљење да се, ради постизања јачег ефекта и бољег изгледа пуча на успех, Павлу и Цветковићу омогући да изврше издају до краја, то јест да потпишу пакт са Хитлером. Тако би се и светској јавности јасно доказало да је војни пуч био једини излаз из такве ситуације. Због тога је донета одлука да се пуч изврши тек по повратку Цветковића и Цинцар-Марковића из Беча. За извршење пуча предвиђена је ноћ 26/27 или 27/28 марта, што је зависило од часа њиховог повратка и од ноћног дежурства важнијих пучистичких официра у јединицама са којима је требало извршити пуч. О овоме су на дан потписивања пакта, 25 марта, били обавештени сви руководиоци група које су учествовале у пучу.

Вест о повратку Цветковића и Цинцар-Марковића из Беча, 26 марта ујутру, брзо је допрла до организатора пуча, који су истог јутра донели дефинитивну одлуку да се војни пуч изведе ноћу 26/27 марта, када ће, стицајем околности, и већина поменутих официра-пучиста бити на дужности у касарнама.

У КОМАНДИ ВАЗДУХОПЛОВСТВА

Сутрадан по потписивању пакта, 26 марта, у земљи, а нарочито у Београду, завладала је тешка и мучна атмосфера пуна негодовања које се понегде већ и

јавно испољавало. То се првенствено односило на мале, обичне људе, али ситуација није била много боља чак ни у једном делу државног апарата, а да се и не говори о знатном броју официра. Шириле су се и разне вести, међу којима је било и доста тенденциозних. Тако се, на пример, могло чути да је и војска листом за пакт. Ту се очигледно радило о, двострукој игри, јер је ова вест одговарала и пакташима и пучистима — првима да би утицали на колебљивце, а другима да би камуфлирали своје намере.

Из кругова блиских Драгиши Цветковићу усмено је обзнањена порука коју је Хитлер по Цветковићу упутио Павлу: „Поздравите кнеза и реците му да сам му захвалан на овоме гесту, јер знам да га је учинио и поред опозиције, чак и у сопственој породици, и кажите му да ће, ако се рат заврши како ја мислим, имати Солун”.

Пропаганда за и против пакта (у овој другој предњачили су комунисти и прозападњачки елементи) била је врло интензивна.

У току дана појединци су већ почели и да напуштају земљу. Известан број људи, изразито прозападњачког расположења, који су се раније истицали у кампањи против приступања Тројном пакту — међу њима и знатан број официра — хватали су возове у правцу Грчке. Уопште узев, владала је не много видљива, али велика узнемиреност.

Око подне тога дана Мирковић је позвао потпуковника Миодрага Лозића и наредио му да телефонира своме брату Крсти Лозићу, команданту групе бомбардера типа „Бленхајм”, и да га позове да са групом одмах долети на земунски аеродром са помоћног аеродрома код Руме. Лозић је извршио ово наређење. Око пет часова после подне група је стигла на земунски аеродром, а дочекао ју је потпуковник Лозић; он је одмах питао брата какво је расположење

људства у односу на приступање Тројном пакту. Одговор је био повољан, па се и на ову групу могло рачунати са сигурношћу. Група је, према плану, претстављала резерву, али уједно и отступницу пучистима уколико њихова акција претрпи неуспех. Групи је одмах забрањено свако удаљавање са аеродрома и издата наредба за приправност. У саму ствар су били упућени само поједини официри, док је остало људство сматрало да је циљ приправности спречавање евентуалних нереда, у Београду или другим местима Србије, против кнеза и владе због приступања Тројном пакту.

Предвече је у Команди ваздухопловства настала неубичајена живост. У канцеларију генерала Мирковића стално су улазила и излазила разна грађанска и униформисана лица. Уз Мирковића, који је издавао последња упутства и наређења, стално се налазио и његов пријатељ Жика Крстић, Маплбеков ортак.

Важну и неочекивану вест донео је потпуковник Живојин Радојичић, начелник Саобраћајног одељења Главног генералштаба; он је дошао са инжењером Радуловићем, вишим чиновником Генералне дирекције државних железница. Њих двојица су саопштили Мирковићу да Павле намерава у току вечери да отпутује дворским возом на одмор у Словенију, на Брдо. Ова вест је веома узнемирила Мирковића, јер се он уплашио да ће Павле са собом повести и краља, па тако избацити пучистима главни адут из руку; ни Павлов одлазак из Београда није био пожељан, утолико више што се, према неким обавештењима, веровало да Павле иде на овај пут да би се састао са својим пашеногом грофом Терингом; овај би, кад избије пуч, могао да омогући Павлу бекство из земље, што никако није ишло у прилог завереницима. Због тога је Мирковић наредио да се телефонира у двор и саопшти како се, према тобоже аутентичним подацима,

спрема атентат на дворски воз, па би било пожељно да Павле одложи пут за извесно време. Међутим, трик није упалио. Иако је примио обавештење, Павле је 26 марта увече кренуо на планирани пут. Малолетни Петар II остао је, међутим, у Београду.

После овога, Мирковић је редом примио команданте пучистичких група и свакога од њих упознао са конкретним задатком. Према родовима оружја који су учествовали у пучу, улоге су биле овако подељене:

Ваздухопловне јединице требало је да запоседну Управу града и све квартове, све железничке станице и поште у Београду и Земуну, зграду телеграфа и телефона у Београду и да искључе све везе, као и да запоседну радиостанице на Макишу, у Батајници и Радио-Београд.

Гарда је имала задатак да опколи двор на Дедињу и да запоседне Министарство војске и Генералштаб.

Артиљериске и тенковске јединице требало је да се поставе на важнијим раскрсницама и улицама Београда, одакле би, према указаној потреби, могле брзо да ступе у акцију.

Мирковић је издао наређење мајору Захарију Остојићу и капетану Војиславу Топаловићу да у 2 сата и 20 минута буду пред зградом Главног генералштаба и чим генералштаб буде пао у руке пучистима да одмах поднесу извештај, како би у зграду генералштаба могли да се пребаце генерал Симовић и Радоје Кнежевић ради даљег руковођења пучем и формирања нове владе.

Покрет јединица ради извршења пуча требало је да почне тачно у 1 сат после поноћи, с тим да све јединице буду на својим местима најкасније до 2 сата.

После примљених директива и наређења, команданти група одлазили су у своје команде и јединице, где су вршили задње припреме, у очекивању уговореног часа.

II ГЛАВА

ИЗВРШЕЊЕ ВОЈНОГ ПУЧА

ЗАУЗИМАЊЕ ГЕНЕРАЛШТАБА И ЈЕДНА НЕПРЕДВИЂЕНА АКЦИЈА

Била је поноћ 26 марта. У Команди ваздухопловства на земунском аеродрому и у појединим касарнама Краљеве гарде и јединицама Београдског гарнизона, пучисти су, у највећој тишини започињали своје последње припреме. Што је време више одмицало, живост је бивала све већа. Пучистичке снаге, под пуном ратном спремом, постројавале су се и припремале за покрет. Команданти група издавали су потчињеним официрима последња упутства и наређења.

У 0.45 часова, петнаест минута пре одређеног времена, два батаљона Краљеве гарде напустила су Палилулску касарну у савршеној тишини и брзим корацима упутила се према објектима у центру града; према плану и добијеном задатку, требало је да заузму те објекте. Друга чета другог батаљона брзо се издвојила и журно кренула Таковском улицом у правцу зграде Главног генералштаба. Чета је имала задатак да запоседне и обезбеди командно место за даље руковођење пучем.

Без обзира на ове касне часове, на згради је био осветљен приличан број прозора. У канцеларијама Генералштаба налазио се знатан број официра, од којих је добар део био упућен у заверу. Према инструк-

цијама и наређењима примљеним тога дана, углавном од мајора Косића, они су остали на својим радним местима. Ово остајање и ноћивање официра у Генералштабу није изазвало ни најмању сумњу, јер је у то време била заведена приправност и, с тим у вези, редовно ноћно дежурство по одељењима и отсецима.

Приспелу чету гарде сачекао је пред зградом Генералштаба мајор Косић и преузео команду над њом. Пошто је опколио зграду и извршио распоред људства за евентуалну одбрану, ушао је са једном групом гардиста на главни улаз у зграду Генералштаба. У холу га је сачекала група официра, међу којима је био и знатан број оних који су били упућени у пуч. Они који су се у томе тренутку налазили у згради, а били необавештени о чему се ради, изненадили су се и уплашили. После неколико убедљивих објашњења која су им дали пучисти, они су се — немајући куд у оваквој ситуацији — врло брзо солидарисали са акцијом и прикључили завереницима.

Тако су без икаквих компликација и тешкоћа већ у 2 сата после поноћи пучисти запосели главни објекат — Генералштаб, а истовремено су запосели и зграде Министарства војске и Претседништва владе, које су се налазиле у непосредној близини.

*

* *

Око 1 час и 30 минута после поноћи, раскрсница Немањине и Кнеза Милоша улице одјекивала је од бректања мотора и шкрипе тенковских гусеница.

Узнемирен овом буком, неуобичајеном у ово доба ноћи, Милан Марковић, дежурни спикер краткоталасне радио-станице, која се налазила на мансарди зграде у улици Кнеза Милоша бр. 26, погледао је кроз прозор. Оно што је видео необично га је изненадило, па је са дежурним техничарем Савом хитро изашао

на улицу. Једна војна патрола, коју је предводио гардиски поручник, приметила их је и упутила се према њима. Марковић јој је пошао у сусрет и први се обратио официру:

— Шта је ово, господине поручниче?

— Чућете! — одговори поручник кратко, а затим енергично додаде: Улазите у кућу!

— Па ми ту не станујемо — поче Марковић. — Ово што се догађа мене интересује зато јер сам ја овде горе дежурни спикер на краткоталасној радио-станици.

— Каква радио-станица? Где? — изненађено и збуњено упита поручник. Било је очигледно да он није знао да се налази пред краткоталасном станицом Радио-Београда.

— Зар ви не знате да је на мансарди ове зграде смештена краткоталасна станица Радио-Београда? — мирно упита Марковић.

— Молим вас, — поручник донесе брзо нову одлуку — да се не удаљујете са овога места.

Затим се обрати двојци војника:

— Вас двојица останите овде са њим. Ја ћу се брзо вратити.

И одмах пожури у правцу Генералштаба.

Пола сата касније, са поручником је дошао и један мајор у пратњи десетине гардиста, и пришавши Марковићу рече му оштро:

— Ја сам мајор Косић. У име краља и отаџбине издајем вам наређење да нас водите у радио-станицу.

— Како краља? — упита изненађено Марковић.

— Намесништво је збачено! Павле и влада су затворени! Краљ и војска су преузели власт у земљи у своје руке! — енергично објасни Косић.

На ово Марковић само рече:

— Изволите! — и пође према улазу.

У радио-станици Марковић је упознао Косића са планом емитовања вести радио-станице. Напоменуо му је да кроз који минут станица треба да отпочне са радом и да су антене у Батајници већ наштеловане за прекоокеанску емисију. На то Косић одмах приђе телефону и, добивши везу, замоли саговорника за извештај о заузимању радио-објекта у Батајници. По завршеном разговору обрати се Марковићу:

— Не! Радио-станицу не можете пустити у рад, нити давати емисију без нашег наређења! За све што се овде дешава, од овог тренутка бићете ми ви лично одговорни!

Косић затим напусти просторије станице у којој остадоше Марковић, дежурни техничар, гардиски поручник и десетина војника који су имали и један пушкомитраљез. Тек тада је Марковић од поручника сазнао детаљније о чему се управо ради и да је у току извршење војног пуча.

Око 4 сата ујутру у станици је зазвонио телефон. Поручник подиже слушалицу и после краћег разговора обрати се Марковићу:

— Изволите. Зове вас мајор Косић,

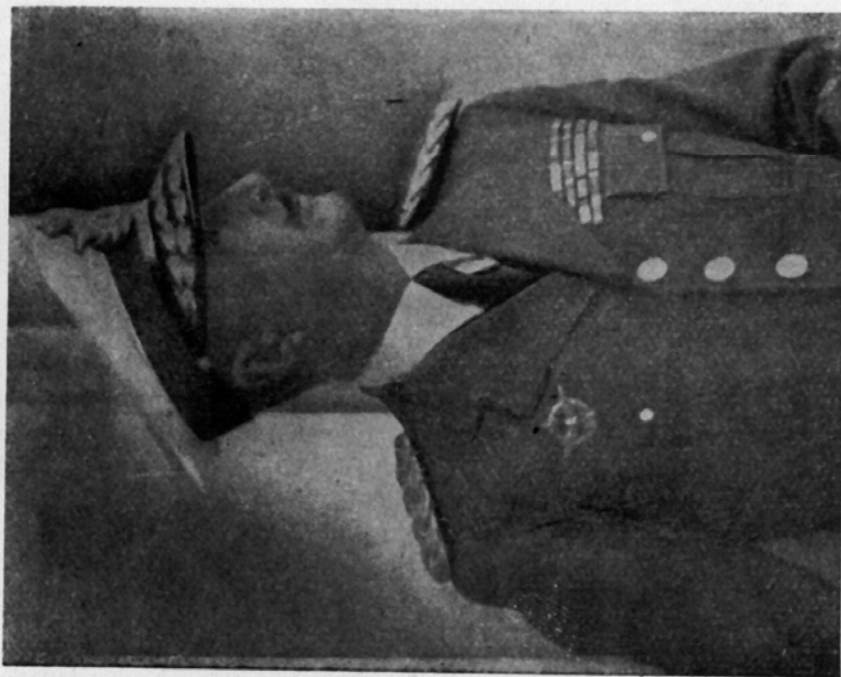
— Радио-станица може отпочети са емитовањем — јављао је Косић — Објавите оно што ћу вам сада издиктирати. Припремите хартију и оловку и пишите!

Косић је издиктирао следећи текст: „Двадесет-седмог марта 1941 године, његово величанство краљ Петар II одлучио је да уз помоћ војске узме власт у своје руке. Намесништво и влада дали су оставке. Војска стоји чврсто уз краља. Образовање владе поверено је генералу Душану Симовићу. У земљи влада ред и мир“.

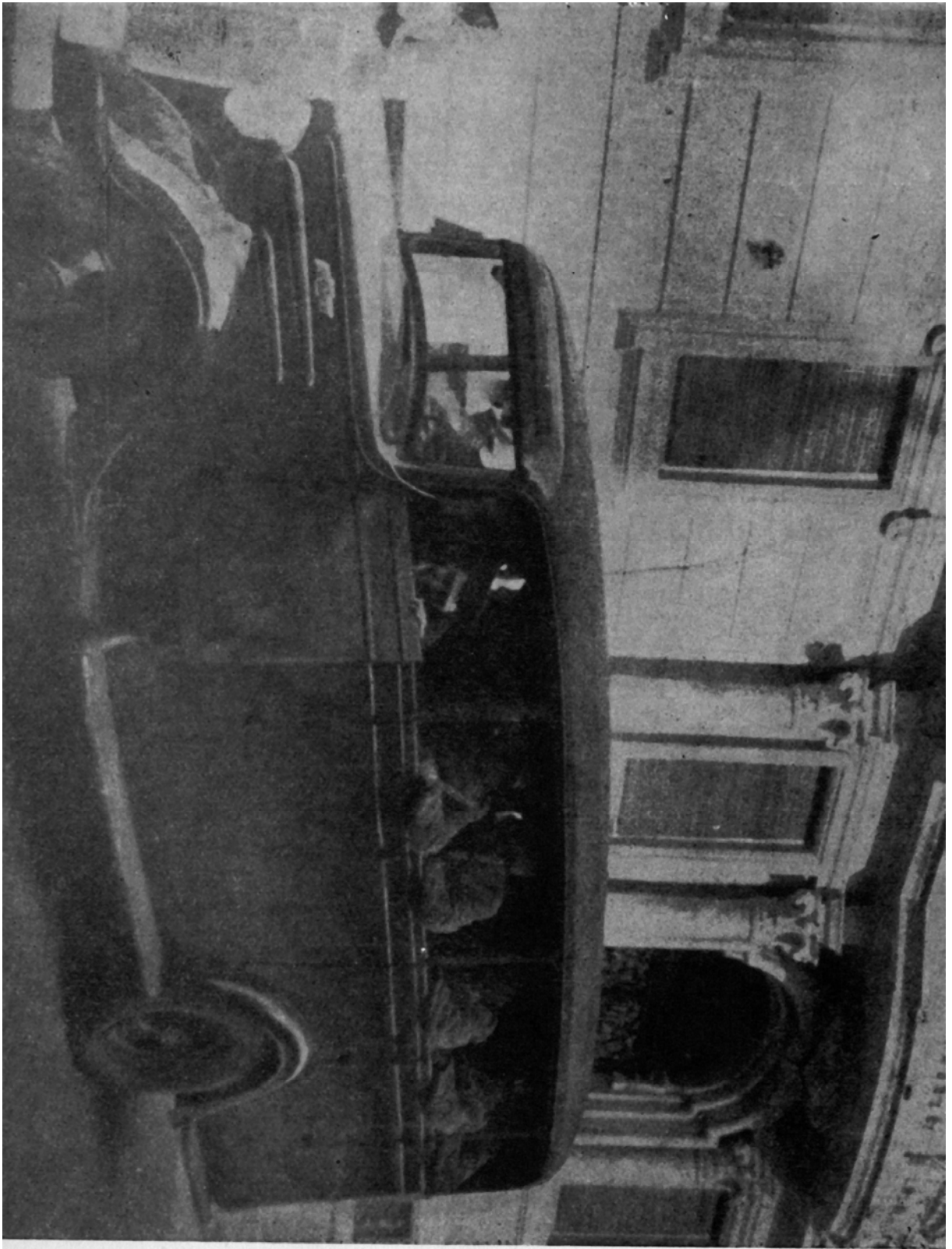
Уз текст емисије, Косић је Марковићу дао и следећу инструкцију:

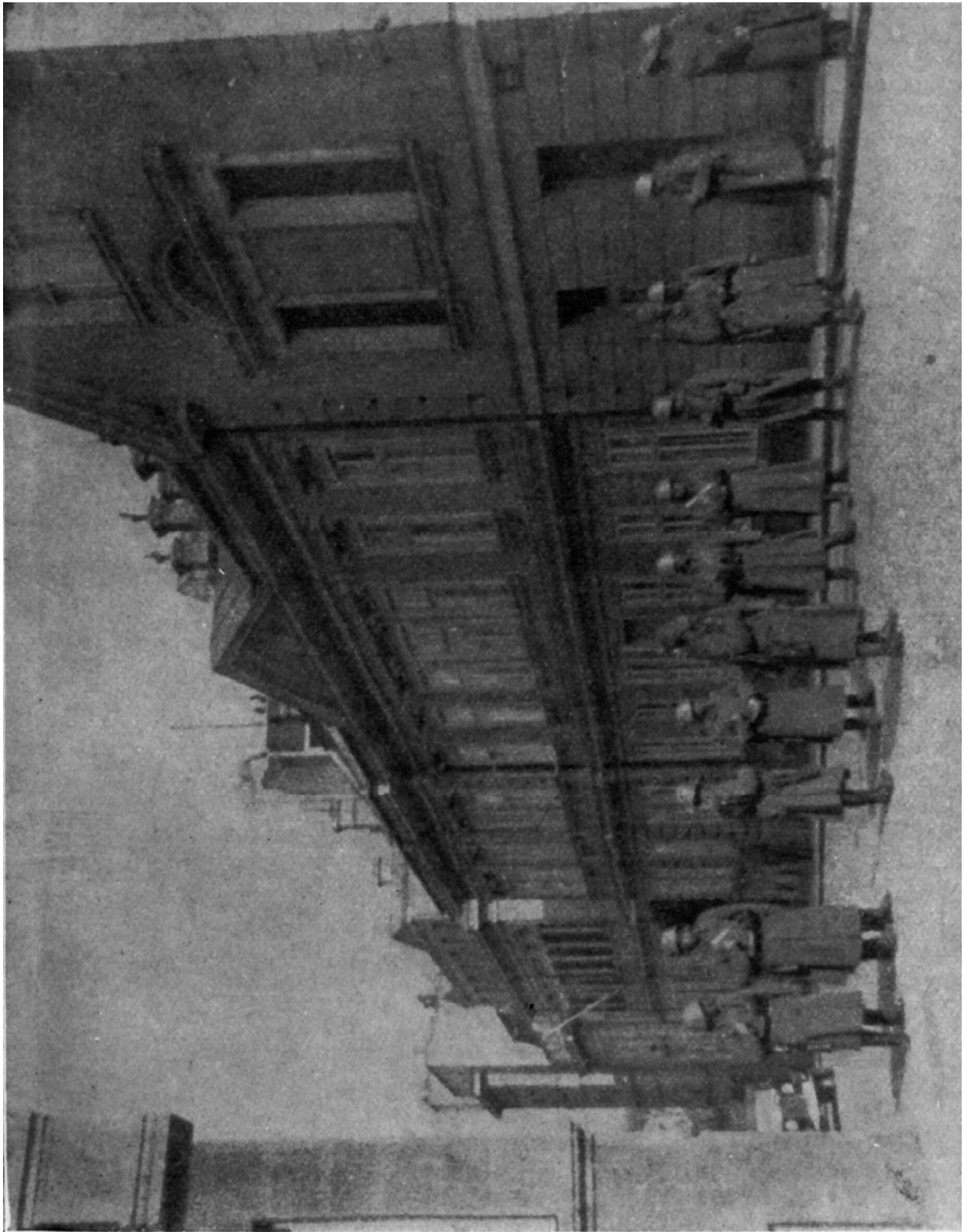
Боривоје Мирковић

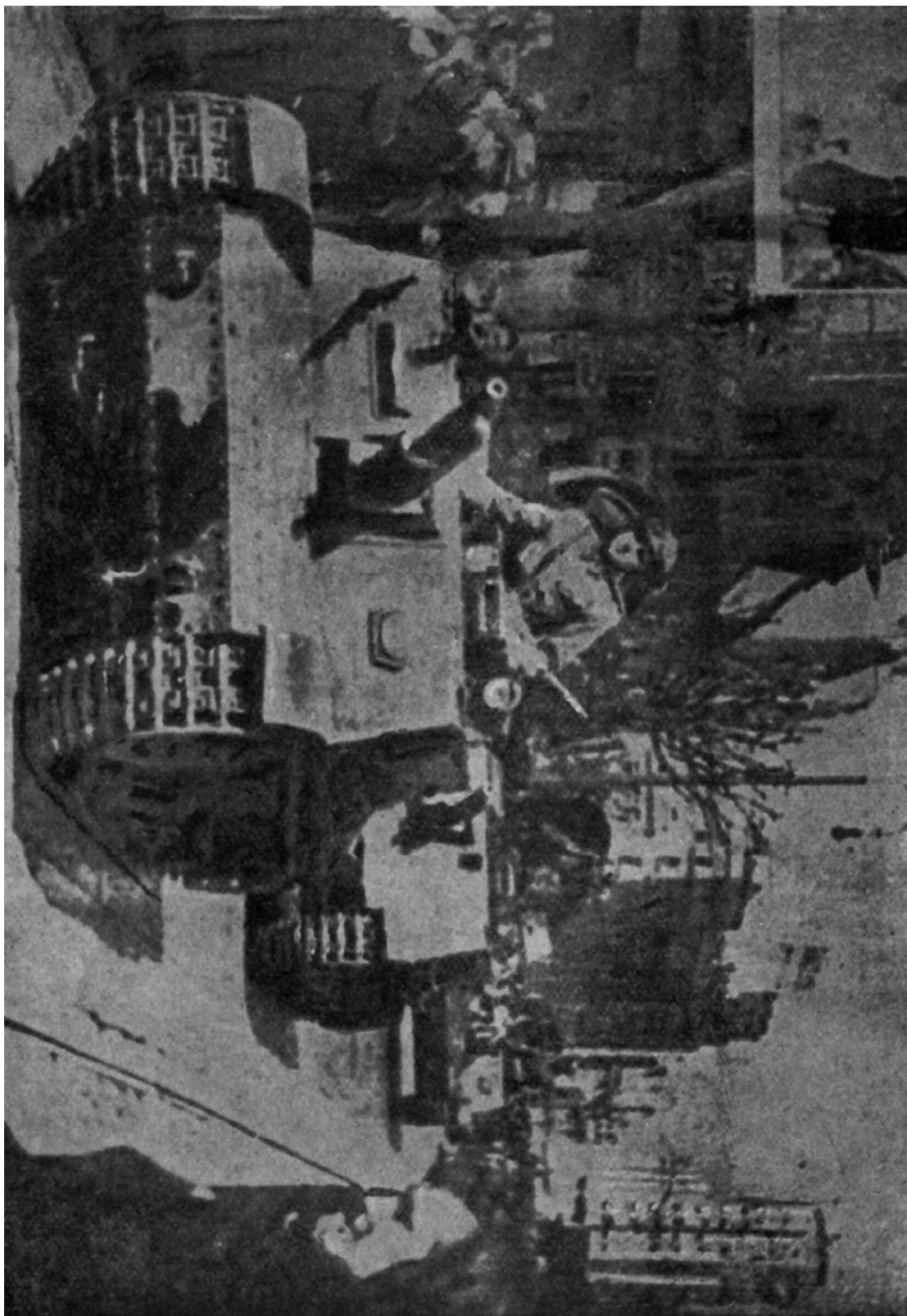
Душан Симовић

Извршење пуча: Пребацивање јединица

Блокиране су све важније раскрснице и улице

Дефиле пучистичких јединица преко Теразија ујутру после пуча

— Ово емитујте сваких 10—15 минута, а између тога дајте пригодну музику: маршеве, херојске и народне песме и кола.

Неколико минута касније, Милан Марковић, дежурни спикер краткоталасне радио-станице, пустио је, на српскохрватском језику, у прекоокеанској емисији, прву вест о војном пучу у Београду, чије је извођење — у то време — још било у пуном јеку.

УПРАВА ГРАДА У РУКАМА ПУЧИСТА

Тачно у одређено време, у 1 час после поноћи, потпуковник Лозић, чији је задатак био да запоседне Управу града, стигао је на земунски аеродром. Ту су се већ налазили и командири група одређених за посудање објеката и уређаја Радио-Београда у самом граду, у Батајници и на Макишу.

Лозић је за извршење свога задатка издвојио групу од око 200 војника са потребним бројем официра и подофицира. Како чак ни официри нису знали о чему се ради, Лозић их је позвао у канцеларију и саопштио им општи циљ акције — извршење војног пуча, а као конкретан задатак њихове групе — заузимање Управе града и квартова. На крају свога излагања, Лозић је позвао оне који не желе да учествују у акцији да се одмах издвоје, објаснивши им да ће доцније, у моментима извршења задатака, колебљивци бити на лицу места стрељани.

На ово се сви присутни одлучно изјаснише за пуч.

У одређено време група је напустила земунски аеродром и камионима кренула преко Савског моста ка Управи града на Обилићевом венцу. За њом су кренуле и остале, знатно мање групе.

Док су војници вршили опкољавање зграде, Лозић се упутио двојици жандарма који су били на стражарском месту испред Управе и који, изгледа, нису били нимало изненађени овим што се дешава. На Лозићево питање: „Да ли вам је познато, зашто смо дошли“, они мирно одговорише: „Одавно вас ми чекамо!“

Ниједан од њих није ни помишљао да притисне звоно за узбуну, а још мање да пружи неки отпор. Шта више, један од њих је упозорио Лозића да би одмах требало паралисати жандармерију која се налазила у касарни поред старе и злогласне београдске „Главњаче“. Лозић је послушао савет жандарма и одмах је упутио у жандармериску касарну једно одељење војника на челу са капетаном Панићем. Међутим, никаква акција и није била потребна, јер је потпуковник Павле Катанић био већ добро припремио терен за пасиван став, те се ова акција уствари претворила у обичну формалност. До 2 сата Лозић је завршио свој први задатак и Управа града је била у рукама пучиста.

Приликом добијања задатка, Лозић је био обавештен да ће, због наредбе о приправности тих дана, у Управи затећи скоро сав чиновнички апарат. Међутим, податак није одговарао истини; у Управи града Лозић је затекао само минималан број особља, без управника града Дринчића и његовог помоћника Матића. Наиме, Дринчића су његови органи обавестили о заузимању Управе града и кретању војске по вароши, што је он одмах телефоном јавио Драгиши Цветковићу, а затим журно напустио Београд и побегао у Крагујевац. Тамо је у току дана ухапшен и враћен у Београд. Што се тиче Матића, он се одмах сакрио код неких пријатеља, па су га пучисти тек у зору пронашли и ухапсили, и то уз приличне тешкоће.

Као и Управа града, тако су и квартави без много компликација ускоро пали у руке завереницима.

Пошто је известио о извршењу задатка, Лозићу је било наређено да похпси неке дотадашње министре, као и да доведе у Главни генералштаб оне који су били предвиђени да уђу у нову владу. Шефа Централне пријавнице Лозић је затекао у Управи, па му тако добијање адреса појединих министара и извршење задатка није претстављало никакав проблем. На исти начин, без икаквих тешкоћа, пучисти су заузели и остале предвиђене објекте у самом граду. Око 2 сата и 30 минута успели су да прекину и све везе у Главном телеграфу и телефону.

*

**

Оружје је употребљено једино приликом заузимања радио-инсталација на Макишу. Наиме, кад је наишла пучистичка група којој је на челу био мајор Радован Пејић, жандарм који је био на стражи узвикнуо је:

— Стој! Ко иде?

Пошто се Пејић одазвао и затим приближио стражару, овај му је тражио одзив лозинке. Пејић није знао шта да одговори, јер је у брзини заборавио да се снабде знацима распознавања. Како није добио одговор, стражар узне пушку на готовс, откочи је и упери у мајора Пејића; међутим, приметивши ово, Пејићев пратилац без много размишљања притисну обарач и стражар паде погођен у главу.

И то је био једини случај да су пучисти употребили оружје.

*

**

Док су пешадиске јединице углавном тихо пристизале на одређена места, заузимале предвиђене об-

јекте и тако извршавале своје задатке, акције коњице, артиљерије и тенкова одвијале су се уз њима својствену и неизбежну буку. Улицама је одзвањао топот коња, брујање мотора и шкрипа тенкова и артиљериских возова, што је све изазивало непожељну пажњу. Међутим, до 2 сата и 30 минута и ове јединице су, углавном, успешно извршиле свој задатак: све важније раскрснице и улице, као и мостови на Сави и Дунаву, били су запоседнути.

Тачно у то време капетан Војислав Топаловић примио је од мајора Кнежевића извештај да је поседање објеката извршено са успехом и да генерал Симовић може кренути из свога стана да би у Главном генералштабу заузео своје место.

СИМОВИЋ ПОД ПРИСМОТРОМ

Могло је изгледати чудно како се догодило да главна фигура пуча, генерал Душан Симовић, у овим критичним тренуцима не буде у центру догађаја, него се налазио — у своме стану. Али је ово итекако имало својих разлога, а ево како је до тога дошло. Када је 23 марта увече — 36 сати пре потписивања Тројног пакта — Симовић био у аудијенцији на двору, он је учинио последњи покушај да одврати Павла од потписивања пакта и отворено га упозорио на незадовољство у војсци, као и на могућност да би млађи ваздухопловни официри могли да бомбардују чак и Дедиње. Међутим, Симовићев покушај није успео. Напротив, нешто пре него што је он после аудијенције напустио двор, око 22 часа Цветковић је телефоном позвао управника града Дринчића и, према Павловим инструкцијама, издао му налог да Симовића одмах стави под присмотру, а уколико би се приметило

или констатовало нешто сумњиво да га без накнадног наређења одмах ухапси.

После ове неуспеле аудијенције, и гужве коју је изазвао у двору, Симовић је био на опрезу. Из двора је отишао право кући.

Око 23 часа Дринчић је хитно позвао телефоном двор. Тражио је Цветковића, али је добио одговор да овај не може на телефон, јер се налази на вечери са кнезом и осталим министрима — Мачеком, Куловецом, Цинцар-Марковићем, Пешићем, Косићем и Антићем. Речено му је да се јави касније. Дринчић је био нестрпљив и нервозан. После петнаест минута поново је позвао двор, али је добио одговор да се још мало стрпи.

— Вечера је при крају и већ су унете кафе — умиривали су га.

Међутим, Дринчић је овај пут упорно инсистирао:

— Молим вас нека неко уђе и обавести господина претседника владе да ми је веома хитно по-ребан.

— То је немогуће! Његово височанство кнез је наредио да нико не улази и да их оставимо на миру — гласио је одговор.

— Молим вас — наставио је Дринчић — онда напишите на једном парчету хартије и предајте господину Цветковићу следећу поруку: „Онај је из двора отишао право кући. Изволите издати потребно наређење“.

Нешто доцније пред свима присутнима Цветковић је прочитао ову цедуљу. „Онај“ је био Симовић. А Дринчић је добио наређење да Симовића и даље држи под присмотром.

О свему овоме Симовића је сутрадан обавестио један од пријатеља који су му и омогућили аудијенцију код Павла, а који се у то време нашао на двору.

Сазнавши за ово, Симовић је постао нарочито опрезан. Од тога тренутка прекинуо је све везе које су могле да га компромитују. Своје кретање свео је на најнужније — од куће до Команде ваздухопловства и обратно. Све своје везе пребацио је на свога помоћника генерала Мирковића и, преко њега, на Радоја Кнежевића. Са Мирковићем је могао слободно да одржава контакт и да се договара у време обављања редовне дужности у Команди ваздухопловства. На овај начин он се притајио и успео да отклони евентуалне сумње владајућих личности у то да он нешто озбиљније спрема.

Критичног дана, 26 марта, Симовић је, као и ранијих неколико дана, после радног времена и детаљног договора са Мирковићем напустио Команду ваздухопловства и отишао право кући. Дванаест сати доцније, нешто пре 3 сата после поноћи, Мирковић је од капетана Топаловића примио Кнежевићев извештај о заузимању Генералштаба и осталих објеката, и истог часа послао Симовићу његовог ордонанс-официра да га о овоме обавести. Примивши извештај, Симовић се одмах упутио у Генералштаб, где је стигао око 3 сата. Одатле је лично руководио даљим извршењем пуча, којем је била завршена тек прва фаза.

Генерал Мирковић је остао још неко време у Команди ваздухопловства, па је Симовићева наређења од тог тренутка преносио мајор Кнежевић.

Да би се обезбедио коначан успех пуча, било је остало да се уради још доста. Између осталог, требало је пронаћи Цветковића, чланове његове владе и остале капитуланте, али многи од њих, пошто су већ били обавештени о збивањима, напустили су своје логе и покушали да се сакрију како би избегли непријатности и евентуалну казну. Међутим, било је и таквих који су се спремали на отпор и покушали да угуше пуч.

ЦВЕТКОВИЋЕВ ПОКУШАЈ ДА УМАКНЕ

Упорно звоњење телефона око 2 сата и 30 минута тргло је Драгишу Цветковића из сна. Гласом испрекиданим од узбуђења, управник града Дринчић обавестио га је да се по вароши крећу тенкови и војска у пуној ратној спреми.

Онако сањив и бунован, Цветковић у првом тренутку није могао да се снађе.

— Каква војска? Која војска? Где је та војска — питао је Дринчића нервозно.

— Овде, усред града! — одговорио је Дринчић и одмах затим прекинуо везу.

Сад већ потпуно будном, Цветковићу наједном сину мисао: „То мора да је пуч! Право је имао Микић“.

Наиме, тога дана Микић, начелник у Претседништву владе, известио је Цветковића да се припрема неки војни пуч, али Цветковић овоме није придавао нарочиту пажњу. У истом тренутку Цветковић се тада присети да га је о могућности извршења војног пуча још пре неколико дана обавестио и Нојхаузен, немачки генерални конзул у Београду, иначе један од шефова нацистичке обавештајне службе у Југославији. Том приликом Нојхаузен му је споменуо и имена генерала Симовића, Илића и Мирковића. Међутим, самоуверени Цветковић је рачунао да ће бити довољна заштитна мера ако стави полицију у приправно стање. Сада, када му постаде јасно да се преварио, он брзо одлучи да покуша спасавати што се још може спасти, али првенствено свакако себе.

Прво што је урадио било је да телефонски успостави везу са двором, али му то одмах није успело. Био је боље среће кад је окренуо кућни број министра двора Антића који се, већ обавештен о пучу,

таман спремао да пође у двор. Тек што су измењали примљене информације, неко прекину телефонску везу.

Цветковић погледа кроз прозор. Кроз капију гардиске касарне, преко пута његове виле, излазио је одред гардиста. Он се брзо обуче и изиђе у башту, где се већ било сакупило десетак жандарма из његове личне заштите. И они су приметили неко комешање у граду, али нису знали о чему се ради. Цветковић одмах нареди једном жандарму да лично оде и позове старешину кварта нека дође са једним колима.

Када је нешто доцније изишао на улицу, наишла је још једна колона камиона која се кретала према вароши. Цветковић нареди жандармима да зауставе последња кола, али је возач једва пристао да се задржи, иако су жандарми наглашавали да кола заустављају по личном налогу претседника владе. Цветковић тада приђе колима и тек што је упитао возача куда су кренули, дотрча са једним полицијским чиновником онај жандарм којег је био упутио у кварт. Возач искористи прилику и камион крену великом брзином за својом колоном.

На Цветковићево питање: „Шта се ово дешава у вароши?“, ни онај полицијски чиновник није знао да одговори; све што је био у стању да каже било је: „Господине претседниче, немам никакав извештај“.

Цветковић се за тренутак замисли. „У гарди се очигледно нешто догађа. Можда је баш она центар побуне. Значи, не треба ићи у двор!“ Оценивши тако ситуацију, он се одлучи; пошао је у 18 пешадиски пук чији је командант био његов лични пријатељ. Био је одмакао са пратњом само стотинак корака кад је иза себе зачуо шум мотора; некакав камион приближавао се великом брзином. Жандарми из лич-

не пратње за трен ока направише око Цветковића заштитни кордон са пушкама на готовс. Камион се заустави пред самом групом, а из њега искочи неколико војника, међу којима и један капетан са пиштољем у руци. Он приђе Цветковићу и, уперивши му пиштољ у груди, енергично му се обрати:

— Господине претседниче, молим вас да пођете са мном!

Настаде мучан тајац. Жандарми су, збуњени, чекали неки Цветковићев знак, неко наређење. Међутим, он се обрати официру са питањем:

— Ко вас шаље?

— То не могу да вам кажем — одговори капетан.

Цветковић погледа још једном у пиштољ па у капетана, а затим рече:

— Добро, идем са вама.

Затим се попе у кола и седе између возача и официра. Војници такође ускочише и камион великом брзином одјури ка Земунском мосту. На прилазу мосту кола стадоше. После краћег објашњавања са једним од официра који су се ту налазили, камион се окрете и упути ка Главном генералштабу. Када су га уводили у зграду, Цветковић се обрати капетану који га је спроводио:

— Ко је ово организовао, добро је организовао!

Нешто после 3 сата Цветковић је био приведен Симовићу који тек што је био завршио разговор са Мачековим министрима Шутејом, Горбаром и Смољаном. Сви су они били на једној забави у хотелу „Бристол“, те је њихово спровођење у Генералштаб извршено групно и без нарочитих тешкоћа. Они су захтевали да им се омогући веза са Мачеком у Загребу, са чиме се Симовић сложио. Шутеј је телефонски обавестио Мачека о догађајима, а осим Шутеја са Мачеком је разговарао и Симовић.

После краћег разговора са Цветковићем, Симовић је издао налог да га одведу у просторије где су се налазили и остали приведени министри.

*

* *

Министра Куловеца пучисти су затекли у кревету у његовом стану на Дедињу. Ову изненадну ноћну посету примио је ирилично смирено и хладно; без икаквог двоумљења одазвао се позиву официра да пође са њим. У почетку се понашао као да зна о чему се ради, али је на крају ипак поставио питање:

— Молим вас, господине мајоре, реците ми шта се ово дешава?

— Мени није ништа познато — одговори мајор. — Ја само вршим наређење.

Овим одговором Куловец свакако није био задовољан, па му се усне развукоше неколико пута у чудан, помало циничан осмех, праћен климањем главе; чинило се као да је сам у себи констатовао да је ипак дошло до онога у шта је раније само сумњао да би се могло десити. Куловеца су довели у Генералштаб нешто раније од Мачекових министара и Цветковића.

Убрзо после Цветковића, приведен је Цинцар-Марковић којег су ухапсили у његовом стану. Са њим Симовић није хтео ни да разговара. Кратко је наредио да га затворе са осталима.

У почетку Цинцар-Марковић се налазио са Мачековим министрима Торбаром и Смољаном. Овима је често долазио Шутеј, који је имао телефонску везу са Мачеком, и шапатом им преносио Мачекове сугестије и упутства. Два-три сата касније, Торбар и Смољан су напустили ову канцеларију, те је Цинцар-Марковић у њој остао сам.

СТРЕПЊЕ ЈЕДНОГ НЕМАЧКОГ АГЕНТА

До 4 часа ујутру и овај посао био је углавном завршен. Велики део Цветковићеве владе налазио се већ у рукама пучиста, али акција хапшења нацистичких агената, издајника и инспиратора приступања Тројном пакту је настављена. Многи од њих, сазнавши за пуч, разбежали су се и сакрили, очекујући коначан расплет догађаја. Међу ове спада и Данило Грегорић, познати нацистички агент и комесар главног режимског листа „Време“. Његов целокупни издајнички рад био је усмерен на приступање Југославије Тројном пакту. О тим моментима он је, у своје време, у време хитлеровске окупације, сам писао:

„Био сам у два часа ноћу још у редакцији... Било је много посла те ноћи. Најзад сам уморан легао у кревет. Још нисам био честито ни заспао, кад ме изненада тргну зврјање телефона на мом ноћном сточићу. Помислио сам да је опет сигурно нешто запело у вези са сутрашњим београдским издањем. Био сам већ све тачно уредио и дао сва потребна упутства. Мрзовољно сам узео слушалицу. Јављао се један од мојих најближих сарадника; глас му је био узбуђен и усплахирен док је говорио:

— Нешто се дешава у вароши! На Теразијама стоје оклопна кола, тенкови, а мост за Земун је затворен. Баш су ми сад то јавили из експедиције. Продавци новина су једва успели да прођу кроз кордоне који су свуда постављени.

То је било довољно да се одмах расаним и постанем свестан свега. Питао сам се шта би то могло да буде. Можда мере предострожности против народа? Ваљда бих морао нешто знати о томе?! Или нешто друго? Обукао сам се на брзину, узео из свога писаћег стола велики парабелум и сишао полако низ степенице. На степеништу

сретох свог сарадника који ме је пробудио; био је то административни директор „Времена“. И он је, силазећи из свог стана, пунио велики аутоматски пиштољ. Успут ми рече:

— Ја не знам о чему се ради, али, богами, не мирише на добро...

Изишли смо на улицу... Осећање неког безименог страха лежало је у ваздуху. Полако сам ишао уз Дечанску улицу до првог угла, где је велика камена зграда Аграрне банке доминирала раскршћем својом гломазном силуетом. Ту је стајао кордон у пуној ратној спреми, са шлемом, нож на пушци. Неки млад официр ишао је од војника до војника и давао полугласно наређења. Појединачни ноћни пролазници бојажљиво су се губили у споредним улицама. Иза кордона, на такси-станици, стајали су шофери код својих кола и разговарали шапатом. У позадини сам видео један тенк, чије су цеви биле управљене, у немој претњи, низ Дечанску улицу, према згради „Времена“. Пришао сам једном подофициру и упитао га:

— Шта се то дешава, о чему се ради?

— Војска је узела власт у своје руке. Краљ је пунолетан.

— А шта је са владом? — упитих даље.

— Појма немам. А и не тиче ме се.

Вратих се према згради „Времена“. Погледао сам на сат; било је око пола 4. Питао сам се шта да радим? Очигледно је да је то што се сад одиграло био пуч. Увек се, међутим, сматрало да је немогуће да би га било ко спровео у дело. Врхови војске били су уз кнеза, уз пакт. Али, ипак је пуч сада био стварност, удар који је Цветковић још неколико часова раније сматрао глумом гласином, која је требало само да унесе панику. Размишљао сам о своме положају. Натраг у свој стан нисам могао. Сигурно ће ме тамо тражити. А затим, у самој ноћи, за време спровођења, мо зна шта се може догодити у оваквим приликама...

Покушао сам из вратарове собе да добијем везу са Управом града, са претседником владе, са Двором, са Министарством унутрашњих послова. Узалуд. Телефони нису радили. Очигледно, телефонска централа била је већ заузета. Са Теразија се чуо тешки метални звекет тенкова или топова. Иначе пун мир. Никаквог гласа, никаквог шума. Кад би само могла да се успостави веза са ма ким ко зна о чему се управо ради и како ситуација стоји. Где је министар војске? Где је Цветковић? Шта ради гарда?

Једна патрола, предвођена официром, наишла је брзим корацима уз улицу. Пред суседном зградом застадоше. Узбуђено, нервозно, звонили су и лупали у капију. Неуредан, поспан изиђе вратар. Гурнуше га у страну и улетеше у капију.

Било је крајње време. Морао сам негде да се склоним где ме бар у првим тренуцима неће наћи. А можда ће игра још и да се окрене. Спорим, уморним кораком, као задоцнела ноћна птица, са руком у цепу на откоченом парабелуму, ишао сам улицама. Прво код сродника. Тамо сам хтео да видим како ће се ствари даље развијати... И тако сам седео у једној соби, док се полако, кроз спуштену ролетну, цедила бледо-сива тишина јутра. Наједном је zazвонило. Зар ме већ траже? Зграбио сам опет пиштољ. Био је то шеф кабинета претседника владе са својим братом. Обојица такође пробуђени усред ноћи, у пижамама преко којих су у брзини навукли капуте. Неочешљани, необријани, усплахирени, неиспавани.

—Претседништво је опкољено војском. Зграда Генералштаба, прекопута, сва је осветљена. Свуда стоје топови и митраљеви по вароши — рече ми шеф кабинета.

—А шта је са Цветковићем?

—Немам појма, Покушао сам да некако дођемо у везу са њим. Било је немогуће. Ваљда је ухапшен, ако се није десило нешто још горе.

Опростио сам се. Хтео сам да стигнем, пре него што сване, код неких познаника. Изгледало ми је да ћу тамо бити сигурнији..."

ПОСЛЕДЊЕ САВЕТОВАЊЕ ДВОЈИЦЕ ИЗДАЈНИКА

Како покушај да застраши Павла тобожњим припремама атентата на дворски воз — којим је требало да он 26 марта отпутује из Београда за Брдо — није успео, пучисти су прибегли другом лукавству. Настојећи да бар онемогуће евентуално Павлово бекство из земље, завереници су донели одлуку да се на неки начин успори кретање воза. Овај задатак поверен је инжењеру Радуловићу из Генералне дирекције државних железница. Увече, пре поласка дворског воза, Радуловић је позвао свог одговорног службеника Милана Грубановића, и, не упућујући га у праве разлоге, саопштио му следеће:

— Према неким подацима изгледа да се спрема атентат на дворски воз. О овоме је обавештен и кнез Павле. Али, и поред тога, он је донео одлуку да вечерас путује. Да би се избегла евентуална несрећа, издај налог да извидница воза скрати отстојање. Уједно потражи од шефова станица извештаје да ли је прута свуда исправна и нареди да се кроз станице, на којима дворски воз не стаје, смањи брзина.

Као савестан чиновник, Грубановић је ову директиву спровео у дело. Већ са земунске станице дворски воз је пошао са закашњењем од 10 минута. Због проверавања исправности пруге и успоравања у станицама, ово закашњење током пута према Загребу све се више повећавало. Инжењер Радуловић је провео цело време у својој канцеларији и редовно са успутних станица примао извештаје о кретању двор-

ског воза. Ове извештаје је одмах упућивао потпуковнику Радојичићу. Око 3 сата после поноћи, Радуловић је позван у Главни генералштаб, где се одмах јавио Радојичићу. Обојици је издато наређење да се дворски воз са кнезом Павлом заустави у Загребу и одмах врати у Београд.

Кад је, на основу Радуловићевог извештаја, генерал Илић, будући министар војни, сазнао да је дворски воз стигао у Загреб, позвао је телефоном команданта армије у Загребу генерала Недељковића и наредио му „у име његовог величанства краља“ да саопшти кнезу Павлу нека се одмах врати у Београд, уз напомену да је краљ себе прогласио пунолетним, ступио на престо и узео власт у своје руке.

Према Радуловићевом наређењу, дворски воз — који је и онако стигао у Загреб са великим закашњењем — задржан је у станици дуже него што је то било предвиђено. Павле, који је већ био будан, послао је Мачеку поруку да дође аутомобилом до Брежица, одакле ће заједно с њим отићи на дан-два на Брдо, како би тамо могли у миру да разговарају.

Нервозан због толиког задржавања воза, Павле отшкрину завесу и баци поглед по перону. Прво што је угледао био је командант армије генерал Недељковић који је дугим корацима хитао према дворској композицији. Мада није намеравао да икога прима, Павле није могао избећи да проговори неколико речи са командантом армије.

Тек што је ушао у салонска кола, Недељковић заузео став „мирно“ пред Павлом и рече:

- Ваше краљевско височанство, имам налог од његовог величанства краља да вас замолим да се одмах вратите у Београд.

Павле се лецну.

— По чијем налогу и због чега треба да се вратим? — збуњено упита генерала.

— Министар војске, генерал Илић — настави Недељковић — саопштио ми је у име краља да вас замолим да се одмах вратите у Београд. Краљ се прогласио пунолетним и преузео је власт.

Павлу после овога све постаде јасно. Просто га пресече неко потмуло, мучно осећање. Грло му се стеже, а лице пребледе као крпа. Са видљивим напором устаде и наслони се на прозор. Завлада непријатна тишина.

Ситуацију унеколико измени један од ађутаната који мало затим уђе и извести Павла:

— Ваше краљевско височанство, др Мачек вас је замолио да га свакако причекате још неколико минута. Рекао ми је да је то за земљу и за вас лично од велике важности.

Павле је само климнуо главом. Убрзо је стигао и Мачек и поднео Павлу следећи извештај:

— Шутеј ме је позвао пре сат-два телефоном и саопштио ми да су сви министри ухапшени у Главном генералштабу. Он изражава сумњу да је ово неки Симовићев маневар, али изгледа да им је успело да стварно приграбе власт у своје руке.

Пошто га је кратко упознао са ситуацијом, Мачек је предложио кнезу да пођу и до Шубашића те да се заједно посаветују, што је Павле одмах прихватио.

Генерал Недељковић није интервенисао и остао је да сачека кнеза на станици.

Тако су се убрзо Павле и Мачек нашли у Шубашићевој кући, у његовом радном кабинету. После краћег, општег осврта на ситуацију, Мачек је предложио Павлу:

— Пре свега, треба да останете овде у Загребу док се ствари даље не разјасне. Ја нећу дати своје претставнике за владу, па ћемо онда видети шта ће

Симовић моћи да уради са својим људима овако сасвим без Хрвата.

— А ви, господине Шубашићу, шта ви мислите о томе? — упита кнез.

— За вас би то свакако било најбоље — одговори Шубашић. — Разуме се, могло би се поставити питање како ће се догађаји даље развијати, у којем правцу.

На ово упаде Мачек:

— Недељковића ћемо одмах ставити на располагање, а на његово место поставити генерала Аугуста Марића, сада команданта Савске дивизије овде у Загребу. Он је Хrvat и вама је одан. Тако бисмо могли разговарати са Симовићем и захтевати да се он повуче.

— А ако он, из било којих разлога, одбије разговоре? — упита кнез.

— Онда ћемо дати Симовићу ултиматум и то са кратким роком, а ако не попусти, кренућемо са лојалним пуковима за Београд — заврши Мачек.

— А краљ? — упита кнез.

Мачек се за тренутак замисли, па настави:

— Марић је енергичан, а народу — и пре свега војницима — треба објаснити да, је краљ заробљеник завереника и да ми крећемо зато да бисмо га ослободили.

— То значи — закључи Павле — отворени сукоб између Срба и Хрвата. То значи грађански рат!

После ових његових речи настаде мучан тајац.

Грађански рат?!...

За интриге — да! За закулисне махинације — свакако! Али за овакву једну одлуку — Павле није био способан. Колико год да је волео власт, био је исувише велика кукавица да би смео да се упусти у тако нешто. С друге стране, зар није и званично

стекао великог савезника — Хитлера? А зар, нарочито после овог разговора, није имао довољно разлога да рачуна са пуном подршком Мачека, а такође и Куловеца?

Не! још није све пропало! — мислио је. Ствари се још могу поправити!

Мачек је таман хтео да каже још нешто, али га Павле махнувши руком прекиде:

— Имам у вас пуно поверење, а и у господина Куловеца. Он и његови Словенци свакако су за политику пакта, већ и зато што су највише изложени. На њега можете да се ослоните. Ја идем за Београд. Ви одавде покушајте да што јаче утичете на догађаје.

Ето, то је разговор који су два капитуланта и народна издајника водила у Шубашићевом присуству, рано ујутро 27 марта, иако су пучисти већ били извршили државни удар. Али ови издајници ни тад, као ни дотада, нису рачунали са слободарски настројеним народом, а ни са знатним утицајем који је Комунистичка партија већ тада имала у масама.

А само неколико сати доцније, баш те народне масе су једном заувек покопале њихове намере и планове.

*

* *

Са Павлом је за Београд пошао и Шубашић. Пошто је Недељковић појачао пратњу са неколико својих младих официра, дворски воз је кренуо у правцу из којег је и дошао.

ПРОПАО ПОКУШАЈ ГЕНЕРАЛА ЛЕКЕ

Још пре потписивања Тројног пакта, у Београдском гарнизону било је заведено стање приправности, због чега је извршен број јединица увек могао

тренутно да ступи у акцију. Приликом дискусије о фиксирању тачног времена извршења пуча о овоме се итекако водило рачуна. Вођство пуча је с правом сматрало да ће један од главних услова за постизање успеха бити тај што ће се за тачно време извршења одредити моменат када се у приправности буду налазиле јединице чији су задаци, према предвиђеном плану, били пресудни за успешно извођење пуча. Овим јединицама командовали су официри који су не само били упућени у пуч, него су и руководили његовим извршењем; то се нарочито односило на гардиске, артиљериске и тенковске јединице, док се за ваздухопловство може слободно рећи да је већина официрског кадра била ако не укључена у извршење, оно свакако на страни пуча — уз Симовића и Мирковића.

Тако је у моменту извршења пуча дежурни у Другом артиљериском пуку, који се налазио у тадашњој касарни „Краљевића Андреје“ код Ауто-команде, био командант Другог дивизиона, члан познате мајорске петорке Рожђаловски. Он је, два дана пре извршења пуча, успео да придобије командире својих батерија, пете и шесте, и на тај начин да обезбеди учешће целог свог дивизиона у пучу. Међутим, сем Другог, те ноћи у приправности је био и Четврти дивизион. Како је, стицајем околности, Рожђаловски у моменту извршења пуча вршио и функцију команданта пука, то му је пошло за руком да и овај дивизион ангажује у пучу.

*

**

Протицали су последњи минути 27 марта. У касарни „Краљевића Андреје“ владала је уобичајена ноћна тишина. Чинило се да ће и ова ноћ, као и многе претходне, проћи без икаквих нарочитих догађаја.

Међутим, није било тако. Неколицина официра баш тада се договарала о последњим припремама за наступајућу акцију. Око 1 час после поноћи, дискусију је завршио Рожђаловски речима:

— У случају неуспеха, повлачење под борбом према земунском аеродрому. А сада, у највећој тишини, пробудите људство и крените на извршење.

Само пола сата доцније, са оруђима код којих су точкови, као и копита запрежних коња, били обавијени саргијама, две батерије Другог дивизиона напуштале су у галопу касарну и хитале да заузму своје, већ унапред одређене положаје. Четврта на трг код „Мостара“, а пета у улицу Франше Д'Епераа, са задатком да затворе и контролишу све прилазе од Дедиња ка центру града. Шеста батерија овог дивизиона заузимала је положај на тргу код Ауто-команде, у непосредној близини касарне, због чега је ова батерија рукама изгурала своја оруђа и прва стигла на одређени положај. Циви оруђа, поред којих су поређани сандуци бојеве муниције, биле су уперене у правцу Дедиња.

Међутим, овде се акција није развијала по предвиђеном плану. Наиме, било је предвиђено да поред шесте батерије поседање трга код Ауто-команде, несумњиво важне раскрснице и прилаза граду, изврше и чета тенкова из батаљона мајора Зобенице, као и батаљон пешадије под командом капетана Орловића. У одређено време на положају је била само шеста батерија. Неколико тенкова мајора Зобенице — које је посада успела да стави у покрет тешком муком, иако је паљење мотора отпочела пола сата пре поласка на задатак — кренуло је ка центру града. Да би се покренули остали тенкови, било је још знатно теже. Мали број оних које је посада успела да покрене, вукли су друге чији мотори уопште нису давали знака од себе. И тако, вукући једног по једног,

пучисти су успели да до 4 часа ујутру извуку још неколико тенкова на предвиђене положаје. Сви даљи грозничави напори остали су без успеха; знатан број тенкова, који је према плану требало да запоседне важније раскрснице, остао је неупотребљив у касарни. Тако се и десило да је овај положај код Аутокоманде у прво време остао без борних кола. И батаљон пешадије под командом капетана Орловића такође је затајио. У оваквој ситуацији, командир шесте батерије упутио се на мотоциклу на Славију. Његово изненађење било је још веће кад је констатовао да се и овде не налазе снаге предвиђене за њено поседање. Трг Славију требало је да поседне један од четничких одреда Илије Бирчанина. Међутим, мало му је лакнуло када је, погледавши низ Немањину улицу, приметио да је раскрсница код Министарства војске већ запоседнута.

*

**

Око 2 сата и 30 минута на тргу код Аутокоманде налазио се и мајор Рожђаловски поред командира шесте батерије. Обојица истовремено приметише једну лимузину која је уз блесак фарова јурила пуном брзином према њима из правца Славије. На знак Рожђаловског, лимузина се једва заустави уз реску шкрипу кочница. Из ње хитро искочи човек у генералској униформи који застаде пред Рожђаловским и бесно узвикну:

— Како сте се усудили да ме зауставите? Да ли ви знате ко сам ја?

— Знам, господине генерале, — хладно одговори Рожђаловски — али вас молим да се одмах вратите кући и да до даљег не напуштате ваш стан. Пратиће вас један мој официр и два војника.

Већ опкољен од неколико официра и војника, генерал је схватио да тренутно нема куд. Бесно вичући: „Ви ћете одговарати за ово“, сео је са пратњом у кола и вратио се назад у стан. Био је то генерал Леко, краљев ађутант и командант пешадије Дунавске дивизије. О акцији једног дела јединица Београдског гарнизона њега су известили телефоном из гарде и двора, па је зато и кренуо према 2 и 18 пешадиском пуку с намером да их поведе у акцију против пуча. Пучисти су ову опасност отклонили враћајући генерала кући, али само за кратко време. Непажњом чувара, он је успео да неопажено напусти свој стан и да се убрзо нађе у кругу касарне 2 пешадиског пука. Овде је био стациониран и један батаљон борних кола под командом мајора Станимира Мишића; он је са својом јединицом учествовао у пучу и већ био напустио касарну, али је чета борних кола под командом поручника Костића била остала у касарни ради обезбеђења.

Леко је одмах покушао да ангажује ову чету, али у томе није успео. На његово тражење да му се ставе на располагање борна кола, Костић је одговорио:

— Ја вас, господине генерале, не познајем. Борним колима располаже само командант батаљона и нико више, а он тренутно није овде; осим тога, кола се не могу упалити и нису способна за акцију.

Генерал је беснео и праскао, али му то ништа није помогло. Сем ове Костићеве чете, сва способна борна кола била су већ отишла у акцију.

Пошто му је овај покушај пропао, Леко је наредио да се да узбуна у 2 и 18 пешадиском пуку, да се пукови развију за борбу и одмах крену у правцу Ауто-команде против пучистичких снага, за које је рекао да су се побуниле против краља и владе.

Вест о акцији генерала Леке у 2 и 18 пешадиском пуку брзо је стигла до пучистичког вођства. Ради тога је око 3 сата, уместо неприспелог Орловићевог батаљона, на трг код Ауто-команде трчећим корацима упућена једна чета из батаљона гарде, којим је командовао мајор Кнежевић. Ова чета, развијена за борбу, заузела је положај испред шесте батерије. Знатно касније, око 4 сата, на трг је стигло и неколико тенкова.

*
* *
*

У међувремену, Рожђаловски је доживео још једно изненађење. Убрзо пошто су његове батерије заузеле положај на тргу код Ауто-команде, из касарне „Краљевић Андреја“ излетела је на другу капију једна батерија у пуном галопу, уз топот коњских копита и скрипу возила који су у ноћној тишини одзвањали калдрмом. Она се зауставила код споменика Франше Д'Епера и заузела положај са оруђима упереним на шесту батерију.

У први мах Рожђаловски је помислио да је командант пука, иначе пронемачки расположен, сазнао за пуч и кренуо у противакцију.. Ради тога је хитно упутио командира шесте батерије, који се у том тренутку налазио поред њега, да извиди о чему се ради. Када је извиђач пришао ближе новоприспелој батерији (која је била у саставу Првог дивизиона, непланираног за учешће у пучу) у сусрет му је пошао командир довикујући:

— Сунце вам ваше! Па зар ви мислите да изводите ово без мене!

Када су се састали, ствар се разјаснила.

— Седећи у кафани — отпоче своју причу самоиницијативни пучист — зачух неку гужву. Изиђох

напоље и приметих војнике. Пођох у правцу Славије и успут сретох неколико добро познатих колега који су са својим јединицама хитали да заузму одређене положаје. Они ми испричаше о чему се ради, те помислих: „Па зар ће они без мене?“ Од Славије сам просто долетео у касарну и за трен ока нашао се са батеријом овде, јер сматрам да треба да запоседнемо и ову раскрсницу.

Извиђач се на све ово насмејао, затим га упознао са задатком и дао му потребна упутства која су важила за све пучисте.

*

**

Други део наређења генерала Леке није био извршен. До тога је дошло на овај начин:

После дате узбуне у 2 и 18 пуку, војнициордонанси разишли су се по граду да би позвали офицере да дођу у касарну. Успут су сазнали о чему се заправо ради и кад су се вратили у касарну саопштили су војницима вести из града. Поред тога, пучисти су зауставили и већину официра који су хитали у своје јединице, углавном код Ауто-команде, куда је водио најближи пут до касарне. Тек после изјаве и заклетве да прилазе пучистима, примајући обавезу да ће пасивизирати своје јединице и да неће извршавати наређења која су уперена на угушивање пуча, они су продужавали пут. Осим ових мера, а да би се спречио евентуални сукоб, пучисти су слали и своје парламентарце у 2 и 18 пук. Међутим, за став ових пукова био је одлучујући следећи моменат. Када је један командир митраљеске чете одбио да изврши Лекино наређење и одржао кратак говор својим војницима у прилог пучиста, неколико официра, верних генералу, поле-

тело је на њега у намери да га разоружају и ухапсе. У истом часу војници митраљеске чете опколили су свога командира и са пушкама на готовс стали у његову одбрану, кличући краљу, а против пакта и издајника. Став ове групе војника и њихови узвици запалили су и војнике осталих јединица, што је сваку даљу акцију генерала Леке потпуно онемогућило. Леко је доцније ухапшен и спроведен у Генералштаб, а јединице 2 и 18 пешадиског пука биле су прве које су ујутру продефиловале кроз Београд, обасипане цвећем и клицањем народа.

Групе пучистичких снага, постављене на важнијим раскрсницама на периферији града, имале су и задатак да заустављају свакога ко би покушао да уђе у град. Тако су, на пример, они који су се у прве послепоноћне часове враћали колима са пријатне вечере из хотела на Авали, бивали више него изненађени када су их код Ауто-команде војници заустављали и са колима спроводили у оближње војне гараже. Ту су на брзину проверавани, а затим пуштани или задржавани до завршетка пуча. Међу оваквим излетницима било је и неколико страних претставника, али су они брзо схватили ситуацију и нису давали неки нарочити отпор.

БОРБА ЗА КРАЉА И ГАРДУ

Одмах после прекинутог телефонског разговора са Цветковићем, министар двора Милан Антић журно се упутио у двор на Дедињу. Заплашен, страхујући да га ко не препозна, ишао је мрачним споредним улицама, са шеширом набијеним на очи и уздигнутом

крагном од мантила. Било је неколико минута до 3 сата када је стигао пред топчидерску капију Команде Краљеве гарде. Упао је унутра скоро трчећи и већ за неколико тренутака нашао се у канцеларији команданта Краљеве гарде генерала Стајића, којег је затекао у комплетној ратној униформи са пиштољем о опасачу.

— Шта се ово дешава, господине генерале?
— упитао је још с врата, скоро без даха.

Уместо икаквог одговора, Стајић му пружи један лист хартије. То је било писмо које је мајор Кнежевић упутио своме команданту кратко време после почетка пуча. У писму је позивао генерала Стајића да не покушава пружити макакав отпор него да се прикључи пучистима, условљавајући тиме и његов даљи останак на досадашњем положају. Пошто је прочитао писмо, Антић упита:

— А шта ви на ово кажете?

— Ја не знам шта се ово дешава. Мене су пробудили да би ми предали то писмо. Сазнао сам да је одавде изведен један вод пешадије — то је чини ми се вод за везу. Примећујем неки немир међу људима. Неколико командира и команданата пробудили су своје људство. Ја не знам шта да радим, јер не знам шта се дешава — рече Стајић неодлучно.

— Али нешто морамо предузети! — упаде Антић.

— Свакако — одговори Стајић — само, пре свега, морамо знати шта се управо дешава. Дошло је неколико официра из вароши и тврде да је војска преузела власт у земљи и да се краљ са тим сагласио.

— Краљ? — изненађено узвикну Антић — то је немогуће! То је потпуно искључено! То мора да је масло генерала Симовића, или можда Илићево, а можда и обојице.

У том моменту, нагло отворивши врата, у собу просто улете генерал Петар Косић, начелник Главног генералштаба. Као краљев гувернер, он је те ноћи спавао у двору, а пре петнаестак минута пробудио га је дежурни ађутант и саопштио му да су избили некакви нереди и да се у њих умешала и војска. Енергично се обративши Стајићу, он поче истог часа да издаје наређења:

— Пошаљите одмах једног официра да доведе намеснике Станковића и Перовића! Нека се одмах пробуди и построји Гардиска артиљерија! Коњица одмах нека седла! ... Видећемо може ли тек тако у овој земљи да ради шта ко хоће! — узвикну на крају сав црвен у лицу.

Овакво Косићево држање утицало је и на команданта гарде и на Антића, те се и они прибраше. Кад убрзо стигоше и оба намесника, Косић, који се дотле информисао колико је могао и учинио што је могао, рече им:

— Симовић изводи државни удар. Изгледа да има нешто војске са њим, па он сада запоседа најважније тачке у граду. Генерал Леко је отишао у 18 пук да га построји и крене. Изгледа да се Симовић служи паролом да је краљ са њим. Морамо одмах до краља. Морамо га довести овамо да задржимо гарду у рукама.

Сви се сагласише и заједно одоше у двор краљу. Косић га је одмах пробудио и кратко му саопштио шта се у вароши дешава.

— Ја немам појма о овим стварима — одговори Петар II. — Ја Симовића једва и познајем.

Тада, у краљевом присуству, намесници, Антић, Косић и два краљева ађутанта, генерали Барјактаровић и Петровић, одржаше кратко саветовање и одлучише шта треба да се уради. Генерал Петровић је преузео заштиту двора и наредио стражи да никога

не пушта у двор, а Косић је наредио да се све гардиске јединице построје. Затим, у пратњи оба намесника, Косића и осталих, краљ се упутио у круг гардских касарни. Успут је дао Косићу сва овлашћења — да поврати ред и да у том циљу, уколико буде потребно, употреби и војну силу. Стално му је понављао:

— Направите ред! Ударите свом снагом!
Стигавши у касарнски круг, краљ је са својом пратњом обишао постројене гардисте, а затим стао пред строј и узвикнуо:

— Помоз' бог, јунаци!

На ово је одјекнуо уобичајени снажни и громки војнички одговор:

— Бог ти помогао!

Косић и његова група хтели су овим да учврсте пољуљане гардиске редове, показујући им очигледно да је краљ са њима, а не са пучистима. И заиста, у првим моментима изгледало је да је Косић постигао свој циљ. Одмах затим он је отпратио краља у двор и, оставивши поред њега намеснике, Антића и ађутанте, сам се вратио у касарне да би повео акцију за угушење пуча.

Претходно је упутио кратко писмо Симовићу позивајући га да, по краљевом наређењу, одмах дође у двор.

Симовић на ово писмо уопште није одговорио.

ЖИВЕ ИЛИ МРТВЕ ДОВЕДИТЕ КОСИЋА И СТАЈИЋА!

Док се у двору и гарди одигравала описана сцена, дотле су пучисти тражили хитно и ефикасно решење расплета ове напете ситуације на Дедињу, која није изгледала ружичасто. Команданту гарде пучи-

сти су били упутили већ два позива на предају, али ни одговор ни курири нису стизали.

Тек око 5 сати ујутру, донета је дефинитивна одлука.

Према Симовићевом наређењу, мајор Кнежевић — који се налазио поред њега у Главном генерал-штабу — позвао је своје колеге мајоре Зобеницу и Косића, са још неколицином официра, и кратко им наредио:

— Крените одмах са тенковима у гарду на Дедиње. Доведите генерале Косића и Стајића по сваку цену — живе или мртве.

Група је одмах села у аутомобил и великом брзином кренула у гардиске касарне на Дедињу. За њима су пошли и тенкови мајора Зобенице. Аутомобил се зауставио на улазу 1-А гардиског круга (код Железничке болнице). Тенкови још нису били стигли. Зобеница и мајор Косић уђоше одмах у гардиски круг. После краћег времена приметише генерала Косића који се нешто објашњавао са коњичким официрима гарде...

Вративши се из двора, генерал Косић је затекао гардиске јединице још увек у строју. Одмах је пришао пуковнику Антону Кокаљу, команданту 1 Коњичког пука гарде. После разговора са Косићем, Кокаљ је издао потребно наређење, па је митраљески ескадрон појахао и у галопу кренуо према капији на углу код патријаршиског имања. Неко од официра, који су стајали са стране и ово посматрали, добаци командиру ескадрона:

— Куда, бре, Власто?

Уместо командира, један официр из колоне у покрету одговори:

— Идемо да извршимо наређење, али супротно оном које нам је издао командант пука.

Оваква отворена изјава унела је још већи немир међу остале официре, и иначе узбуђене разним вестима и ванредним догађајима. Они који су били у интимнијем пријатељству договарали су се шта да раде у случају да и њихове јединице добију задатак да ступе у акцију.

И у дивизиону коњичке артиљерије, иако је био у строју, видели су се јасни знаци узбуђења. Пред постројеним људством објашњавали су се генерали Косић и мајор Борота, командант дивизиона. Од целог објашњавања чуо се, на крају, само одговор мајора који је, широко гестикулирајући, узвикнуо:

— Не, господине генерале! Ово наређење ја нећу извршити! — после чега се мајор окренуо и отишао на зачеље дивизиона.

Сав изван себе од беса и црвен као паприка, Косић је — немоћан да било шта друго уради — само тресао главом и претио рукама, а затим се нагло окренуо и пришао капетану Љубиши Ђорђевићу, командиру батерије, и тихо му нешто наредио. На то Ђорђевић одговори кратко, али гласно:

— Не, господине генерале! Ни једно зрно неће погодити циљ!

Ван себе од љутине, Косић се упути према пешадиским јединицама. Истог тренутка мајор Зобеница — који је посматрао ове сцене — приђе официрима који су одбили да изврше Косићева наређења. Тек што им је упутио неколико речи, група официра извади своје револвере, потрча за Косићем и опколи га.

— Пођите мирно са нама да не би дошло до нежељених последица — рече му хладно мајор Зобеница.

— Куда да пођем? Са вама лудацима и манијацима! — раздера се Косић колико га грло носи и потеже револвер, али га у истом тренутку официри

зграбише. Покушавао је безуспешно да се отме. Изведоше га из круга гарде, убацише у аутомобил и два официра, по налогу Зобенице, најхитније га спроведоше у Главни генералштаб. Ту су га сместили у собу у којој се налазио већ раније ухапшени Цинцар-Марковић. Спазивши га, разјарени Косић му се обрати:

— Јесте ли видели шта уради она будала Симовић? Да имам при себи револвер, убио бих се после овакве пропасти.

У том се отворише врата и у собу уђе генерал Богољуб Илић, којег су већ били обавестили да је Косић приведен.

— Ниси хтео са нама! — обрати му се Илић. Косић му љутито одговори:

— Са вама, лудацима — куда?

Да би избегао објашњење пред Цинцар-Марковићем, Илић га позва у другу собу, али Косић то одби. Тако се заврши овај сусрет.

Чим је аутомобил са Косићем кренуо према Генералштабу, пред капијом круга гарде појавили су се тенкови који су тек тада пристигли. Један поручник страже отвори капију и тенкови уђоше у касарнски круг. Према инструкцијама свога команданта, кретали су се у правцу зграде Команде гарде.

Када су мајори Зобеница и Косић завршили посао са генералом Косићем, хитро су се упутили у Команду гарде. Улаз у зграду чувао је, у борбеном распореду, један коњички митраљески ескадрон. На самом улазу Зобеницу и Косића је сачекао помоћник начелника Штаба гарде. Поздрављајући их, он рече:

— И ја сам са вама. Знам зашто сте дошли. Већ сам чуо да је и генерал Косић у вашим рукама. Ја ћу уклонити све војнике из ходника, а ви Стајића

изнесите и стрпајте у кола, уколико сам не буде пристао да мирно пође.

Команданта гарде генерала Стајића пучисти су затекли у његовој канцеларији. Док су му саопштавали циљ свога доласка, пред улазом у зграду постројавали су се у полукруг њихови тенкови чија се тутњава јасно чула у канцеларији. Стајић, који је био страховито усплахирен, енергично је одбијао да се одазове позиву и крене са пучистима. Стално је понављао само једно:

— Без наређења првог краљевог ађутанта нити могу нити смем да напустим ово место.

У једном тренутку он пође ка вратима, али га његови посетиоци спречише. Баш тада у собу уђе командир поменутог митраљеског ескадрона који је вршио обезбеђење Команде гарде. Он је неколико минута раније сазнао за случај са генералом Косићем, као и за став који су већ заузеле остале јединице гарде. Тихо и кратко је саопштио једном од пучиста:

— Ја вам се, са својим ескадроном, стављам на располагање.

Овим је командант гарде остао и без личног обезбеђења.

Пошто му упутише и последњи позив, који Стајић одби, пучисти се бацише на њега. У последњем тренутку Стајићу пође за руком да извуче револвер, али му га они избише из руке и револвер паде на под. Најзад су пучисти формално изнели из канцеларије команданта Краљеве гарде који је бесно дозивао у помоћ:

— Стража! Гарда!

Чувши ово запомагање, на степениште изиђе Стајићев помоћник. Указујући му на бесмисленост његовог положаја, он покуша да убеди свога команданта да би ипак требало да пође мирно са пучистима. Међутим, ни ово није помогло. Стајић је био тврдо-

глав и упорно је тражио писмена наређења првог краљевог ађутанта. У оваквој ситуацији пучисти су се послужили лукавством. Један од њих се удаљио, а после извесног времена вратио и известио генерала Стајића и своје колеге да је први ађутант наредио да се генерал Стајић одазове Симовићеврм позиву. Стајић је ово примио као истину, и тако је форма била задовољена. Погнуте главе, он је сео у кола и са својим новим пратиоцима одвезао се у Главни генералштаб.

Тако је овај назови-отпор у гарди био ликвидиран.

Убрзо затим, у Генералштаб су приведени и сви команданти гардиских јединица и јединица Београдског гарнизона, који још нису имали одређен став. После краћих разговора, већина ових команданата прикључила се пучистима и вратила на своје командне положаје.

*

**

Повољним решењем у Београду, војна страна пуча углавном је могла да се сматра успешно завршеном, уз претпоставку да ће команданти армија у унутрашњости — који нису били у току догађаја — решење у престоници посматрати кроз ауторитет краља и, као врховном команданту, ставити му се на располагање. Све то, наравно, уколико се после не би испоставило да краљ, чијим су се именом пучисти служили, није на њиховој страни.

Међутим, исход оне друге стране пуча — политичке, од чијег је крајњег решења и зависио стварни успех или неуспех пуча, био је још увек неизвестан. Наиме, још увек су биле ван пучистичког дохвата значајне личности и снаге које су могле спровести одлуч-

ну политичку, и не само такву противакцију. Павле се налазио у Загребу, ван контроле пучиста, где се саветовао са такође неконтролисаним Мачеком и тако био у могућности да слободно одлучи о ставу који ће према пучу заузети, као и о својој даљој активности. Ово је важило такође и за Мачека и за целокупну његову организацију. Друга два намесника, Станковић и Перовић, и уз њих министар двора Антић, са краљем — који уопште није имао никакве везе са Симовићем и који је, као недорастао, био под апсолутним утицајем онога ко се поред њега налазио — нису били сагласни са пучем.

Али, на другој страни, постојале су — и могле бити одлучујуће за крајњи исход пуча више од свих поменутих — друге снаге, које су 27 марта и дошле до изражаја и чији је став био пресудан за дефинитивни успех пуча.

III ГЛАВА

27 МАРТ

„КРАЉЕВ" ПРОГЛАС

Прве вести о пучу проширили су по Београду ретки пролазници који су се затекли на улицама у ноћним часовима кад су пучистичке јединице посedale објекте и заузимале позиције по граду. Изненађени овим неуобичајеним кретањем војске под пуном ратном спремом, а још више присуством артиљерије и тенкова, појединци су љубопитљиво застајали, прилазили официрима и војницима и интересовали се о чему се ради. Одговори су били кратки, и сводили се, мање-више, на једно: „Краљ се прогласио пунолетним, збацио Намесништво и владу и узео власт у своје руке". Чим би задовољили прву радозналост, ови одоцнели грађани журили су својим домовима, будили укућане и саопштавали им новост, описујући оно што су видели.

Иако су ови први весници сопственом маштом и коментарима допуњавали своје приче, то многе није могло задовољити: једни су отварали радио-апарате и са нестрпљењем очекивали прве вести, не верујући још потпуно у оно што су чули, а други су се брзо облачили и хитали на улице да се лично увере и сазнају што више, будећи успут своје рођаке и пријатеље. Тако су већ у свануће улице оживеле као

никад у то доба. Познаници су се сретали и једни друге обавештавали о свему што су сазнали у вези о новим догађајима. Људи су се почели скупљати у групе, коментарисали су новости, износили разне претпоставке и доносили закључке.

Одједаред, око 5 часова, одјекнули су сигнали Радио-Београда који је отпочео своју јутарњу емисију и на средњим таласима. Већ по првим звуцима она није личила на оне уобичајене, на које су слушаоци већ одавно навикли. Преко звучника радио-пријемника одзвањали су маршеви и борбене песме. После извесног времена настала је пауза, а затим се чуо глас спикера:

— Пажња! ... Пажња! ...

Свугде тајац. Људи су напрегнуто слушали. После кратког увода о тешком положају у коме се земља налази, уследило је саопштење:

— Краљ је одлучио да преузме власт у земљи. Намесници су дали оставку. Војска стоји чврсто уз краља и извршава његове наредбе. Образовање нове владе поверено је армиском генералу Душану Симовићу.

Тако је званичним саопштењем потврђена вест о суштини онога што се догодило. Уз звуке маршева саопштење је понављано сваких 10 минута, а после једног сата уеледио је „краљев проглас“:

— Срби, Хрвати и Словенци! — чуло се из звучника. — У овом тешком тренутку за наш народ, одлучио сам да узмем у своје руке краљевску власт...

Пучистички трик потпуно је успео.

Сви, сем самог краља, намесника Станковића и Перовића и малог броја пучиста, били су убеђени да овај проглас преко радија чита краљ лично, и из тога закључили да је пуч извршен у договору са краљем. Уствари, вешто имитирајући краљев глас, овај пучистички проглас — о којем краљ није имао ни

појма — прочитао је, по Симовићевом наређењу, морнарички поручник Јаков Јововић.

Баш тада, негде око 6 часова ујутру, у Главном генералштабу, у који су сем чланова Цветковићеве владе били доведени и претставници разних политичких партија и група, отпочело је натезање око формирања владе, које се прилично одужило. Тек око 9 часова, посебним саопштењем објављеним преко Радио-Београда, јавност је била обавештена да је влада образована. Убрзо затим, на београдским улицама појавила су се и ванредна издања дневних листова која су, поред осталог, донела и „краљев“ проглас.

СЛОБОДАРСКИ БЕОГРАД СТУПА НА СЦЕНУ

Већ прве потврђене вести о обарању Павла и његове камариле, огромна већина Београђана примила је са великим одушевљењем. У исто време кад су политичари у Генералштабу почели да се погађају ко ће да уђе у владу и коме ће да припадне који ресор, Београд је почео да ври. Групе људи, нарочито ђака и омладине, почеле су да се окупљају на трговима и уличним раскрсницама око тенкова и артиљериских оруђа, изражавајући радост у разговорима са војницима. На свим овим местима спонтано је дошло и до првих манифестација војсци. Између многих других, једна оваква група била је окупљена и око борних кола и топова постављених код Официрског дома (сада Дом народног хероја Панета Ђукића). Одједанпут, у оној наелектрисаној атмосфери, неко је узвикнуо:

— Живела наша војска која је збацила издајнике!

— Живела! — проломило се из грла свих присутних, који као да су само чекали да неко први почне

с клицањем да би и они могли дати маха својој раздраганости. Ови одушевљени усклици који су одјекивали у разним крајевима Београда, пробудили су оне многе хиљаде грађана који су мирно спавали немајући појма ни о чему. Они су устајали, брзо се спремали и излазили на улице да се и сами информишу о догађајима, после чега је и њих захватала општа радост.

Већ у првим преподневним часовима цео Београд је био окићен заставама, а главне београдске улице и тргови преплављени омладином и грађанима, који су кличући војсци давали одушка свом одушевљењу. Многи су грлили и љубили војнике и китили их цвећем. У центру града, испред палате Албаније, једна група омладинаца у заносу је носила на рукама једног официра. Омладина је формирала и прве поворке, носећи заставе и певајући борбене песме. Овим поворкама масовно су се прикључили остали грађани, а већ око 8 часова ујутру наиђоше и прве групе сељака из села у околини Београда; били су свечано обучени у богату народну ношњу.

Убрзо затим, народне манифестације разбукташе се у граду брзином и снагом шумског пожара.

Одавно су слободарске масе Београда чекале прилику да слободно изразе своја права осећања, своје дубоко неслагање са противнародном политиком Павла, Стојадиновића, Цветковића, Мачека и осталих издајника и капитуланата. Баш зато је њихово збацивање дочекано са оваквим и оволиким одушевљењем. У тим часовима у овом граду-борцу снажно су избила на површину и традиционална осећања повезаности и братства по оружју са старим савезницима. Он се, такође, још сећао са огорчењем завојевачке кајзерове солдатеске. Његове слободољубиве и човекољубиве масе из дна душе су осуђивале нацистичке и фашистичке поробљивачке походе

и зверства већ дотад почињена широм Европе. Али, најважније је било то што су радни људи и напредна омладина Београда добро знали куда би наше народе одвело пактирање са Хитлером и Мусолинијем и чијим би интересима то служило. Њихова свест о томе била је у највећем степену резултат дугогодишњег, упорног и неуморног рада најнапреднијих и најродољубивијих синова нашег народа — чланова Комунистичке партије Југославије.

Годинама је КПЈ, подносећи крваве жртве, свим средствима и начинима у народу раскринкавала нацистичко-фашистички империјализам и борила се против његових домаћих слугу и сапутника. Када се Југославија нашла пред непосредном опасношћу до које су је довели ненародни и издајнички буржоаски режими, КПЈ је постала још активнија у повезивању са широким слојевима радних људи и још енергичнија у својим захтевима да се одбаци дотадашња спољна политика и да се земља ослони на истинску антифашистичку тврђаву — Совјетски Савез. Тако у свом коминикеу број 5, од јануара 1941 године, ЦК КПЈ нарочито истиче:

„Ми позивамо на заједничку сарадњу и заједничку борбу... све оне који су спремни да се заједнички са нама боре: 1. за остварење пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, за тесне, културне и друге везе са том најснажнијом и најнапреднијом земљом која једино може да нас заштити пред фашистичким освајачима...”

КПЈ није никад престајала да раскринкава Хитлерове и Мусолинијеве циљеве, и активно се борила против планова владајуће југословенске буржоаске групе која је покушавала да веже судбину наших народа за фашистичка кола. Сасвим је разумљиво, дакле, што су југословенски комунисти дочекали 27 март потпуно спремни и што је њихово организовано

иступање и усмеравање народног одушевљења и захтева наишло у масама на највеће разумевање и подршку. Њихове пароле одражавале су истинске народне жеље, погађале су у срце сваког правог родољуба.

Београдска партиска организација тога дана је цела изишла међу масе, на улице. Својим говорима и иступањем пред масама, партиски руководиоци и активисти дали су основни тон и печат 27-мартовским манифестацијама. На Каленићевој пијаци, пред Техничким факултетом, на Славији, на Теразијама, код Кнежевог споменика, широм Београда понављала се иста слика. Масе су отворена срца слушале и примале речи Партије и према њима усклађивале своје акције. У овом великом тренутку те речи су им претстављале једини путоказ.

*

**

Тога јутра на Каленићевој пијаци, као и другим трговима, врило је као у кошници. Одједном се, надјачавајући велики жагор окупљеног народа, разлегао снажан и звонак глас:

— Другови и грађани!

На зачас импровизованој говорници, једној обичној тезги, стајао је млад човек, високо уздигнуте главе и својим поносним изгледом и држањем као магнетом је привлачио људе себи. Био је то истакнути функционер и познати руководилац студентске омладине Београда.

— Другови и грађани! — поновио је он свој позив очекујући да се окупљена маса стиша, а затим је наставио: — После тешких дана које је наша земља проживела под диктаторском управом, најзад је дошао дан да видимо срушен тај режим који је поред

свих учињених зала хтео још и да изручи нашу земљу фашистичкој Немачкој. Ово збацавање издајника Павла и Цветковића последица је народне борбе која се већ дуго води за мир и независност наше земље. Радници и омладина Београда већ дуже време воде борбу против ове издаје. Ви сте чули њихове снажне повике; они су показали пут којим читав наш народ креће у овим данима. Сада је главно да се осигура мир нашој земљи. А мир ћемо осигурати само тако ако од нове владе захтевамо да се ослони на Совјетски Савез. То треба хитно урадити. Свако одлагање пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, значи да ће нас немачки империјализам напасти, и значи пустошење наше земље.

Знатан део слушалаца остао је за тренутак просто забезекнут. Јавни наступ ове врсте и овакве речи заиста се нису дотада могле чути а да не изазову најтеже последице. Појединци просто нису веровали рођеним очима и ушима. Унезверено су се окретали, очекујући сваког часа да однекуд искрсне жандармерија или полиција. Али одлучне речи говорника незадрживо су плениле пажњу, и будиле жеље и осећања дуго силом спутаване.

— Другови! — громко настави говорник.
— Захтевамо од данашње владе укидање концентрационих логора. Тражимо општу амнестију, слободу штампе, тражимо да се очисти државни апарат од свих оних који су окрвавили руке народном крвљу. Позивамо грађане, сељаке и омладину да се удруже са радницима у борби за грађанска права. Позивамо војнике, подофицире и официре да се придруже народу. Кличемо из све снаге: Да живе демократске слободе и народне масе!
— Живеле — бурно је одјекнуло из хиљаде грла.

— Да живи Совјетски Савез! — пламено узвикну говорник.

— Живео! — прихвати маса још громкије.

— Доле Хитлер! Доле фашизам! Доле издајници! — проламало се на све стране.

Као да су одједном попустили сви вентили. Људи више нису могли да се скрасе на једном месту. Настаде опште комешање, а затим се, као по некој команди, маса сли у поворку и упути у центар ка Теразијама, снажно извикујући пароле.

*

* *

Овакве и сличне сцене, које су се у то време одигравале у разним крајевима града, унеле су нови дух и нови садржај у расположење и одушевљење маса. На све стране ницале су организоване колоне које су носиле транспаренте исписане разним паролама, међу којима су се најчешће понављале следеће:

„Демократске слободе за народне масе!"

„Живео Совјетски Савез!"

„Радници, остварујте чврсто јединство у борби за нашу заједничку ствар!"

„Војници, подофицири и официри, придружите се народу!"

Биле су то пароле Комунистичке партије Југославије, које су, као и увек, истицале срж проблема.

*

* *

На путу ка општем циљу, Теразијама, једна колона застала је код Вуковог споменика, пред Техничким факултетом. Ту је већ било мноштво окупљеног народа. Тек што је колона застала, један истакнути комунист, познати београдски професор, којег су многи из окупљене масе и лично познавали, просто је упалио слушаоце следећим говором:

— Другови, омладинци и радници!
Доживели смо најзад тај срећан дан да можемо смело и пуним грудима изразити своју љубав и оданост нашем моћном брату, Совјетском Савезу...

— Живео! — прекинула је говорника одушевљена маса, дигнувши песнице високо над главом.

— Тај пакт што га је закључила бивша влада — наставио је говорник — бацио је нашу државу у змијски загрљај фашистичке Немачке.

— Доле пакт! — проломило се као из једног грла, а затим поче дуготрајно скандирање историске пароле: „Боље рат него пакт!“ — којом су масе изражавале своју бескомпромисну одлуку.

— Радни народ и слободарска омладина — говорник је једва успевао да дође до речи — који су се својим грудима опирали сваком режиму тираније то не могу да дозволе. Радије ћемо и умрети, али нећемо пристати ни на какав спрег са фашизмом. Одајмо признање војсци ...

— Живела војска! — упаде маса.

— ... али док та војска стоји на бранику народних слобода — допуни говорник. — И зато, од дапашње владе тражимо да смакне ону завесу што нас је годинама раздвајала од Совјетског Савеза и да одмах закључи уговор о пријатељству са Совјетским Савезом!

Тек што је говор завршен громким поклицима Совјетском Савезу и Комунистичкој партији Југославије, у непосредној близини ниче нов говорник, омладинац, такође познатм функционер КПЈ.

— Стара влада је била оличење безакоња, корупције и издаје — блле су његове прве речи. — Народ је данас изрекао свој суд и ставља свима до знања, па и новој влади, да се тако не може више управљати. Нову владу чекамо на делу. Од ње тражимо широку демократизацију земље...

Крај његовог говора дочекали су снажни поклици:

— Хоћемо народну владу!

— Београд—Москва, једини спас!

Међу бројним говорницима нарочито је била запажена млада партиска радница, чије је излагање било кратко али одлучно:

— Другови! Наше мајке и наше жене неће дати фашистима да узму маха! Ми ћемо се, другови, успротивити сваком насртају на народне слободе и ставићемо се раме уз раме са људима, нашим друговима!

— Тако је! ... Тако је! — сливали су се у општи поклик гласови мушкараца и жена, а затим маса опет поче да акламира Партију и пакт са Совјетским Савезом. У том се залепршаше и леци које су скојевци нештедимице растурали. Хиљаде руку полети за њима. Читајући летак са великим интересовањем, маса је поново формирала поворку, на чијем су се челу војориле заставе и транспаренти, и упутила се у правцу Теразија.

Летак је гласио:

27 МАРТ 1941

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ГРАЂАНИ И
ОМЛАДИНО! ВОЈНИЦИ И ОФИЦИРИ!

У овом судбоносном моменту удружите све снаге да се обезбеде мир и национална независност наших народа.

Најуривање издајника Павла, Цветковића, Мачека и Куловеца јесте последица народне борбе за мир и независност, али агенти другог империјалистичког блока — Енглеске — већ сада чине све да те успехе народне борбе иекористе за своје себичне интересе.

Сада је главно: Очувати нашој земљи мир што је једино могуће у наслону на Совјетски Савез. Свако одгађање пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом значи да ће нас немачки империјалисти напасти, значи омогућавање роварења енглеским агентима да нас увуку у рат за интересе енглеских империјалиста, значи пустошење наше земље.

Ра д н и ц и — обустављајте посао!

Грађани и омладино — на улице!

Војници и официри — придружите се народу!

Нек не престану ваше манифестације све док се не оствари оно за шта се читав народ борио и бори:

Пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом којим се једино може обезбедити мир и независност нашој земљи!

Демократске слободе за радне масе!

Народна влада која ће пактом о узајамној помоћи са СССР-ом обезбедити мир и независност, а својом де-мократском политиком подићи на ноге сав народ да чува тај мир и независност нашег народа!

**ЖИВЕЛИ МИР И НЕЗАВИСНОСТ
НАШЕГ НАРОДА!**

**ЖИВЕО СОВЈЕТСКИ САВЕЗ,
ЈЕДИНА НАША НАДА, ТВРЂАВА
МИРА И НЕЗАВИСНОСТИ МАЛИХ
НАРОДА!**

Покрајински комитет Комунистичке
партије Југославије за Србију

* * *

Центар Београда, Теразије, биле су 27 марта и центар масовних манифестација. Већ око 10 часова,

ту су се као бујице слиле и све поворке формиране у другим деловима града. Теразиски трг био је преплављен људима, заставама и транспарентима, орио се од песама и парола — на њему је врило као у казану. Кад су се на прилазу Тргу, код палате биоскопа „Београд“, среле две највеће поворке — она која се кретала од Славије са оном која је долазила од Техничког факултета — и стопиле са народом који је већ био закрчио Теразије, одједном се пред масом појавио нови говорник. Стајао је на неком столу изнетом из оближњег локала, са песницама подигнутим у вис, дајући народу знак да се утиша. И овде се један истакнути комунист, често прекинут бурним овацијама и скандирањем парола, снажним и звонким гласом обратио у име Партије многим десетинама хиљада окупљених омладинаца, радника, сељака, војника и осталих грађана.

— Другови и грађани! Народи Југославије су данас спрали љагу са свога тела и земља је одахнула. Али ова борба не води се само данас. Ту борбу води радни народ и омладина још из ранијих времена. Још од 1935 године почела је организована борба народа, и још од тада се јавља свест да треба бранити Југославију. Наша парола је била: „Бранићемо земљу!“

— Тако је — узвикну народ као један човек.

— А од кога? ... — настави говорник. — Од фашистичких завојевача и од свих оних који су покушали да изруче нашу земљу фашистима, а који су данас срушени.

— Доле издајници! ... Доле фашизам! — одјекнуло је пространим тргом.

— Ви се сећате, другови, — продужио је даље говорник — наше борбе и јавних демонстрација око петوماјских избора 1935 године. Затим поводом догађаја у Шпанији, приликом Аншлуса Аустрије, потом када је нападнута Чехословачка, онда 14 децем-

бра 1939 године, затим нашег митинга на Славији за мир и ослонац на Совјетски Савез. Онда су следили протести и прогласи 1940 године у којима смо оптуживали Недића као немачког агента, и проглас Централног комитета КПЈ пред потписивање Тројног пакта¹⁷. Ето, другови, — наставио је говорник после дуготрајних овација Партији — све је то претходило данашњем дану, који може бити почетак крупних и далекосежних догађаја. Али ми смо спремни да бранимо земљу!

Громко се проломи из хиљаду грла:

— Хоћемо!... Живела слобода!... Доле фашизам!... Доле пакт!... Боље рат него пакт!...

Нешто ниже улицом, према палати Албанији, преко фасаде зграде у којој се налазио Српски културни клуб, била је истакнута парола „Стихија народа побеђује“. Испред зграде, на једном камионету тадашњег предузећа „Паровалет“, баш у моменту када се огромна маса као река кретала са Теразија ка Кнежевом споменику испред Народног позоришта, завршавао је свој говор један истакнути омладинац Српског културног клуба. Код Споменика је била иста ситуација као на Теразијама и на другим трговима. Повици против пакта, Хитлера и фашизма били су у пуном јеку. У избацивању парола предњачио је велики број чланова Савеза комунистичке омладине Југославије и омладинаца повезаних са пробританским Српским културним клубом. Жестоко огорчење народа овде су посебно изазивали огромни излози и фирма „Немачког саобраћајног бироа“, смештеног у најстрожем центру града, у палати „Риунионе“, прекопута Споменика.

Одједном, надјачавајући људски жагор и повике, проломи се тутњава и одјекну лом стакла. Једна група провокатора почела је да разбија излоге Бироа и да га демолира. Огорчена маса упала је унутра кроз

разбијена врата и излоге. Хитлерове слике поцепане су у парампарчад, а комади Хитлерове бисте, бачене кроз излог, расуше се по асфалту. Понесен овом акцијом масе, један омладинац се попе у први разбијени излог и обрати се народу:

— Другови и грађани! Учинили смо крај диктатури и једном корумптивном режиму! ... Ово је историски датум!... Ми нећемо фашистичке окове!...

— Живела слобода!

— Живело јединство наших народа!

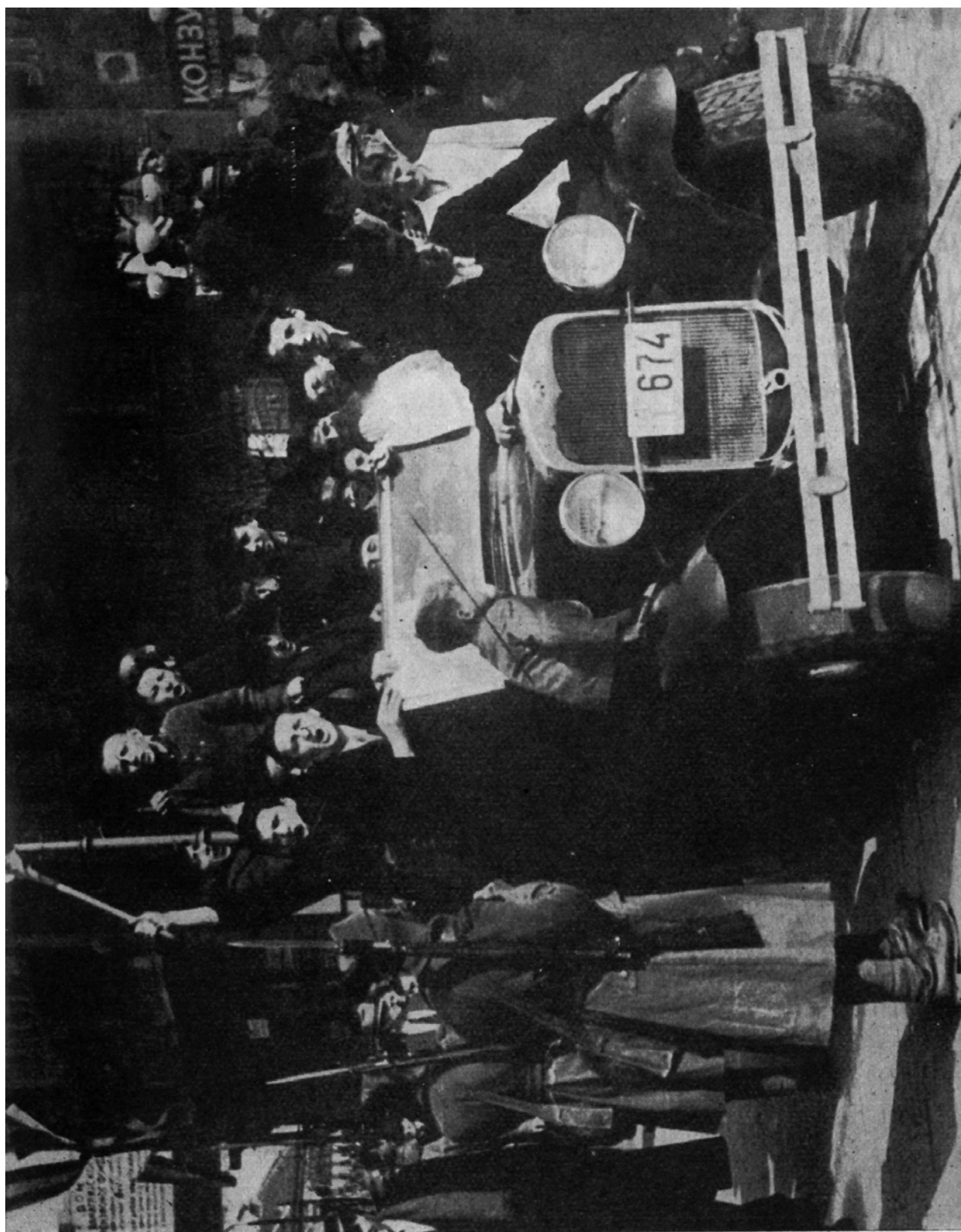
Маса је одушевљено прихватила ове поклике¹⁸.

*

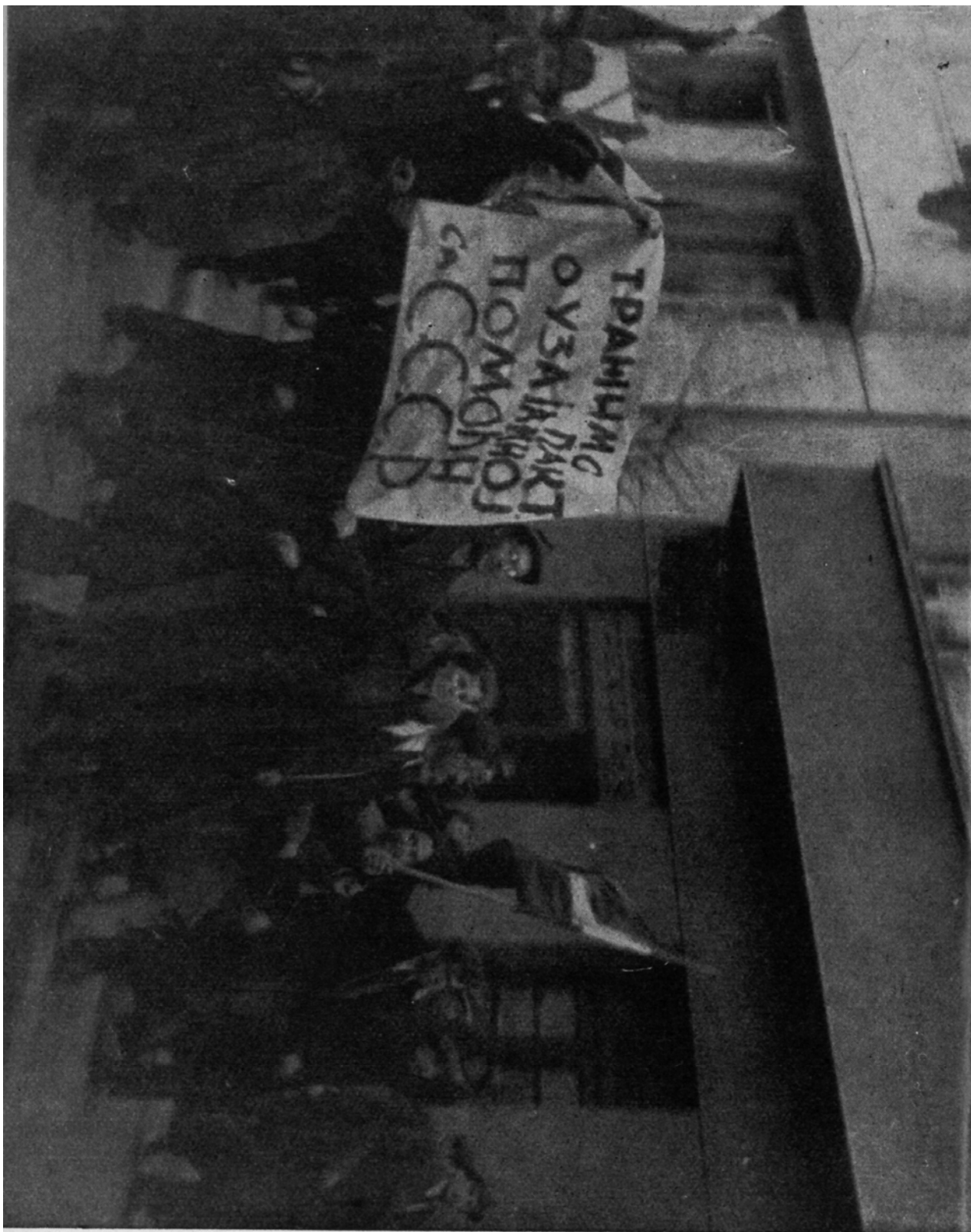
* *

За то време пред посланствима СССР, Енглеске и САД такође су се одвијале манифестације сличне онима у осталим деловима града. Једна велика група, после манифестација одржаних на Славији, упутила се у улицу Краља Милутина где се тада налазило посланство СССР, пробила кордон војника који су ради обезбеђења били постављени пред њим, као и пред америчким, британским и немачким посланством, и уз бурне и громке поклике „Живео СССР!“ — „Хоћемо савез са СССР-ом!“ — дуго манифестовала пријатељство према Совјетоком Савезу и његовим народима. Једна друга група, састављена махом од омладине Демократске и Земљорадничке странке, упутила се од Официрског дома Ресавском улицом према британском посланству, а једна група се нашла и пред посланством САД. Манифестанти су клицали претседнику Рузвелту и премијеру Черчилу, који је баш у то време пред лидерима своје Конзервативне странке дао следећу изјаву:

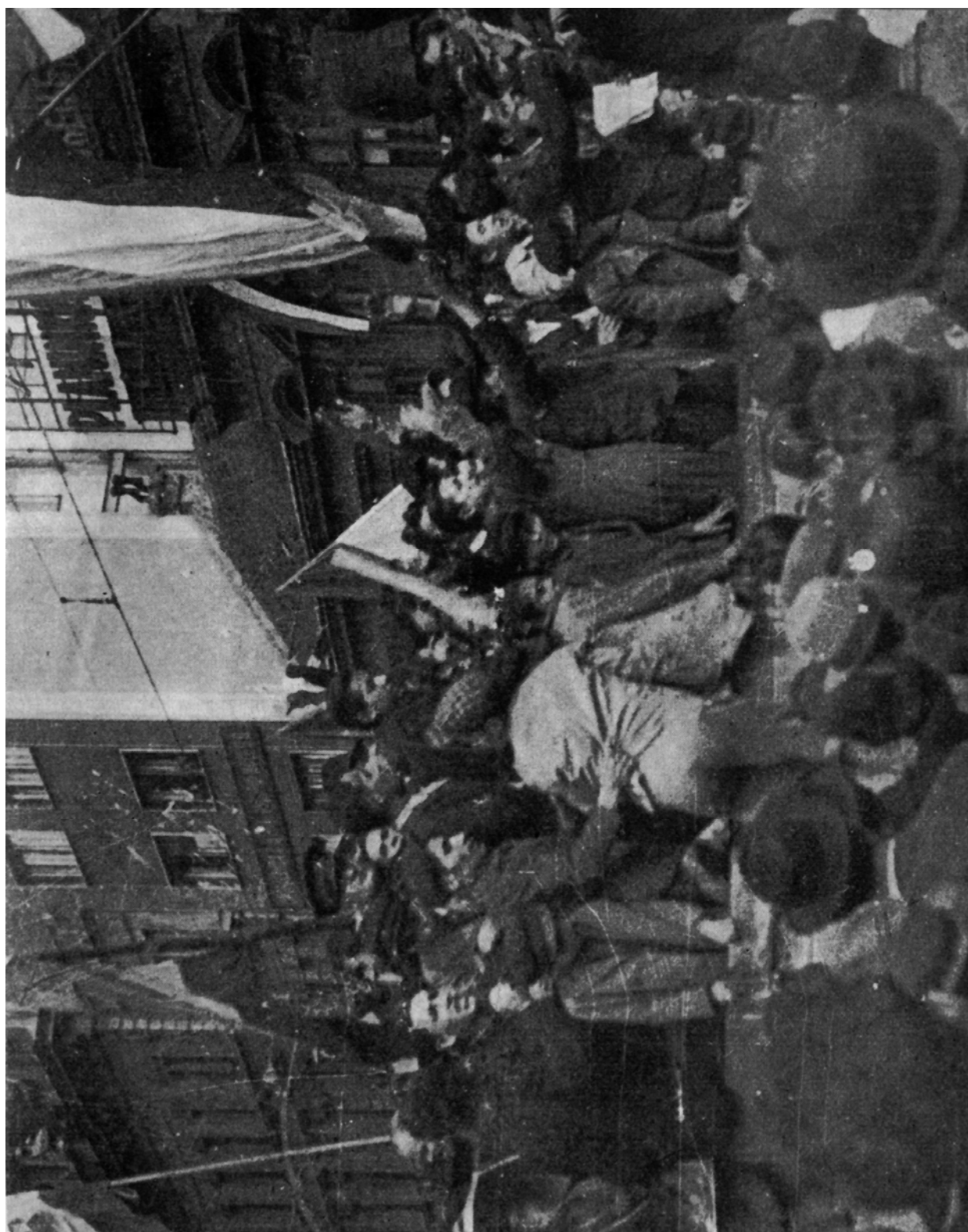
„Овог тренутка имам једну велику вест за вас и за целу земљу. Рано овог јутра, југословенска нација нашла је своју душу. У Београду се догодила рево-

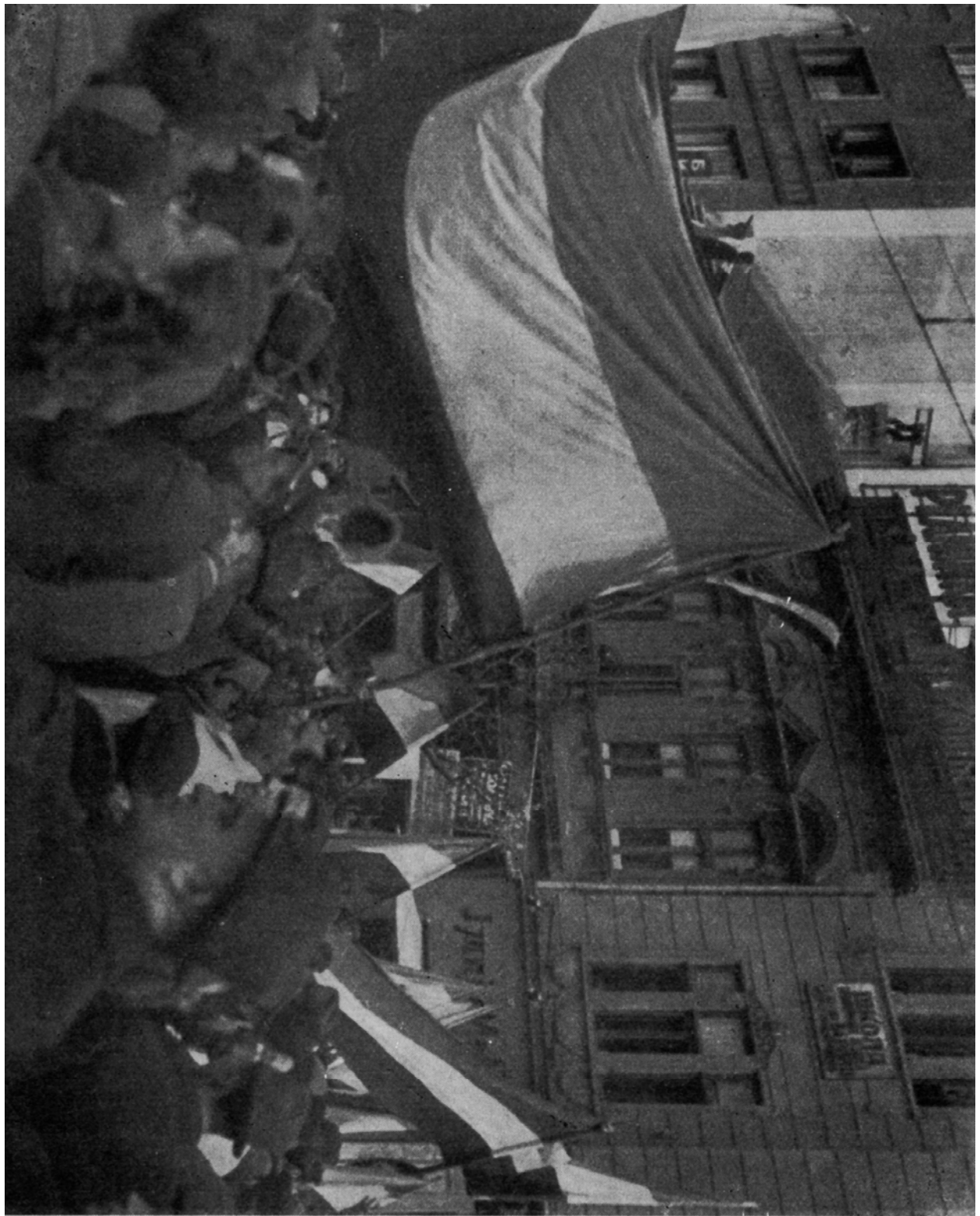
27 март: Београд у првим преподневним часовима

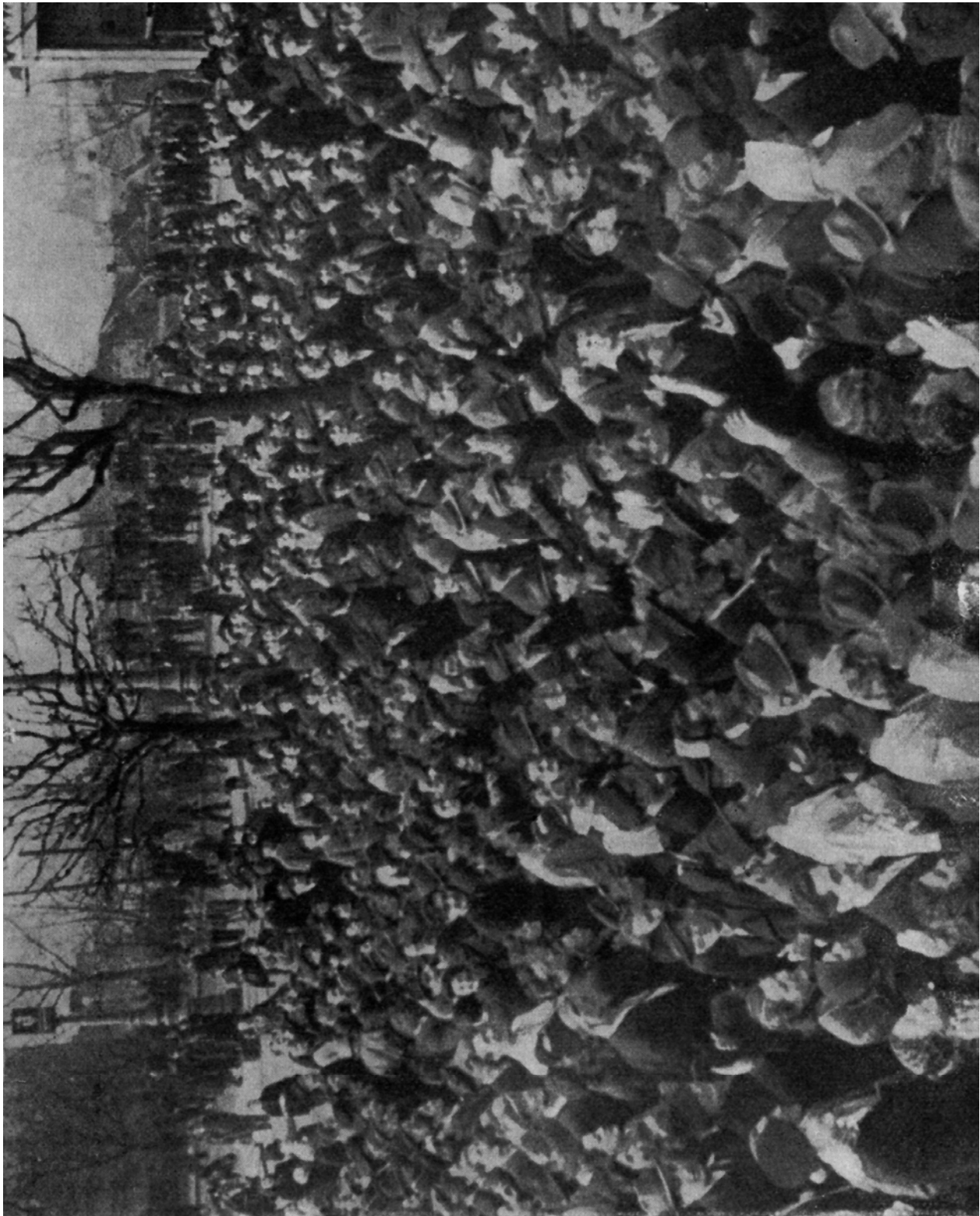
27 март: Народ тражи савез са СССР

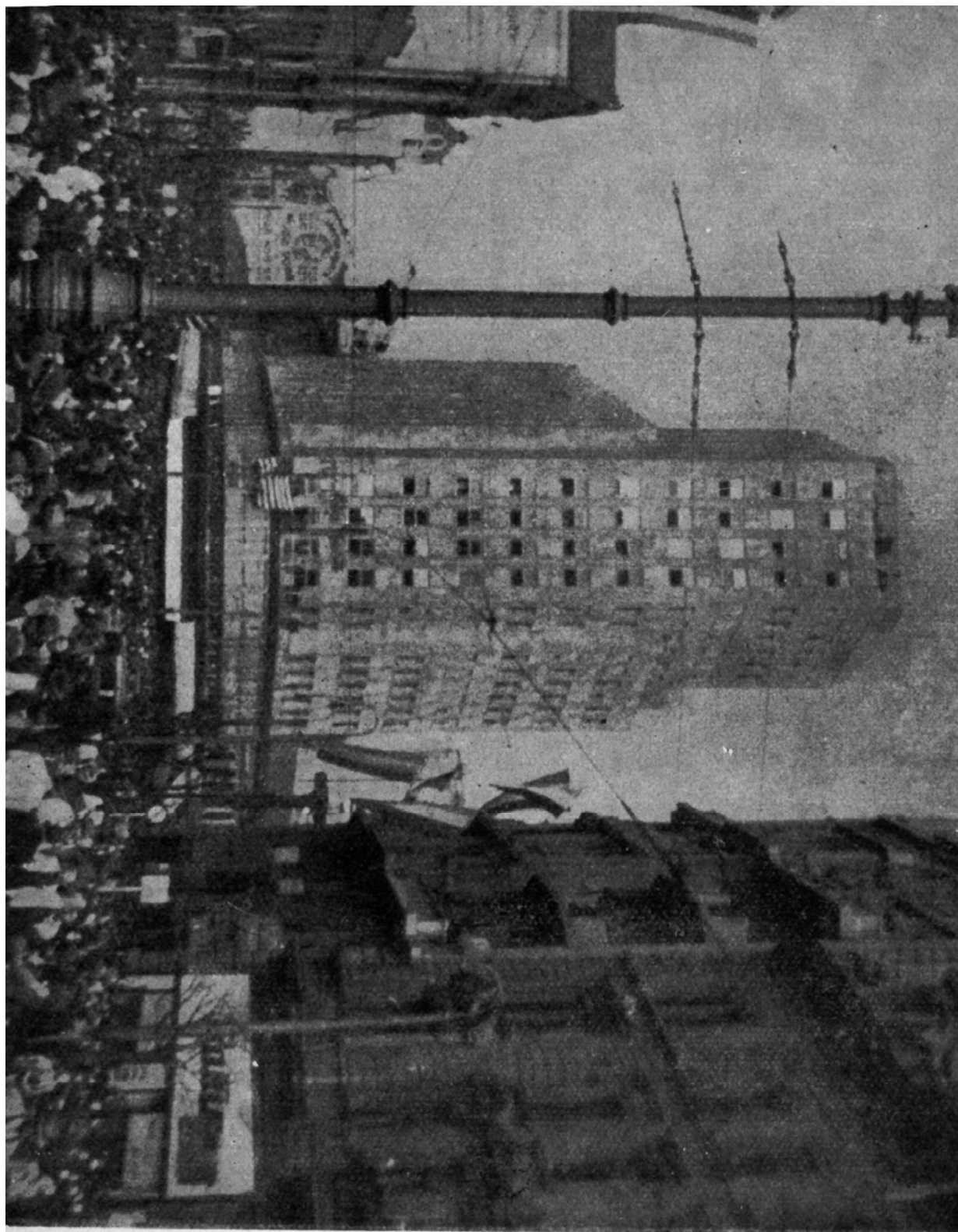
После двадесет година полициског терора становништво главног града даје одушка свом истинском расположењу

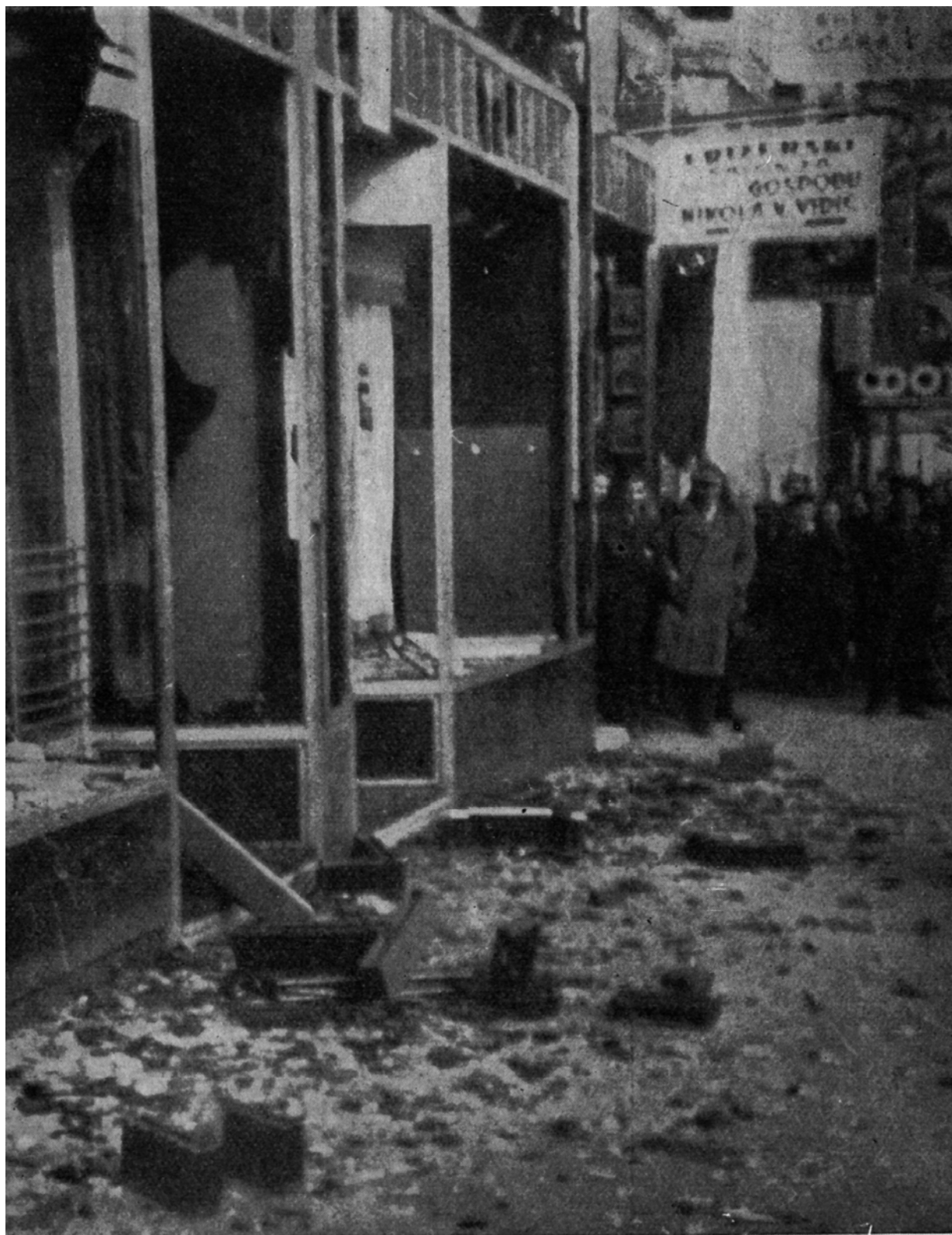
**27 март: Манифестанти из разних крајева града
долазе у центар**

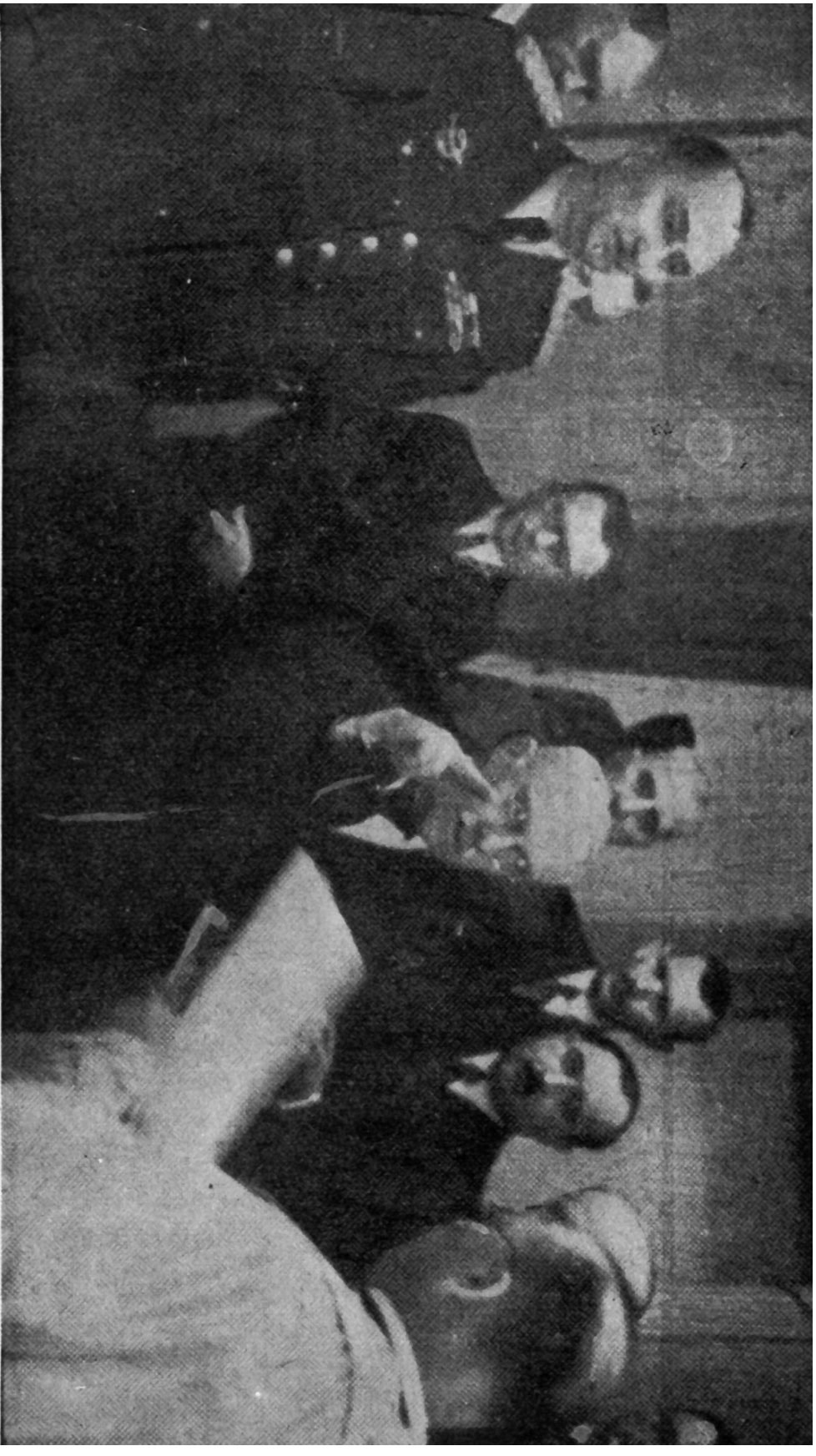
Отворена срца и озарена лица слободарски Београд
прихвата речи Партије

27 март: У центру Београда ври као у кошњаци

Дело провокатора:
Демолирани „Немачки саобраћајни биро“

Мачек је најзад ушао у пучистичку владу: Моменат полагања заклетве

луција и министри који су јуче издали част и слободу своје земље, како се јавља, налазе се у затвору. Овај патриотски покрет родио се из гнева и срџбе једне јуначке и ратничке расе чија је земља била издана слабошћу њених управљача и интригама осовинских сила... Нова југословенска влада, у свом храбром старању да заштити слободу и интегритет земље, добиће од Британске Империје и, ја не сумњам, на свој начин и од Сједињених Држава, сваку могућу помоћ и потпору. Британска Империја и њени савезници имаће заједнички циљ са југословенском нацијом и ми ћемо наставити да маршујемо и да се боримо заједнички, док не буде добијена потпуна победа".

У првом коментару догађаја у Београду, лондонски „Дејли експрес“ је истог дана, између осталог, писао:

„Ускоро ће људи радије ићи у смрт него ли у бешчашће. То ће постати као неко правило за све. То су доказали Југословени. Оно што се догодило у Југославији може лако да се деси и у целом свету одједаред“.

*

**

Тако је изгледао слободарски Београд пре подне 27 марта.

Истини за вољу, међутим, треба рећи да су се сем небројених хиљада радосно узбуђених лица, на улицама и прозорима могла видети и нека смркнута, било је грађана очигледно незадовољних променом и призорима који су им се тога дана смењивали пред очима. Ипак је већина тих људи тада морала да увиди и спозна снагу слободног народа, у коју никад дотад није могла поверовати. А од ове спознаје обузимао их је грозничав страх. Неки су чак молили

војску да интервенише и да „умири“ народ. До оваквих интервенција је понегде и долазило. Официри и војници су се на неким местима и ангажовали, смирујући манифестанте и саветујући им да се разиђу. Тако се око подне преморени народ, који је дотле већ био дао одушка својим дуго спутаваним правим осећањима, мало повукао да би предвече опет масовно изишао на улице и обновио величанствену слику из преподневних часова.

ЈЕДНОДУШНОСТ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРОТИВ ПАКТА

Већ око 7 часова ујутру вест о извршеном пучу проширила се по целој Србији. Мада се у унутрашњости земље још увек није све тачно знало, ипак је српски народ прихватио са највећим одушевљењем збацивање Павла и Цветковића. У србијанским градовима и варошицама народ се окупљао по трговима и кафанама, поред радио-апарата, како би што пре и што више сазнао о ономе што се одиграло у главном граду.

Као и у Београду, тако је и широм Србије већ у првим преподневним часовима дошло до спонтаних излива народних осећања. А што је дан више одмицао, у свим већим местима народне манифестације су, под утицајем КПЈ и других напредних елемената, добијале све организованостији карактер.

У овоме се нарочито истицао народ Крагујевца, познатог упоришта народних снага; у њему су још 25 и 26 марта демонстрације против пакта биле узеле такве размере, да ни сва полиција није била у стању да их спречи. А 27 марта оне су започеле још већом жестином, да би се претвориле у незапамћене масовне манифестације. Слободарски народ Шумадије тра-

жио је своја права. Тражио је слободу!... Народну владу!... Тражио је неодложно склапање савеза са Совјетским Савезом.

У Чачку се народ није задовољио само манифестацијама по граду. Већ око 8 часова једна већа група омладинаца и грађана, са заставама и песмом, кренула је са градског трга на железничку станицу да сачека брзи воз који је од Сарајева, преко Вишеграда и Ужица, ишао ка Београду. На путу до станице група је толико нарасла, да је маса потпуно покрила станични перон. Улазак окићеног воза у станицу, са прозорима начичканим путницима чија су лица блистала од радости, окупљени народ је дочекао клицањем и махањем руку, што су путници исто тако срдечно узвраћали. Било је очигледно да су о догађајима били обавештени још у Ужичкој Пожеги. Овакав дочек у Чачку био је први у низу сличних који су их пратили све до Београда. После краћег задржавања, уз бурне покликe — и оних који су остајали и оних који су одлазили — против пакта, Хитлера, Павла и Цветковића, а за народну владу и слободу, воз је кренуо.

Слични призори понављали су се на свим успутним станицама, па чак и на онима где се воз није заустављао.

И на другим пругама слика је била иста. Народ је излазио на станице да већ преко прве везе — путника у возовима — изручи своје поздраве и солидарност слободарском Београду.

У Краљеву, Крушевцу, Нишу, Зајечару, Пожаревцу и другим местима ницале су манифестације сличне онима у Београду и Крагујевцу. У својим захтевима за слободу и истинску демократију, радни народ Србије је био једнодушан, а са њиме и остале радне масе широм Југославије.

Један београдски новинар, познати англофил, који се био експонирао као противник приласка Ју-

гославије Тројном пакту, спремио се за бекство у Грчку 26 марта увече, сат-два пре избијања пуча. Ево како је он у емиграцији, у којој је и остао, описао 27 март:

„На пут сам пошао у среду увече брзим возом за Скопље. Око 6 сати ујутру 27 марта били смо негде код Врања. Воз је био застао на једној станици и кондуктер је после неколико тренутака улетео у вагон у коме сам се налазио. Трчећи ходником викао је кроз сузе:

— Господо, свршено је! Најурени су!

Сви смо полудремљиви изишли из својих купеа и покушавали да сазнамо ко је то најурен и шта се уствари десило. Наш јадви кондуктер био је толико узбуђен да није могао да схвати како то не разумемо о чему он говори и одједном љутито узвикну:

— Па, ево, питајте господина шефа ако мени не верујете!

Промолисмо главе кроз прозор и видесмо шефа станице како нешто живо објашњава једној групи људи. Скоро смо сви једногласно довикнули:

— Господине шефе, да ли је истина? — мада још увек ни сами нисмо знали о чему се ради.

— Готово је! — одговори он смешећи се.

Тек, после тога смо сазнали да су тога дана, после пола ноћи, Намесништво и Цветковићева влада уклоњени, да је краљ Петар II узео власт у своје руке и да је образована нова влада. На станици се вијорила државна застава.

Воз је продужио ка Скопљу док је у вагонима све врело. Нико није имао подробних обавештења о ономе што се догодило, али се видело да су сви били срећни и узбуђени. Сви смо разговарали о догађајима, иако се нисмо међусобно познавали. Док је воз пролазио кроз разне станице, ми смо на свакој прикупљали по неколико података о ономе што се догодило у току ноћи.

„Живео краљ... Живела Југославија!...“
чуло се свуда.

На станицама су стајали резервисти у униформама и раздрагано се смешили. Нико није показивао ма какву агресивност, али се на сваком лицу видело задовољство, срећа и одлучност. Нису се чули никакви узвици против Осовине, али је било овација Великој Британији. Међу свима је владало велико самопоуздање. На многим станицама свирале су сеоске музике уз бубњеве и таламбасе. Народ се веселио, јер је збацио са душе велики терет. У народном весељу у Ђевђелији учествовале су и грчке пограничне власти. Примећивало се да је и њима лакнуло, јер нису више били усамљени на Балкану”.

*

* *

Први јутарњи часови 27 марта у Љубљани и у читавој Словенији протекли су мирно. О догађају који се те ноћи одиграо у Београду, до 8 сати детаљније су били обавештени једино командант Дравске дивизије, којем је седиште било у Љубљани, затим бан, шеф полиције и неколико лица из њихове ближе околине. Претежни део становништва добио је прве информације путем Радио-станице Љубљана која је, уз звуке маршева и борбених песама, све до 9 часова понављала прву вест о војном пучу и „краљев” проглас примљен преко Радио-Београда.

Чим је из Београда био обавештен о пучу, генерал Недељковић, командант IV армије, наредио је команданту Дравске дивизије да све стави под своју команду и контролу, и да обустави излазак дневних листова. Због тога су све званичне установе очекивале даља обавештења и наређења од команданта дивизије. Међутим, она су прилично споро стизала и била доста оскудна. Прва, гола вест о пучу довела је

истакнуте политичке личности клерикалне Словеначке људске странке у велику недоумицу. То је потрајало све дотле док нису тачно дознале шта се те ноћи збило у Београду. У међувремену су узалудно опседали радиостаницу и редакције листова не би ли што пре сазнали право стање ствари. Тек их је умирила вест о саставу нове владе, коју је пренео Радио-Љубљана. За њих је било хитно да ли су Мачек и Куловец ушли у ту владу, јер према томе је требало да одлуче какав ће став заузети. Чим су чули да су њих двојица ушли у владу, одмах су се сагласили са новоствореном ситуацијом, без обзира на своје раније изјаве и борбу за приступање Тројном пакту.

Све до објављивања вести о саставу нове владе, из свих већих места Словеније: Крања, Камника, Цеља, Марибора, Јесеница, Птуја и других, месне главешине су позивале телефоном Љубљану тражећи објашњења о ономе што се одиграло у Београду. Насупрот оваквом држању режимлија, словеначка напредна омладина и радни народ нису се нимало колебали у заузимању сопственог става. Већ око 11 часова Љубљана је добила свечан изглед. На њеним зградама и улицама лепршале су се заставе. Најживље је било пред зградом Универзитета где се била окупила велика маса људи привучена манифестацијама студентске омладине; својим држањем, организованошћу и извикивањем напредних парола, нарочито су се истицали чланови Савеза комунистичке омладине. Пред Универзитетом је формирана и прва поворка која је затим кренула улицама Љубљане. Народ у поворци је певао орбене песме, клицао против пакта и Хитлера, и захтевао народне слободе и савез са СССР. Што је поворка више одмицала, постајала је све масовнија. У њу се, као у реку, сливао народ окупљен на тротоарима. У послеподневним часовима скоро цела Љубљана је била на улицама. Одушев-

љење народа расло је све више. Из разних места Словеније стизале су вести о исто таквом одушевљењу и расположењу народа. То поподне изашло је и ванредно издање листа „Словенец“.

Вечерњи извештаји из Београда донели су нове информације и дали праву слику развоја догађаја. Народи Југославије били су у својим стремљењима јединствени. Увече 27 марта Љубљана је изгледала свечанија него икада дотле. Њене улице биле су пуне поворки са бакљама, у којима су учествовали грађани, омладина и војска. Силни поклици раздрагане масе измешани са топовским салвама са „Града“, дали су нарочиту боју овој народној манифестацији какву Љубљана дотад није запамтила...

Тек око поноћи манифестанти су се разишли да би предахнули од великог узбуђења које су тога дана доживели.

*

* *

Став према пучу једног од највећих поборника за приступање Југославије Тројном пакту, Влатка Мачека — који је у суштини био потпуно противан томе акту — одразио се и на његове бројне присталице, а нарочито функционере ХСС и „Селјачке страже“.

Они су — а да се и не говори о франковачким елементима — били против било каквих манифестација, и учинили су све што су били у могућности да учине да би спречили њихово одржавање. Упркос томе, ипак је у Загребу и другим већим градовима Хрватске дошло до народних манифестација 28 марта.

А језгро манифестаната свуда је сачињавао борбени организовани пролетаријат који је масовно прихватио иницијативу Комунистичке партије за одржавање манифестација. Партија је у Хрватској одавно

водила борбу за истинске интересе хрватског народа и равноправну заједницу свих народа Југославије, а против издајника који су хтели да потчине земљу нацистичко-фашистичком империјализму, па је то и овом приликом дошло до свог пуног изражаја.

Манифестације у Загребу почеле су на „Трњу“, одакле се велика поворка упутила ка центру града; као и у осталим градовима широм Југославије, извикивале су се пароле против пакта и фашизма и захтевало да се народу да истинска слобода и што пре склопи савез са СССР.

Тада је Мачекова полиција кренула у акцију. Код Бранимирове улице напала је манифестанте који су се под притиском разделили у неколико већих група и, према договору, споредним улицама поново окупили у срцу Загреба, на тадашњем Јелачићевом тргу (данашњем Тргу Републике). Тргом је дуго одјекивало:

— Нећемо пакт!

— Хоћемо савез са СССР-ом!

— Тражимо слободу левих политичких затвореника!

— Хоћемо братство и јединство са осталим народима Југославије!

У највећем јеку манифестација, из многих руку су полетели леци са прогласом Партије поводом 27 марта.

На иницијативу Комунистичке партије, и у другим местима Хрватске организоване су манифестације у којима је хрватски радни народ изразио своју једнодушност са осталим народима Југославије. Највеће су биле оне у Славонском Броду, Карловцу и Сплиту, у којем су још 26 марта одржане велике демонстрације против пакта и издајничке политике кнеза Павла и његове владе.

*
* *

И у многим местима широм Југославије: Сарајеву, Мостару, Скопљу, Подгорици (данашњем Титограду) Никшићу и другима, поводом 27 марта одржане су масовне манифестације у којима је народ, предвођен својим најбољим синовима, изразио своје одушевљење и изнео захтеве за новом унутрашњом и спољном политиком.

ПАРТИЈА ЈЕ СПРЕМНО ДОЧЕКАЛА 27 МАРТ

Комунистичка партија Југославије дочекала је 27 март потпуно спремна.

Захваљујући правилном ставу и мерама које је примењивала у својој борби, нарочито на мобилизацији свих антифашистички расположених снага, спремних да се боре против заједничког спољног непријатеља, а за остварење пуне равноправности народа и демократских слобода, КПЈ је — уколико се ситуација више заоштравала — постајала све важнији и утицајнији чинилац. Ослободивши се, нарочито у периоду после 1937 године, уског конспираторства и секташтва, Партија је прилагодила своје методе и организационе облике борбе конкретним условима масовне борбе. На тај начин, иако у илегалности, Партија успева да износи своје ставове широким народним масама и да се супротставља издајничкој политици владајуће буржоаске групе.

Да би што боље омасовила своју борбу, КП предузима низ мера. Оне су нашле израза и у резолуцији Шесте земаљске конференције СКОЈ-а 1940 године, у којој се, између осталог, каже:

„VI земаљска конференција СКОЈ-а позива све омладинске организације, којима је заиста главна брига борба и боља будућност младе генерације, да удруже своје снаге с младим комунистима на основи горњег програма борбе, и изјављује своју спремност да с њима равноправно склопи споразум о јединству акције у месним, покрајинским и земаљским размерама“.

Политика и курс КПЈ на омасовљавању, још боље се види из резолуције V Земаљске конференције, одржане 1940 године у Загребу, у којој, поред осталог, стоји:

„Ради што успешније борбе за горе наведене захтјеве, који су од животног интереса по све народе Југославије, потребно је:

а) да комунисти организирају најшире народне масе одоздо и воде маоовну борбу за те захтјеве путем акција, публикација, протеста, итд.;

б) да комунисти ступе у дотицај са разним организацијама и политичким личностима које су вољне да сарађују у борби за захтјеве на једној заједничкој платформи“.

Оваквим својим радом и борбом на широкој платформи, како у вези са унутрашњополитичком, тако и спољнополитичком ситуацијом, КПЈ је извршила моралну припрему народних маса за пресудне догађаје који су наступали, а који су у потпуности потврдили правилност њеног става. Резултат оваквог њеног рада у народу, дошао је до великог изражаја већ код првог од ових догађаја — војног пуча. У народно одушевљење 27 марта, КПЈ је унела свој дух, а манифестацијама и захтевима маса дала свој печат.

НАМЕСНИЦИ ПОДНОСЕ ОСТАВКУ — ПУЧ ЈЕ ЗАВРШЕН

Када је композиција дворског воза са Павлом ушла у земунску станицу, било је већ вече 27 марта — дана који је донео чврсту и неопозиву одлуку народа, изражену масовно, на трговима и улицама, у градовима и селима. Воз су на перону сачекали ваздухопловни пуковници Савић и Рубчић са четом војника. Чим се воз зауставио, оба пуковника су пришла вагону у коме се налазио Павле; када су му саопштили да је пожељно да овде изиђе и пође са њима, он се није успротивио њиховом позиву; лице му је било мирно, али блеђе него обично. Кад је изишао из воза пуковници су га допратили до великог „кадилака“ у који Павле уђе, а за њим и његови пратиоци. Аутомобил крену у правцу Београда.

Улице којима су Павла провели биле су још увек пуне манифестаната; они су бурно давали одушка својим осећањима, између осталог и у жестоком негодовању против издајничке и капитулантске политике кнеза и његове клике. Не дајући гласа од себе, стиснут између два своја пратиоца, Павле је само гледао и слушао шта се на улицама догађа, гризући нервозно своје танке усне. Кола се зауставише пред зградом Главног генералштаба и сва тројица уђоше у зграду.

Када су Павла увели Симовићу, у кабинету су поред новог претседника владе били генерали Илић, Мирковић и командант жандармерије Костић. Кад је ушао у кабинет, Павле стаде пред Симовића, наслонивши се обема рукама на кишобран који је држао пред собом. Лице му је било мирно и хладно, са једва приметним помало циничним осмехом. Симовић се поздрави са њим и понуди га да седне.

После кратког увода, којим је Симовић упознао Павла са извештајима пристиглим током дата такорећи из целе земље, а који су говорили о манифестацијама, расположењу и жељама народа, Симовић му предложи да Намесништво поднесе оставку, што Павле прихвати без дугог размишљања. Извештаји који су стајали пред њим и оно мало што је лично видео возећи се колима од Земуна до Генералштаба, било је потпуно довољно да без оклевања прихвати понуђени предлог уз примедбу:

— Само вас молим да овом чину буду присутна и друга два намесника.

Затим се Павле опусти у фотељу, а намесницима Станковићу и Перовићу, као и министру двора Антићу, одмах је упућен позив да дођу у Генералштаб, где се налазио и кнез. Ова тројица су се још увек налазили поред краља у двору на Дедињу. Пристанак да дођу код Симовића дали су тек онда кад их је сам Павле позвао телефоном.

Убрзо су сва три намесника били пред генералом Симовићем, очигледно убеђени да је свако даље одупирање бесмислено. На текст оставке сва тројица су ставили своје потписе, а оставка је одмах упућена краљу. Тек тада, видевши потписе намесника на челу са Павлом, краљ је пристао да прими Симовића.

Тако се тек 27 марта увече, око 21 час, генерал Симовић нашао у двору пред краљем у чије је име — а без његовог знања и пристанка — извршен војни пуч. Пошто је тек тада видео „свој“ проглас, краљ је изразио своју солидарност са пучистима и ставио свој потпис на докуменат којим се генералу Симовићу поверава мандат за састав већ давно састављене владе. Краљ је од Симовића затражио само две ствари: да се његова мајка, краљица Марија, која је била у Лондону, одмах врати к њему и да се његовом стрицу Павлу ништа не сме десити, што је Симовић и обе-

ћао. Одлучено је, такође, да се сутрадан у 11 часова у Саборној цркви одржи благодарење у присуству краља и целе владе, која ће му пре овога чина бити претстављена.

Симовићевим споразумом са краљем, војни пуч је био дефинитивно завршен.

*

* *

Како у Београду, тако и у свим осталим крајевима земље народ је 28 марта наставио са манифестацијама, негде још жешће него дан раније.

Осврћући се на манифестације одржане у Београду претходног дана, „Политика“ је 28 марта донела и ове редове: „Идући из перифериских улица, поворке су се сливале једна у другу и расле у моћну реку. У поворци су били измешани радници, омладина, грађани, намештеници, сељаци и жене. На челу поворке ношене су државне заставе. Постепено, у поворкама су се појављивали транспаренти са разним натписима. Цело време народ у поворци демонстрирао је своје расположење. Викало се: „Живела народна влада!“, „Живела народна војска!“, „Војска с народом!“, „Тражимо демократска, народна права!“, „Амнестија за политичке осуђенике!...“

Није било, ваљда, ни једног јединог човека у Београду на којег ове величанствене народне манифестације нису оставиле најдубљи утисак.

— Људи, — говорио је, тако, један старац — ја сам свашта упамтио, али овакво одушевљење још никада нисам видео!

*

* *

У Београду је 28 марта дошло до инцидента са Хитлеровим послаником Фон Хереном, на којег је испровоциран напад.

То се догодило по завршеном благодарењу у Саборној цркви, коме су, поред краља и владе, присуствовали и сви страни дипломатски претставници у Београду. Недалеко од цркве, испровоцирана маса зауставила је Фон Херенова кола демонстрирајући против Хитлера и фашизма. Том приликом неки провокатори бацили су на кола и неколико каменица, док су они који су били најближи успели да посланика и попљују.

Овај инцидент задао је велику главобољу Нинчићу, новом министру спољних послова.

IV ГЛАВА

ОДЈЕК 27 МАРТА У СВЕТУ

ОПШТА РАДОСТ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ

Као што је за Хитлера 27 март претстављао тежак ударац, тако је Британцима — који су у том часу у исцрпљеној Грчкој имали јединог савезника који се још борио — значио истинско охрабрење. Тон британском реаговању на 27 март дао је премијер Черчил већ поменутом изјавом пред лидерима Конзервативне странке. И на званичним местима, и у штампи, и у масама, о југословенском народу и његовом подвигу говорило се само у суперлативу.

Ево како је један британски новинар, који је дуго био на служби у Београду а у то време се затекао у Енглеској, поводом прве годишњице догађаја описао радост са којом је у Британији примљена вест о 27 марту:

... када је кнез Павле, за којег су многи погрешно мислили да је пријатељ Енглеске, упутио своје изасланике да у Бечу потпишу Тројни пакт, британски народ је био изненађен. Ми, који смо познавали југословенски народ, нисмо хтели да верујемо да ће се на томе завршити. Знали смо да карактер југословенског народа не би могао дозволити да се без отпора преда земља и да је непријатељ прегази, маколико он велик и моћан био. Зато нас нису ни изненадиле вести о демонстраци-

јама у Београду и о народном протесту. Веровали смо у непоколебљиву верност и традиционалну храброст својих пријатеља. Али шира енглеска јавност била је изненађена, и у толико одушевљенија, када је 27 марта стигла сензационална вест да је збачено Намесништво и да је промењена дотадашња политика попуштања Хитлеру. Најзад је проговорио један народ који није дозвољавао да га намесници и претседници влада воде погрешним путем и да буде осрамоћен и издан. Проговорио је народ који је био спреман да не дозволи срамоту и бешчашће, чак и по цену уништења и смрти. Британски народ је био готово годину дана усамљен у борби, очекујући инвазију најмоћније војне силе нашег века. Његови градови и села подносили су месецима, ноћ на ноћ, најстрашнија бомбардовања из ваздуха. Зато је британски народ умео да цени храброст и верност Срба, оданих савезника из I Светског рата, и Хрвата и Словенаца, којима је савезничка победа донела ослобођење.

Вест о догађајима у Београду муњевито се проширила по целој Британији. Догађај је објављен преко радија на девет језика. Телеграфски апарати преносили су исте речи на све стране света, док су ванредна издања дневних листова објавила сензационалну вест са огромним насловима. Нашао се ипак један народ, иако мален и ненаоружан, довољно смео да погледа право у очи највећој војној сили нашег времена.

Када је вест о 27 марту стигла у Енглеску, налазио сам се у Доверу међу светом који је навикао да га сваког дана засипа бомбардовање из ваздуха и далекометних топова. Разговарао сам са морнарима који су стављали на коцку своје животе чистећи mine и вршећи патролну службу на водама Ла Манша. Сваког Југословена дирнуло би да је тога дана могао чути изразе дивљења према Југославији које је испољавало храбро до-верско становништво.

Није прошао ни цео сат од како је вест о 27 марту стигла у Довер, када ме је моја редакција позвала у Лондон да бих уређивао извештаје о догађајима у Југославији. Људи су се отимали о свако парче хартије које је избацивала редакциска машина за аутоматско примање вести, да би што пре прочитали извештаје о драматичној ноћи у Београду; толико су били узбуђени чак и они људи којима су сензационални догађаји већ постали свакодневна храна..."

СЕНЗАЦИОНАЛНИ ОДЈЕК У САД

Још пре него што је влади САД стигао званичан извештај о догађајима који су се одиграли 27 марта у Београду, претседник Рузвелт, који се у то време налазио на крстарењу по Карипском Мору, послао је каблограмом поруку Петру II у којој се, поред осталог, каже:

„У тренутку када ваше величанство преузима потпуно вршење својих краљевских права и моћи и вођство једног храброг независног народа, ја желим да са народом Сједињених Држава узмем учешћа у изражавању наших искрених жеља за здравље, добробит нашег величанства и за мир и напредак Југославије“.

Самнер Велс, вршилац дужности министра иностраних послова, на конференцији за штампу одржаној 27 марта, изјавио је:

„Обавештења из Београда примљена су у Сједињеним Државама са широком добродошлицом, као предмет за самочеститање сваком слободољубивом човеку и жени“.

Југословенско посланство у Вашингтону и конзулате у Њујорку, Чикагу и Питсбургу опседали су преко целог дана безбројни знани и незнани посетиоци који су долазили да изјаве своје симпатије

и најбоље жеље југословенским народима, као и своје дивљење за показану храброст.

Истога дана генерал Симовић је примио депешу пуковника Доновена са срдчним честиткама и поздравима.

Ево како је на 27 март реаговала америчка штампа:

„Њујорк тајмс“, 28 марта:

„... вест о догађају у Београду, примљена је у САД као муњевити бљесак који обасјава мрачни крај“.

„Ово је свакако највећи дан за слободне људе читавог света. Док се немачке оклопне дивизије налазе на њиховим границама, Југословени су се усудили да баце „нови поредак“ на сметлиште, где му је и место...“ („Њујорк Хералд Трибјун“, 28 марта)

Из истог листа:

„... догађај у Београду од историског је значаја, као акт храбрости једног малог народа да се дигне, бори и своју земљу изложи рату, врло вероватно да буде прегажена и опустошена, радије него да прихвати издају. Али то је земља која је раније била прегажена и одржала се, јер њен народ има храбрости да се бори“.

У уводнику објављеном 28 марта, лист „Кришчен Сајенс Монитор“, поред осталог, пише:

„Исти балкански народ који је први имао куражи да се одупре турским султанима и да разбије јарам вековнога ропства, први је такође који пркоси осовинским диктаторима и збацује јарам једног новог ропског уговора. Један од најхрабријих народа Европе био је бачен на раскрсницу на којој је требало да учини брз и тренутан избор и он је изабрао оно у што је чврсто веровао да је право“.

„Велико је задовољство данас у свету — створили су га Југословени. Једна удворичка професио-

нална влада продала их је била Адолфу Хитлеру. али су је они збацили ...

Адолф Хитлер није учинио ниједну погрешку, па ипак је изгубио. Изгубио је зато што обичан народ, прави народ Југославије, више воли слободу, него што се боји смрти. Велика је то реч кад се каже да су Југословени, оборивши своју сувише попустљиву владу, више волели слободу него што су се бојали смрти. Али та је реч велика само зато што је оно што су Југословени урадили велика ствар".

(Из уводног чланка Ралф Ингерсола, уредника америчког листа „МП", 28 марта.)

Истога дана, у истом листу, Виктор Бернштајн је написао:

„Они су зауставили Хитлера. Они су можда спасли Грчку. Они су спасли Британцима, макар само и за неколико драгоцених часова, мостобран на европском континенту. Први пут од почетка своје балканске авантуре, Хитлер је јуче увидео да појам крви и земље није нацистички монопол".

Атмосфера коју је 27 март изазвао у САД, веома добро се види и из утисака једног југословенског новинара који се 27 марта нашао у Њујорку:

„Двадесетседми март био је једна од највећих сензација уопште, па чак и за Америку. Сасвим неочекивано — последице силног прилива њемачке пропаганде уперене на америчке „изолационисте", која је истицала да је још један европски народ весело и драговољно пришао новом поретку, и да се читав савезнички рат води само у корист британског империјализма — догодило се чудо, јер срце једног малог народа није допустило да се догоди оно што је изгледало неизбјежно.

Није било листа у Америци који оних дана није о томе писао на првој страници, дајући наслове словима великим од 6 до 7 см. Уводни чланци поздрав-

љали су преокрет у Југославији као први и најважнији од серије преокрета који су се догодили у до сада дефетистичкој Европи. Широке масе Американаца, којима увијек импонирају срчана и херојска дјела, почеле су интензивно да се интересирају за наш народ. Наши емигранти постали су наједанпут цен-тар атракције у круговима својих пријатеља. Примали су телеграме, писма, цвијеће, честитке и обећања за помоћ. Добивали су намјештења и постали су одједном у очима Американаца не више људи са Балкана, већ првокласни материјал за стварање једне горде и храбре американске нације.

Наши људи били су бескрајно поносни на свој народ и Југославију. Они су 27 марта први пут постали нешто и неко у Америци.

Двадесетдевог марта присуствовао сам великој свечаној претстави у корист Грчке, коју су приредили највећи холивудски и њујоршки умјетници. На тој свечаности било је присутно 7.000 најугледнијих грађана Њујорка. Када се је дигла завјеса, претседник одбора замолио је сву публику да се дигне и да слуша химну најновијих и најхеројскијих савезника Велике Британије и Грчке — Југословена. Тешко је описати са каквим је одушевљењем публика поздравила Југославију. Дирнуло нас је што смо, иако још формално неутрални, били већ од 27 марта сматрани савезницима".

ФРАНЦУСКИ НАРОД ВИДЕО ЈЕ У 27 МАРТУ ЗНАМЕЊЕ ПОБЕДЕ

Да би читалац добио слику о томе како је 27 март одјекнуо у Француској, која је немачко-француским споразумом о примирју у то време била подељена на окупирану и неокупирану зону, послужи-

ћемо се написом једног југословенског новинара који се тада, као дописник, налазио на дужности у Вишију, седишту квислиншке Петенове владе у неокупираном делу земље. Он је 27 март овако доживео:

„Без претеривања може се рећи да после јунског слома ниједан догађај није изазвао у Француској тако велико узбуђење као 27 март. Иако су тек вечерњи листови објавили вест о променама у Београду, и то само у три реда и под знаком питања, још од 10 часова пре подне цео Виши је говорио само о југословенском преокрету...

Овај пут цензор је улетео у салон са неком хартијом у руци и сав озарен обратио се свима нама:

—Знате ли шта се догодило?

Одмах смо разумели да се нешто веома крупно догодило кад су се и њему развезала уста. Окупили смо се око њега и он је почео, сав задихан, да прича све оно што му је већ било наређено да се брише из наших телеграма. Изређао је све вести из Београда: хапшење министара потписника пакта, народне манифестације, образовање демократске владе...

—Молим вас, да ли то значи да је Југославија сад против Тројног пакта? — упитао је дописник софијске „Зоре“, познат још из Париза по својим оштроумним питањима.

Пошто је цензор испричао све што је знао, колеге опколише нас Југословене и почеше да нам постављају стотине питања, као да смо и ми претходне ноћи учествовали у београдским догађајима. Један исувише учтив Маћар, који нам је пре два дана честитао потписивање пакта, почео је да се извињава и да нам доказује како је тек сад разумео зашто смо онако хладно примили његова честитања.

Упутили смо се, затим, према кафаници „Кафе ди Казино“ где су се обично окупљали новинари и политичари. Чим смо отворили врата, келнер Робер је спустио на први сто пред собом препун послужавник чаша и викнуо јаче него кад наручује аперитив:

— Ево Југословена!

Робер је у главу знао свих 60 страних новинара у Вишију и, што је било још важније, умео је да разликује сигурне од „оних других“. Кад год би онај исувише учтиви Мађар сео за наш сто, Робер нам је очима давао знак да пазимо шта говоримо.

На Роберов позив газдарица и газда излетели су из суседне собице и умало нас нису загрлили.

— Је л' истина? — упитали су углас.

Скочио је и неки чича из угла и притрчао келнерају:

— Знао сам ја то — умешао се одмах у разговор.

— Познајем ја Србе још из оног рата.

— Та сви смо знали како су се они онда борили! — прихватила је газдарица.

Пришли су и други гости. Отпочео је дуг разговор. Месецима смо свако јутро долазили у ту кафану, седели један крај другог за тесним сточићима, а многи се међу собом нису ни познавали; 27 март нас је наједаред све упознао и здружио.

Нарочито су људи из народа били одушевљени. Сутрадан је једна пиљарица донела „својој југословенској клијенткињи“ лепо бурбонско пиле и никако ннје хтела да га наплати. Колико је то био велики дар, може се оценити само ако се зна да су у оно време становници Вишија устајали у 4 сата изјутра и по неколико сати чекали у реду на пијаци да би добили не пиле, него парченце говеђе цигерице.

Пред југословенским подвигом чак ни званична лица нису могла остати хладна. Послеподне, када сам изишао

у парк, један командант бојног брода, Петенов човек, претрчао је преко улице да ми стегне руку,

— Браво Срби! — довикнуо је. — Ово је први поштен шамар Хитлеру.

Последњих година Французи су били почели помало да заборављају на своје некадашње пријатељство према Србији и одушевљење које је међу њима изазвала прошлога рата српска војска. А 27 март обновио је међу Французима сву некадашњу популарност нашега народа".

*

* *

И у осталим савезничким земљама јавност је искрено поздравила став југословенских народа. Тако је атински „Акрополис", 28 марта, између осталог написао и следеће:

„Оно што се догодило у Југославији, претставља један од најсјајнијих догађаја у новијој историји, уствари у читавој историји..."

Зависно од политичког става режима и обима слободе штампе, и у другим земљама листови су, са више или мање топлине, информисали јавност о 27 марту.

„Човек може лако да разуме — писао је, на пример, 28 марта фински напредни лист „Арбетарбладет" — зашто Рибентроп није потпуно задовољан својом новом југословенском браћом. Он је желео да свом јапанском колеги покаже ново организовану Европу у целости, а Југославију као нарочиту посласицу. Показало се, неочекивано, да је југословенски колач имао у себи експлозива и да је „дивна" посласица дубоко затресла цео сто новог поретка. Није баш пријатна ствар бити приморан да позовете госте чак и на овакву врсту посласице ..."

V ГЛАВА

СТАВ ПАРТИЈЕ И ПРОГЛАС ЦК

Мада је већ 27 марта било интервенција са разних страна да се народне манифестације спрече, ипак прва два дана нова влада није у томе правцу ништа предузимала. Вероватно по налогу потпредседника владе Слободана Јовановића, забрану даљих манифестација затражио је 29 марта од министра унутрашњих послова, Срђана Будисављевића, и Младен Жујовић, истакнути члан вођства Српског културног клуба. Тих дана, приликом једног кратког сусрета омладинаца овог клуба са њиховим председником Слободаном Јовановићем, један делегат је упитао шта ће влада предузети ако дође до демонстрација комунистички оријентисаних студената. Јовановић је на сво одговорио:
— Поручите им да мирују, јер ће се иначе на сваку њихову акцију енергично одговорити војском.

Уствари, осведочивши се да су народне масе прихватиле пароле и став КПЈ, буржоазију и њене политичаре био је обузео грозничави страх од народне снаге, иако се она тих дана само делимично манифестовала. Последица тог страха била је и владина одлука, донета већ 29 марта, да се у целој земљи забрањују даље народне манифестације. Ова одлука претежно је била уперена против патриотске делатности Комунистичке партије Југославије, која је у овим значајним данима за народ дошла до великог израза.

Упркос томе, гледајући шире на ситуацију у којој се налазила земља — а с њом и нова влада — КПЈ није одговорила истом мером, из разлога што је та влада проистекла из пуча, а руководство Партије оценило је пуч позитивно с обзиром на последице које је он непосредно проузроковао. Напротив, Партија је у новим условима устостручила напоре у борби за постизање основног циља у том часу — да се очува мир и југословенски народи спасе од ратне кланице.

Указујући народним масама на основне проблеме и задатке пред којима стоје и земља и влада, и упозоравајући на противнародне намере и делатности двеју супротстављених империјалистичких групација у земљи, КПЈ се борила да наведе владу на једину правилну политику: на унутрашњем плану — најшири ослонац на народ, а на спољном — савез са СССР. У низу мера предузетих у том циљу, ЦК КПЈ је 30 марта издао и следећи проглас народима Југославије:

**НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ!
РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ,
ВОЈНИЦИ,
ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!**

Ових смо дана били сведоци нечувене издаје над народима Југославије са стране прошле владе Цветковић-Мачек-Куловец. Уместо да се задовоље неодољиве тежње народа и створи пакт о узајамној помоћи са великом и мирољубивом земљом — Совјетским Савезом — ради очувања независности народа Југославије, ради избегавања ратног сукоба и спаса земље од ратног пустошења, ранија влада је капитулантски издала народе Југославије и приступила Тројном пакту осовинских империјалистичких освајача. Под снажним притиском народног револта на челу са Комунистичком партијом Југославије та противнародна издајничка влада заједно са Павлом Кара-

Ђорђевићем била је збачена и заменила ју је нова влада генерала Душана Симовића од које народ има право да очекује да ће извршити његове захтеве који претстављају за народне масе питање њихових слобода, њихове независности, њиховог опстанка, њиховог живота, њихов спас од ратних страхота — захтева који значе: мир, хлеб и слободу.

Народи Југославије сада очекују остварење својих захтева од ове владе, траже хитна дела и не могу и неће се задовољити само обећањима и одгађањима под разним изговорима. Дошло је до промене владе, али се још увек не види јасна промена досадашње и унутрашње и спољне политике. Нова влада још се није изјаснила о томе како ће се односити према Совјетском Савезу, да ли ће успоставити тесне пријатељске везе са овом моћном социјалистичком земљом и створити с њом пакт о узајамној помоћи, растргнути издајнички и капитулантски уговор о приступању Тројном пакту који претставља срамоту и понижење за наше народе.

Независност народа Југославије налази се у страшној опасности. Сваки минут је драгоцен за уклањање те опасности. Народне масе Југославије траже предузимање хитних мера са стране данашње владе — траже хитно остварење пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ГРАЂАНИ, ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!

Народима Југославије прети опасност с једне стране од капитулантских и издајничких елемената који ће и даље покушавати све да помоћу осовинских сила разбију отпорне снаге народа и ослабе земљу, а с друге стране од разуларених енглеских ратних хушкача и великосрпских шовиниста који са својим провокацијама гурају земљу у ратни покољ. Случај са разбијањем Немачког саобра-

ћајног бироа и инцидент са Фон Хереном, немачким послаником, доказују да је потребно дати одлучан отпор таквим елементима и онемогућити понављање сличних провокаторских испада. Не дајте да ти неодговорни елементи и империјалистички агенти, нарочито у Србији, врше своју провокаторску работу. Дајте општенородни отпор свима онима који хоће да спасоносна стремљења народних маса за очување независности скрену у правцу ратних циљева империјалиста. Нећемо империјалистичког рата, нећемо бити оружје у рукама енглеских империјалиста, као што нећемо бити робови немачких и италијанских империјалистичких освајача и крвника многобројних поробљених народа. Хоћемо миран, слободан и достојан живот који овог момента можемо осигурати само тако ако се ослонимо на Совјетски Савез, ако се народима Југославије дају њихова демократска и национална права и слободе.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ ХРВАТСКЕ!

Реакционарна и издајничка владајућа клика у Хрватској, која носи велики део кривице за недавну издају владе Цветковић-Мачек-Куловец над народима Југославије, и даље потајно шурује и тргује судбином хрватског народа са немачко-италијанским империјалистичким освајачима. Та реакционарна, противнародна владајућа клика и отворени франковачки агенти осовинских империјалиста припремају нову издају над народима Југославије, а напосе над хрватским народом, припремају распарчавање наше земље да би је на тај начин лакше учинили пленом немачких и италијанских империјалистичких грабљиваца.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ ХРВАТСКЕ!

Не дајте да ти издајници остваре своју паклену замисао и гурну хрватски народ у страшно ропство не-

мачких освајача само зато да би та капиталистичка клика помоћу немачке војничке чизме осигурала даље несметано израбљивање радног народа града и села Хрватске. Нека се све што је напредно и родољубиво у Хрватској, што неће ропства великим империјалистичким освајачима, уједини у борбу против тих издајника. Хрватски радни народ града и села имаће на својој страни у борби за очување већ извојеваних тековина и слобода, у борби за своја национална права, читав радни народ Србије и свих осталих делова Југославије.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ГРАЂАНИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Ми комунисти сматрамо да је у интересу очувања мира, у интересу јединства и слоге свих народа Југославије, у интересу одбранбене снаге за очување слободе и независности народа Југославије, да садашња влада одмах испуни захтеве за које се огромна већина народа годинама борила.

Пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом;

Укидање свих ванредних закона и давање народима Југославије њихових демократских и националних права и слобода;

Слобода синдикалног и политичког организовања;

Потпуна амнестија свих политичких и војних осуђеника и повратак из француских логора херојских синова нашег народа — шпанских добровољаца;

Стављање под суд свих петоколонаша; разних крволока који су по главњачама Југославије мрцварили политичке ухапшенике и чишћење државног и војног апарата од свих противнародних елемената и туђих агената.

Живела слога и независност народа Југославије!

Доле империјалистички рат!

Живео Совјетски Савез, тврђава мира
и заштитник независности малих народа!

Централни комитет Комунистичке
партије Југославије
30 марта 1941 г.

*

* *

Трагични догађаји до којих је упркос свих
настојања КПЈ убрзо дошло, показали су сву
правилност њеног става и у овом периоду.

VI ГЛАВА ПУЧИСТИЧКА ВЛАДА

ФОРМИРАЊЕ СИМОВИЋЕВОГ КАБИНЕТА

Датум — 27 март 1941 године. Време — око 6 часова ујутру. Место — зграда Главног генералштаба у Београду, у којој — за све ране јутарње сате — влада неуобичајена живост.

Пучистички официри ликују.

У престоници — сва главна упоришта срушеног режима и скоро сви чланови издајничке пактовске владе налазе се у њиховим рукама. Они контролишу све јединице Београдског гарнизона. Команданти армије у унутрашњости солидарни су са њима, у уверењу да је пуч краљево дело.

Са војне тачке гледишта, може се сматрати да је пуч успешно завршен. Пред пучистичким вођством — уствари, сада пред генералом Симовићем — стоје важни политички проблеми који траже неодложно решење. На удареним војним темељима требало је изградити политичку зграду — пре свега требало је образовати владу.

И овде су пучисти радили брзо. Симовић је већ имао начелан пристанак Мачека и Куловеца за учешће ХСС и СЛС у новој пучистичкој влади. Сада је требало регулисати учешће српских грађанских партија. Циљ је био да се образује буржоаска концентрациона влада.

У томе часу, већина кандидата за српски део владе већ је, на Симовићев позив, заузела места за зеленим столом за конференције у кабинету начелника Главног генералштаба. Ту су сада били окупљени политичари старих српских грађанских странака, који су пуних 20 година провели у разним међусобним сплеткарењима, подметањима и борбама, прелазећи из табора у табор, често пактирајући једни са другима, да би се, после извесног времена, поново разишли и међусобно нападали и оптуживали, већ према томе како су захтевале актуелне политичке комбинације у борби за власт. Али сада, за овим столом, међу њима је ипак постојала нека веза — њихова оријентација према западним силама.

За столом је, поред генерала Симовића, седео стари и погурени Слободан Јовановић, професор Београдског универзитета, истакнути буржоаски правник и историчар, претседник Српског културног клуба познатог по својој великосрпској шовинистичкој идеологији. Њега су сматрали убеђеним републиканцем, што му није сметало да одржава тесне и присне везе са двором. Поред Јовановића су се налазила два припадника Земљорадничке странке Милана Гавриловића: Бранко Чубриловић и Милош Тупањанин (који је на себи имао спаваћицу уместо кошуље), за којег се већ у то време јавно говорило да је у служби Интелигенс-сервиса. Од припадника Демократске странке ту је био њен шеф Милан Грол и њему блиски партиски пријатељи: Божидар Влајић, у то време врло близак енглеском посланству у Београду, затим истакнути пучист професор Радоје Кнежевић и др Божа Марковић, познати интелектуалац и професор универзитета, члан Главног одбора Демократске странке. Радикалски прваци, Миша Трифуновић и др Мирко Костић, заступили су Радикалну странку, а ЈНС је ма овом скупу претстављао Јово Бањанин,

пошто — иако позван — шеф странке Петар Живковић још није био стигао. У име Самосталне демократске странке био је присутан др Срђан Будисављевић.

У очекивању да извршилац пуча узме реч, у кабинету је завладала тишина. Јака светлост упаљених лустера просипала се по бледим неиспаваним лицима присутних, који су напрегнуто чекали Симовићево излагање.

— Господо, — обрати им се генерал — сви ви знате да је краљ, ослоњен на своју војску, ноћас преузео власт у земљи. Досадашње Намесништво више не постоји. Досадашња влада дала је оставку. Војска је преузела сву власт и заузела све важније тачке у престоници. Из целе земље већ имамо извештаје, приспеле у првим јутарњим часовима, да је војска свуда господар ситуације. Нигде се није десило ништа што би могло да покаже немир или неодобравање краљевог корака.

После овог кратког увода, Симовић је прочитао присутнима концепт „краљеве“ прокламације и затражио њихову сагласност за њен садржај. Уз извесне измене и допуне овога концепта, састављен је коначан текст који је, одмах затим, преко Радио-Београда саопштен јавности.

Чим је редигован текст прокламације, Симовић је наставио:

— Краљ ме је овластио да вас сакупим и поверио ми је састав нове владе. Ја, међутим, сматрам да ситуација налаже стварање једне концентрационе владе и стога бих вас молио да ми предложите личност за претседника владе из своје средине, уколико сматрате да би та личност била погоднија од мене.

Пошто сви присутни без оклевања изразише сагласност да је Симовић најпогоднија личност за но-

вог министра-председника, он им се захвали на поверењу, па продужи:

— Желео бих одмах да вам саопштим да ће за министра војног бити постављен господин генерал Богољуб Илић, а за министра унутрашњих послова господин Срђан Будисављевић. Ја сам лично разговарао телефоном са др Мачеком и Хрвати су већ дали свој пристанак за улазак у нову владу. Др Куловец и Словенци такође. Остаје нам само да одредимо српски део владе, и то тако да свака странка има по два своја претставника у влади...

На ово упаде Грол:

— Ја мислим да би сада било најважније, и то пре него што пређемо на појединости, да одредимо министра спољних послова. Догађаји који су се код нас одиграли ове ноћи сигурно ће изазвати огромну панику у иностранству. Требало би да најдаље до 9 часова нови министар спољних послова већ прими претставнике стране штампе и да им да изјаву о спољној политици нове владе.

Сви се сагласише са Гролом, а Тупањанин брзо допуни:

— То може бити само Гавриловић!

Али се одмах јави Мирко Косић:

— Ко ће бити министар спољних послова зависи од тога какву политику има да води тај министар, то јест, да ли хоћемо рат или мир.

У том тренутку у кабинет уђе и Петар Живковић и придружи се осталима за столом, а затим настаде изјашњавање за рат или за мир. Грол и Трифуновић изјаснише се за мир. Живковић им се одмах придружи узвиком: „Какав рат“!?

— Па, мир, ако се може... — поче Симовић, са намером да пружи и образложење, али га прекиде Тупањанин који устаде и тресну песницом о сто:

— Какав мир? То су глупости! Ово је национална револуција и после ње долази национални рат!

Кад су се и остали изјаснили, Симовић закључи седницу констатацијом да је већина присутних за мир. За реч се опет јави Косић:

— Ако желите да вам Немачка верује да сте за мир, онда задржите Цинцар-Марковића као министра спољних послова, бар док не прође први шок.

Овоме се оштро успротиви Грол који је седео баш наспрам Косића:

— Какав Цинцар-Марковић? Немогуће!

— Онда позовите одмах и Цветковића! — упаде Тупањанин. — Онда да покупимо цело то издајничко пактовско друштво! Постоји договор да се Гавриловић постави за министра спољних послова. Ваљда се сећате тога, господине генерале? — обрати се он Симовићу. — Не може се тек тако прећи преко нашег споразума!

Ове речи изазваше реакцију демократа и радикала, а Трифуновић својим муклим гласом рече:

— Не можемо, за сада, да узмемо Гавриловића. Требало би чекати исувише дуго док би он стигао из Москве. А, као што Грол тачно рече, ми морамо већ за неколико часова да имамо министра спољних послова, овде, у Београду.

— Да узмемо сада Нинчића — предложи Слободан Јовановић.

И тако, после краће дискусије, сви — сем земљорадника — сложише се да Нинчић постане министар спољних послова у пучистичкој влади. Ускоро иза тога, стари, болесни и наглуви Нинчић је стигао у Генералштаб и дао своју сагласност, иако скоро петнаест година није био укључен у политички живот земље. Пошто је тако решено питање министра спољних послова, почела је подела осталих ресора, што је ишло са мање муке.

Тако је била образована пучистичка влада.

У 9 часова јавност је преко Радио-Београда већ била обавештена о њеном образовању и саставу.

Иако су у нову владу ушли извесни напредни елементи, у њој се ипак задржао приличан број издајника и профашистички настројених грађанских политичара, који нису имали никакве везе са народом и његовим тежњама.

Истовремено са наведеним догађајима, спонтане народне манифестације у великом делу земље, а нарочито у Београду, већ су се увелико разбуктале, и на иницијативу Партије и њених активиста почеле да добијају све одређенији политички карактер. Вести о овоме брзо су допрле у Генералштаб. И само сат-два по образовању владе, нови министар унутрашњих послова, Срђан Будисављевић, примио је прву интервенцију да се спрече ове манифестације. Интервенисао је Мирко Косић, човек који је унеколико био упућен у пуч и у извесној мери учествовао у стварању нове владе.

— Па ви бисте хтели да пуцам на народ који је за нас и за слободу! То је просто смешно! — одговорио му је Будисављевић.

*
* *
*

Нехомогеност нове пучистичке владе одразила се већ у првим тренуцима њеног постојања, како на унутрашњем, тако и на спољно-политичком плану.

Док су напредни елементи у влади захтевали да се унутрашња политика поведе смерницама народних тежњи, акламованих на двадесетседмомартовским манифестацијама, већина у влади не само да се противила оваквој политици, него је захтевала да се народне манифестације забране и да унутрашња политичка

линија остане непромењена. Овакав став владине већине нарочито се манифестовао у питању пуштања на слободу чланова КПЈ и осталих напредних елемената, који су се налазили по тамницама и концентрационим логорима, иако је пучистичка влада — истина у непотпуном саставу — на својој седници, одржаној 27 марта у 22 часа, донела одлуку у којој се, поред осталог, каже:

„... Да министар правде изради предлог о амнестији за политичке кривце...

... Да министар војни распусти концентрационе логоре (радне чете) ...”

Међутим, одлука је само делимично спроведена у дело, због чега су чланови КПЈ и њени симпатизери само 15—20 дана касније, нарочито у Хрватској и Словенији, били предати у руке окупатору и усташама, а већина је и даље задржана по затворима и концентрационим логорима, док најзад нису стрељани. Исто тако, ова влада није ништа предузела нити учинила да би из државног апарата, а нарочито из војске, уклонила разне издајничке и профашистичке елементе. На инсистирање већине у влади, а посебно министра спољних послова Момчила Нинчића, влада није на време објавила ни општу мобилизацију, под изговором „да се не би изазивали Немци”.

Издајнички елементи у влади упорно су тврдили да је војни пуч изведен искључиво из унутрашњо-политичких разлога, што је многе, па чак и неке чланове владе, дезоријентисало и паралисало.

ПУЧИСТИЧКА ВЛАДА ПРИЗНАЈЕ ТРОЈНИ ПАКТ

Свега четири сата после почетка војног пуча, 27 марта око 5 часова ујутру, немачки министар спољних послова Рибентроп примио је из Београда вест

да су кнез Павле и влада — која је 48 часова раније потписала Тројни пакт — збачени. О овоме је одмах обавестио и Хитлера. Међутим, војни пуч није Немце потпуно изненадио. Они су о могућности да се изврши пуч, па чак и о припремама за његово извршење, били у више наврата обавештени преко своје обимне обавештајне мреже у Југославији. Ипак, вести о припремању пуча, према свему, нису оцењене тако да ће до пуча и неминовно доћи. У Берлину се свакако рачунало и са тим да ће потписивањем Тројног пакта у Југославији дефинитивно превагнути прохитлеровске снаге и да се антисовински елементи у новој ситуацији неће усудити ни на какав озбиљан корак. У овом случају Немци су очигледно, између осталог, потценили и способност Интелигенс-сервиса и његове везе у Краљевини Југославији.

Вест о догађајима у Београду — посебно о народним манифестацијама — скоро је обрадовала екстремне нацисте, јер је тако потврђена њихова теза о непријатељском ставу југословенског народа према фашизму, супротно тези немачког Генералштаба. Чим су сазнали да је пуч успео, фиреру и његовим доглавницима одмах је било све јасно; они су недвосмислено закључили да је оно што се одиграло у Београду уперено баш против њихове прлитике и циљева које су хтели да спроведу у Краљевини Југославији. Због тога је Хитлер одмах, још ујутру 27 марта, одлучио да нападне Југославију.

На конференцији партиских и војних главешина, која је одржана тог истог преподнева, решено је, на Хитлеров захтев, да се нацистички пропагандни и војни апарат у најкраћем могућем року стави у покрет против Југославије. И док су Гебелсови органи на сва уста трубили о „прогонима немачке мањине у Југославији“, дотле је у војним штабовима најбржим темпом разрађивана „Директива бр. 25“ (план напа-

да на Југославију). Хитлер је неопозиво одлучио да у Југославији ратом оствари оно што није успео политиком уз помоћ издајничког и капитулантског југословенског вођства.

Отприлике у то исто време, 27 марта нешто после 10 часова пре подне, нови југословенски министар спољних послова, Нинчић, посетио је немачког посланика у Београду, Фон Херена.

Он је у дужем разговору покушавао да убеди Хитлеровог претставника да је војни пуч проистекао искључиво из унутрашњо-политичких разлога, а да на спољно-политичком плану не треба очекивати никакве промене, посебно у односима са Берлином и Римом. Нинчић је нарочито истицао да је нерасположење у народу према кнезу и Цветковићу дошло до те границе, да је пуч био једини излаз из ситуације и једини начин да се народ поново окупи око династије и владе која ће за њега претстављати ауторитет. У свом излагању Нинчић се ниједном речју није дотакао Тројног пакта.

Фон Херен је саслушао Нинчића, држећи се хладно и уздржљиво. У свом одговору отворено је изразио сумњу у искреност његових речи, истичући нарочито Нинчићеву резервисаност у вези са Тројним пактом. На то је Нинчић почео да га уверава како Краљевина Југославија неће порећи свој пристанак, нити повући потпис који је већ ставила на документ о свом приласку Тројном пакту, под условом да нова влада буде упозната са тајним клаузулама које пакт садржи³⁰.

Тиме је састанак завршен.

Истога дана увече, око 22 часа, одржана је седница владе на којој је Нинчић обавестио министре о разговору са Фон Хереном; тај разговор у суштини није донео никакве резултате.

У својим настојањима да Фон Хереновим посредством среди односе са Немачком, Нинчић се већ сутрадан нашао пред новим тешкоћама. Оне су, са једне стране, биле резултат директива које је немачки посланик примио из Берлина у вези са одлуком да се Југославија војнички нападне, а, са друге стране, последица јавних увреда нанетих Немачкој и Фон Херену лично, које су изазвали провокаторски елементи.

Наиме, демолирање „Немачког саобраћајног бироа" и спаљивање немачке заставе на тргу код споменика Кнезу Михаилу, што се догодило дан раније баш у време првог Нинчићевог разговора са Фон Хереном, као и ново дело провокатора извршено 28 марта — када су око 12 часова, на повратку са званичног благодарења у Саборној цркви, Фон Херенова кола била заустављена, а он поплуван — затворили су Нинчићу врата немачког посланства. Нису више помогла ни сва извињавања која је влада хитно упутила Фон Херену, истичући да су за увреде нанете Немачкој и Фон Херену лично, криви неодговорни елементи.

У оваквој ситуацији Нинчић је дан касније, 29 марта, позвао др Грубера, дописника у Београду званичне немачке новинске агенције Д.Н.Б., и замолио га да интервенише у Берлину како би се успоставио директан контакт између Рибентропа и претставника југословенске владе, и да би се средили немачко-југословенски односи. Међутим, и овај покушај је остао без успеха, па због тога генерал Симовић истог дана позива Мирка Косића и моли га за интервенцију код Фон Херена; нагласио је да је влада чврсто решена да призна Тројни пакт онакав какав је потписала и Цветковићева влада. Фон Херен је примио Косића, али му је изразио своју „крајњу забринутост"; затим је дословно рекао: „Добро! Све ако ова влада и оста-

је при пакту, као што изјављује, ко нама гарантује да њу кроз 6 недеља неће оборити неки други генерал?"

О овоме је Косић одмах обавестио Симовића.

Најзад, кад су већ биле исцрпене све посредничке и незваничне интервенције, министар спољних послова Момчило Нинчић је, 30 марта, званичним саопштењем обавестио немачку и италијанску владу о одлуци југословенске владе да настави преговоре, како би се избегао међусобни ратни сукоб и како би се продужили добри и пријатељски односи. У саопштењу се, даље, наводи да ће Краљевина Југославија поштовати недавно потписани Тројни пакт у Бечу, и уједно се моле Берлин и Рим да дају објашњење на који би начин обавезе које проистичу из Тројног пакта могле бити извршене, а да интегритет и независност Краљевине Југославије буду очувани.

Први одговор на ово дао је званични претставник Вилхелмштрасе:

— Ми нисмо вољни — рекао је он — дозволити себи да будемо вређани од ове групе плаћене британским новцем.

А „Фелкише беобахтер“, званични орган нацистичке странке, писао је 1 априла: „Срби туку свакога ко говори немачки. Немачке радње се разбијају и пљачкају, а куће Немаца-земљорадника пале се на очиглед локалних власти“.

Међутим, истог дана када су саопштења југословенског министра спољних послова предата владама Немачке и Италије, немачки посланик Фон Херен напустио је Београд са особљем посланства, а затим је уследила и евакуација немачких држављана из Југославије. Сутрадан по Хереновом одласку, Нинчић је замолио немачког отправника послова, који је остао у Београду, да га посети, али је овај одговорио:

— У југословенском посланству спољних послова ја немам никаквог посла, али ако господин Нинчић има о чему да разговара, ја бих био вољан да га примим овде у немачком посланству.

О саопштењима предатим владама Немачке и Италије, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије известило је 3 априла 1941 године циркуларним писмом са министровим потписом сва југословенска дипломатска претставништва на страни. Писмо је гласило:

„Прво питање које се појавило пред краљевском владом после промене режима од 27 марта ове године било је питање односа са Немачком и Италијом, као и гледање на Тројни пакт. С тим у вези, саопштио сам овдашњем немачком и италијанском посланику да краљевска влада остаје верна постојању закључених међународних обавеза, па према томе и протоколу у Бечу од 25 марта ове године, да је њена главна брига одржавање политике добрих и пријатељских односа са Немачком и Италијом и да ће настојати најодлучније да не буде умешана у данашњи сукоб. Имајући у виду очување свих југословенских битних државних и народних интереса, краљевска влада ће се нарочито интересовати за начин примене Бечког протокола. — Нинчић“.

Мада су издајнички елементи у новој влади уложили највеће напоре да Југославија продужи своју капитулантску политику, мањи део владе био је у суштини против тога. Министри који су сачињавали овај део владе, са одређеним планом су привремено прихватили став издајника, јер су тако видели једину могућност да добију у времену које би искористили да се земља колико-толико припреми за отпор. Међутим, преварили су се у овој рачуници. Већ 4 априла Симовић и Нинчић су са више страна добили извештаје о претстојећем немачком нападу на Југосла-

вију. О Хилеровом нападу владу су известили југословенски војни аташеи у Лисабону и Берлину, а своје обавештење о томе упутила је и британска влада. У свим овим информацијама било је, скоро потпуно тачно, означено и време напада.

АКЦИЈЕ МУСОЛИНИЈА И ПАВЕЛИЋА

Паралелно са напорима да среди односе са Немачком, влада је развила и акцију према другом партнеру Осовине, фашистичкој Италији. Реакција коју је војни пуч изазвао у Италији, створила је за ову акцију врло повољну атмосферу. Наиме, у овој земљи реакција на пуч манифестовала се са много мање оштрине него у Немачкој. Фашистичка штампа доносила је знатно блаже приказе догађаја у Београду, изражавајући чак наду „да ће Југославија, пошто трезвено размисли, увидети логички тежину ситуације и неће починити самоубиство“.

Шта се крило иза овакве реакције?

Уствари, Мусолини није смогао довољно дрскости да заузме ратоборнији став, јер му ово није дозвољавала тренутна веома рђава ситуација на Грчком фронту. Уствари, иза овога је стајао један дубљи разлог. Радило се о томе да Мусолини уопште није гледао са симпатијама на присуство нацистичких трупа на Балкану, јер то никако није било у складу са његовим освајачким претензијама на овом подручју. Ради својих интереса он је био спреман да се прихвати посредничке улоге у тренутку када су, после Фон Хереновог одласка из Београда, немачко-југословенски односи ушли у врло критичну фазу.

Непосредно после Фон Хереновог одласка из Београда, генерала Симовића је посетио италијански посланик у Београду, Мамели. Њему је Симовић из-

ложио сву озбиљност ситуације, уз напомену да би у случају немачког напада на Југославију и Грчку, са правца из јужне Бугарске, Југославија била принуђена, с обзиром на свој стратeгиски положај, да нападне италијанске снаге у Албанији како би себи обезбедила одступницу. Симовић је нарочито истакао да овакав развој ратне ситуације на Балкану не би био у интересу ни Италије ни Југославије, а та утолико пре, што је пучистичка влада донела одлуку да призна Тројни пакт. Мамели је пажљиво саслушао Симовића, али му је његово излагање звучало мало чудно и претстављало, у неку руку, извесну претњу. Упркос томе, он се ипак сложио са Симовићем и обећао му да ће о овоме одмах обавестити Рим и са своје стране предузети све што је у његовој моћи да дође до италијанске интервенције.

Идућег дана, 31 марта, Мамели је обавестио генерала Симовића да је Мусолини спреман да посредује између Немачке и Југославије уколико нова влада прихвати Тројни пакт у целини. Исто тако, у циљу директног контакта на коме би се претресла политика пучистичке владе према силама Осовине, он је предложио да подпретседник владе Слободан Јовановић што пре дође у Рим. Симовић је прихватио Мусолинијев предлог, али ни ово није донело жељене резултат. Наиме, онога дана када је требало да Слободан Јовановић крене у Рим — 6 априла — немачки и италијански авиони отпочели су свој разбојнички ваздушни напад на градове и објекте широм Југославије, и тако отпочели рат.

Узимајући у обзир дефинитивну Хитлерову одлуку да изврши напад и, с њом у вези, да се нацистичке ратне машине ставе у покрет већ 27 марта, није искључено да је ова Мусолинијева акција била, уствари, само маневар који је имао за циљ да држи у нади и обмане југословенску владу, како би припремљени

напад постигао највеће могуће изненађење, а самим тим и најефикаснији резултат. На овакав закључак наводе и следеће чињенице. У то време усташка емиграција на челу са Антом Павелићем налазила се углавном у Италији, под високом заштитом Мусолинија, и уживала пуно подршку италијанске обавештајне службе која је обилно користила ове изводе и издајнике за своју разорну делатност међу југословенским народима, првенствено међу самим Хрватима, а за раширивање шовинистичке мржње између хрватског и српског народа. Акције усташа биле су на линије политика коју је Италија спроводила према Југославији у тежњи да је разбије и разједини, и да се тако дочепа источне обале Јадрана и закорачи на Балкан. Разуме се да због тога Италија није предузимала ништа шта би и најмање ублажило усташку активност ни у периоду док су вођени преговори за приступање Југославије Тројном пакту, па чак ни онда када је то остварено. Напротив, у данима када се доносила одлука да Југославија приђе силама Осовике, Павелић шаље усташама у земљи овакву поруку:

„Биће држава у цијелом опсегу и с потпуним врховиштвом до крајњих источних граница. Као што се види, Југославија није остала по страни, иако су неки од њих у задњи час покушали спасти што се даде. Доћи ће њезина капитулација у потпуном смислу ријечи, а на нашу корист. Ради тога ни дипломатски уговор, којему неко жели из Београда прибјећи, неће имати никакве вриједности, јер се зна да ни уговорачи неће остати дуго на власти, будући да им пучисти већ у Србији спремају спровод...”

А 26 марта, дакле непосредно по потписивању Тројног пакта, Павелић својим једномишљеницима у

земљи шаље нову поруку у којој, поред осталог, стоји:

„Ликвидација ће доћи брзо, јер они који су потписали уговор изазвали су у Србији већ огорчење. Нека се нитко не обазире на јаку непријатељску промишљу. Већ скорих дана развиће се у Србији догађаји који ће изазвати коначне дјелатности...”

Само 5 дана касније, 31 марта, уследио је нови Павелићев проглас:

„Као што вам је познато, догађаји су се развили онако како смо ми само жељети могли и у којем смо се правцу борили дуги низ година... Наша усташка ствар је посве сигурна...”

Павелић је објавио овај проглас баш у тренутку када је италијански посланик Мамели разговарао са Симовићем и нудио му Мусолинијево посредовање код Хитлера.

Пред сам напад на Југославију, 5 априла у 23 часа и 20 минута, према инструкцијама примљеним не само од Рима, него и из Берлина, Павелић, преко усташке радиостанице „Велебит”, поручује из Италије:

„Дуже се слободна и независна држава Хрватска... из које ће бити искоријењен сав коров што га је туђинска душманска рука била посијала...”²¹

Ова злочиначка акција била је добро срачуната. Само четири дана касније, 10 априла, остварен је њен циљ. Тога дана су са радио-станице у Загребу емитована два прогласа: Кватерников о стварању Независне Државе Хрватске, и Мачеков којим се народ позива на лојалност усташким властима.

КУЛОВЕЦ И МАЧЕК ПРОДУЖУЈУ ИЗДАЈУ

На седници пучистичке владе одржаној 27 марта у 22 часа, Куловец је започео одбрану своје тезе о правилности спољне политике коју су водили кнез, Цветковић, Мачек и он заједно са њима. Он је нову владу убеђивао да је таква политика једини пут који би Југославији обезбедио мир и донео јој максималне користи, чак и у случају да у рату победе западни Савезници. Он је, даље, доказивао да се Југославија не може ослонити ни на чију помоћ, а „најмање на енглеску и совјетску“, те да свака промена политике значи пропаст за Југославију.

Неколико чланова владе покушало је да разувери Куловеца и да га натерају на промену става, али без икаквог успеха. Напротив, већина чланова владе сложила се са њим; једни стварно, други само формално, користећи ово као тактички маневар да би добили у времену. Своју тезу Куловец је понављао на свим седницама владе одржаваним у периоду до 6 априла.

Када се 31 марта, после једне овакве седнице, Куловец вратио кући, у стану га је чекао приличан број његових интимних пријатеља и једномишљеника; они су са крајњим нестрпљењем очекивали исход догађаја. На безброј њихових питања, он им је, очигледно незадовољан, уморан и нерасположен, рекао:

—... Симовић је говорио нешто о британским дивизијама у Грчкој и о совјетској понуди пакта о војној помоћи... а остали су ћутали или делили Симовићево мишљење да се Немачка неће усудити да удари на нас. Оба земљорадника и Будисављевић говорили су као на збору пред масом, као кад харангирају сељаци. Све је то страшно, несхватљиво страшно!

— Па зар мислите да се ништа више не може спасти — упитао је неко.

—... ако Мачек заиста дође — наставио је Куловец — једино могу да се надам да бисмо онда удруженим снагама могли да постигнемо какве резултате, мада је и ова нада, веома слаба. Чак ни повлачење Немаца из земље (односи се на одлазак Фон Херена и евакуацију немачких држављана — прим. аутора) није учинила никакав утисак на ове људе који седе са мном у влади. Они тврде да је то само маневар који би требало да нас заплаши, а да иза свега тога нема ничег другог осим великог блефа. Мора да је Симовић примио велика обећања и уверавања са свих могућих страна, иначе другачије не бих могао да разумем целу ствар.

*
* *
*

Први политички потез који је Симовић извршио кад је 27 марта у 3 сата ујутру из зграде Главног генералштаба преузео непосредно руковођење војним пучем — чије је извршење још било у току — јесте покушај да придобије Мачека. Већ око 4 сата он је успоставио телефонску везу са Мачеком, који се налазио у Загребу, известио га о догађајима и понудио му положај подпретседника владе. Мада је Мачек тада дао Симовићу начелну сагласност да припадници ХСС: Шутеј, Торбар, Смољан и Андерс уђу у нову владу, ипак је остао крајње резервисан, уз напомену да ће у Београд одмах упутити бана Шубашића, преко којег ће послати и своју поруку — услове под којима би прихватио понуђени положај потпредседника у новој влади. Тако је већ 27 марта увече, заједно са кнезом Павлом, у Београд стигао и др Шубашић. Он је још исте ноћи, у 22 сата, присуствовао седници коју је влада у то време одржала. Одмах идућег дана Шубашић је Мачеку пренео Симовићеву

поруку о признавању Српско-хрватског споразума, закљученог између Мачека и Цветковића 26 августа 1939 године, и о спремности владе да призна Тројни пакт који је претходна влада Цветковић—Мачек потписала 25 марта у Бечу.

Да би се придобио Мачек, у Загреб је упућен и др Сава Косановић; он је употребио такорећи цео дан 30 марта да би Мачека приволео да уђе у нову владу, сервирајући му Симовићева и своја обећања, али, по свему судећи, Мачек овим Симовићевим и Косановићевим обећањима није био потпуно задовољан. Он је тражио нешто конкретније, па је стога за преговоре са Симовићем одредио др Кошутића, једног од својих секретара и човека познатог по својим добрим и чврстим везама са Берлином. Кошутић је са Савом Косановићем истога дана отпутовао у Београд.

Мачек је преко Кошутића тражио да Симовићева влада учини јавну изјаву с којом у потпуности признаје потпис на документу о приступању пакту, а Кошутић је упорно доказивао потребу и неопходност једне овакве изјаве. Симовић је у начелу прихватио овај предлог. Имајући стално у виду значај Мачековог доласка у Београд и његов стварни улазак у владу, што би претстављало солидарисање ХСС са новом ситуацијом, он је Кошутићу изражавао своју спремност да испуни услове само нека Мачек дође што пре у Београд. После дужих разговора и преговора са Симовићем, Кошутић се вратио у Загреб, да би два дана касније поново допутовао у Београд и донео конкретне Мачекове услове за улазак у владу. Услови су били следећи:

„Да се одмах формира крунски савет у којем би се налазили по један претставник Срба, Хрвата и Словенаца, затим српски патријарх и загребачки надбискуп. Тај крунски савет требало би да буде уз краља, с тим да краљ не може предузети никакав важни-

ји корак нити донети макакав важнији закључак без сагласности крунског савета. Функција савета трајала би толико колико то буду изискивали краљева младост и безбедност земље. За претставника Срба, Мачек је предложио Слободана Јовановића, другог потпретседника пучистичке владе. Хрвате би заступао Мачек или бан Шубашић, у којем би случају Мачек преузео функцију бана Бановине Хрватске. Куловец би у савету претстављао Словенце.

Православна црква мора да се деполитизира; не може се дозволити да се поједини њени претставници активно мешају у политику. Исто тако, треба спречити војску да се убудуће својевољно меша у политику, и то треба обезбедити одговарајућим одлучним мерама. Даље, поред министра војске треба образовати савет народне одбране састављен од политичара, уколико се ресор министарства војске не би могао поверити некој грађанској политичкој личности.

Симовић мора свечаном изјавом да потврди и призна у пуној мери Српско-хрватски споразум од 26 августа 1939 године, а са своје стране, краљ мора изричито ту потврду да одобри и да се са њом сагласи.

Најзад, влада мора одмах дати свечану изјаву да у потпуности признаје приступање Југославије Тројном пакту и да ће политику тога пакта водити у сваком погледу".

Симовић је прихватио све ове Мачекове услове. Тако се Кошутић, снабдевен сагласношћу претседника владе, поново вратио у Загреб и поднео реферат своме шефу.

На дан 4 априла Мачек је стигао у Београд. Свечаном дочеку на железничкој станици, поред осталих министара, присуствовао је и Симовић.

Уласком у владу, Мачек је желео да обезбеди следеће: прво — признавање Српско-хрватског споразума; друго — већу аутономију за Бановину Хр-

ватску; треће — настављање старог спољнополитичког курса и везивање нове владе за издајничку политику коју су спроводили кнез, Цветковић и он (за остварење овог трећег циља, Мачек је рачунао са великом помоћи Куловеца). У остварењу првог циља, Мачек није наишао на препреке. По свему судећи, задовољен је и његов други захтев, међутим, у реализацији трећег дела свог плана, Мачек није успео. Због тога је само пет дана касније, 9 априла, напустио Симовићеву владу и отишао у Загреб, под изговором да својим ауторитетом организује хрватски народ за борбу против усташа који су се тога дана спремали да приграбе власт у Хрватској и да прогласе Независну Државу Хрватску под окриљем нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Али је овде Мачек „закаснио“, те је био „принуђен да се помири са судбином“.

ПРЕГОВОРИ СА ВЕЛИКОМ БРИТАНИЈОМ — ГЕНЕРАЛ ДИЛ У БЕОГРАДУ

За време самог извршења војног пуча, генерал Бора Мирковић је — преко Жике Крстића и Маплбека — био у непрекидној вези са британским посланством у Београду. Тако је посланство стално било у току ствари.

Двадесетседмог марта пре подне, Симовић је у кабинету начелника Главног генералштаба примио британског посланика Роналда Кемпбела. Пошто је посланик претходно изразио Симовићу дивљење и честитање на успешно изведеном војном пучу, како у своје, тако и у име британске владе, они су прешли на дискусију о актуелним проблемима. Симовић је Кемпбелу недвосмислено и без оклевања изнео свој став и спољно-политичке концепције, за које је нај-

већа гаранција било извршење војног пуча. Како у овоме није било неслагања, њима је једино остало да се договоре о британској помоћи Југославији и начину њеног спровођења. Кемпбел је Симовићу саветовао да са силама Осовине вешто тактизира, како би уграбио што више времена за које би се могле извршити све припреме. Тако би се Југославији могла пружити највећа могућа помоћ, како у материјалу, тако и у људству — искрцавањем британских снага у Грчку и евентуално у Југославију. Напоменуо је да су припреме ових снага, које се налазе на Средњем Истоку под командом сер Арчибалда Вавела, већ у завршној фази и да је њихово искрцавање на Балкан предвиђено за најскорију будућност. Са своје стране, Симовић је о питању те помоћи изнео конкретне захтеве које је посланик пажљиво саслушао и о њима одмах обавестио своју владу.

Већ 31 марта у Београд је стигао генерал, касније фелдмаршал, Џон Дил, начелник Британског империјалног генералштаба. Пратио га је Диксон, лични секретар тадашњег министра спољних послова Антони Идна који се у то време налазио у Атини. Овом приликом Идн није лично дошао у Југославију да не би, према његовим речима, још више изазвао Немце и тиме погоршао већ ионако веома затегнуту ситуацију.

Дил је 31 марта и 1 априла водио разговоре са претставницима Главног генералштаба Краљевине Југославије. Разговорима су присуствовали и генерали Симовић и Илић. На овим састанцима постигнута је пуна сагласност гледишта. Британски претставници су Југословенима обећали тражену помоћ, али у границама својих тренутних могућности. Донета је и одлука да југословенски Генералштаб одмах упути у Грчку своју делегацију, састављену од генералштабних официра, ради преговора са Генералштабом Краљевине Грчке и Британским штабом у Грчкој. Чланови ове

делегације били су одређени још истога дана, а сачињавали су је генерал Радивоје Јанковић и мајор Милисав Перишић; они су одмах упућени у Грчку.

У својој изјави датој Генералштабу ЈНА 1946 године, Милисав Перишић је изнео о овим преговорима следеће:

„На дан пуча, 27 марта 1941 године, прва ми је мисао била да се пронађе докуменат-записник са међусавезничке конференције, одржане у Атини од 9 до 12 марта 1941, а који сам ја лично предао генералима Косићу и Пешићу по повратку са састанка. Зато сам одмах отишао код генерала Милутина Николића, дотадашњег првог помоћника начелника Главног генералштаба и запитао га да ли он зна за моју мисију од пре десетак дана. На моје изненађење и још веће чуђење, генерал Николић — иако је стално био на лицу места као први помоћник начелника Главног генералштаба — није имао ни појма о тако важним захтевима које је наш Генералштаб био поставио савезничкој команди. Овај пример показује колико је генерал Косић био претерано закопчан у самог себе; о овако важним стварима и одлукама, он не само да се није саветовао са својим помоћником, него га уопште о овоме није обавештавао. О овоме такође ништа није знао ни генерал Боривоје Јоксимовић, у то време начелник обавештајне секције Главног генералштаба.

Записник је пронађен у каси генерала Косића и са целом ствари упознати су генерали Милутин Николић и Радивоје Јанковић, начелник оперативног одељења.

По томе је рад у Атини обновљен и други састанак заказан у возу на железничкој станици јужно од Кеналија. На овај састанак дошли су углавном исти претставници британског и грчког генералштаба који су били и на првом састанку, а од стране нашег Генералштаба генерал Радивоје Јанковић и ја.

Конференција је почела 3 априла 1941 године у 21 час и трајала до дубоко у ноћ. На овој конференцији енглески генерал Вилсон се нарочито интересовао када ћемо бити готови са нашом концентрацијом. Када му је генерал Јанковић одговорио да ће нама бити потребно много времена, с обзиром на наше недовољне комуникације — око 20 дана — на лицу генерала Вилсона прочитао сам израз који је очевидно говорио да ће то бити доцкан.

На захтев генерала Радивоја Јанковића да нам се конкретно каже са коликим се британским снагама тог момента располаже у Грчкој, генерал Вилсон је одлучно одговорио да они имају свега око једну и по дивизију. Даље је додао да ће на сваке две идуће недеље моћи да дотурају по једну моторизовану бригаду. На веће снаге не може се рачунати, јер је то темпо формирања и превозења њихових снага за Грчку.

Овде напомињем да је тадашњи наш војни изасланик у Грчкој, пуковник Владимир Хелер, тврдио у својим извештајима да Енглези у Грчкој имају шест дивизија. Када је ово речено генералу Вилсону, он је одговорио да то није тачно што се убрзо и потврдило.

У погледу чисто оперативних захтева, које је генерал Јанковић постављао у име Генералштаба, генерал Вилсон је обећавао садејство али је непрестано показивао правац нашег повлачења на југ кроз Грчку..."

Међутим, реализацију свих ових планова Немци су осујетили својим изненадним нападом на Југославију 6 априла. Ипак, и поред свег хаоса изазваног овим нападом, веза са британским претставницима у Југославији није била прекинута. Њу је одржавао генерал Мирковић, и то преко мајора Бабића који је био у сталној вези са ваздухопловним аташеом британског посланства у Југославији. Поред ове, Мир-

ковић је одржавао и везу преко Жике Крстића који се није удаљавао од њега.

Како је, међутим, изненађено особље британског посланства наврат-нанос напуштало Београд који је ујутру 6 априла био обасут немачким бомбама, то је оно остало без икакве везе са својом владом. Успостављање везе омогућио је Мирковић, тада командант ваздухопловства, стављајући британском ваздухопловном аташеу на располагање једну радио-станицу „Бигу“ са целокупним особљем. Тако је омогућено британској влади да буде не само обавештена о развоју догађаја у Југославији, него и да организује прихват и извлачење својих људи са угроженог подручја. Британска подморница која је успела да се пробије до јужног дела Црногорског Приморја, при-хватила је већ део особља британског посланства у Југославији и успешно га пребацила до базе на острву Малти.

УЗАЛУДНИ НАПОРИ ПРЕДСЕДНИКА РУЗВЕЛТА

Двадесетседмог марта ујутру, чим је вест о догађајима у Београду допрла у САД, вршилац дужности америчког министра спољних послова, Самнер Велс, издао је одмах налог америчком посланику у Београду, Блис Лејну, да што пре ступи у контакт са генералом Симовићем и министром иностраних послова Момчилом Нинчићем, и да им у име владе Сједињених Америчких Држава изјави:

„... да су вести о образовању нове владе под краљем и генералом Симовићем тренутно проузроковале народну реакцију у Сједињеним Државама.

Са великим задовољством — каже се даље — у поруци Самнера Велса — примио сам вест о образова-

њу нове владе у Београду. Она, изгледа, претставља концентрацију свих демократских и националних елемената у Југославији. Ја сам убеђен да ће политика нове владе бити управљена на одбрану независности и суверенитета земље. У овим би напорима нова Југословенска влада могла бити сигурна у искрену наклоност и материјалну помоћ Сједињених Држава. Политика Сједињених Држава није никада била усмерена на то да примора Југославију да ступи у рат. Сједињене Државе једино су желеле да виде Југославију како брани своју независност, не покоравалући се Хитлеру. Ако би Немачка сада напала Југославију, она се може поуздати у помоћ Сједињених Држава у храни, као и другој материјалној и моралној потпори".

Ову Велсову поруку Лејн је предао Симовићу истога дана око подне. Њих двојица су се том приликом задржали у дужем разговору; Симовић је изнео потребе у вези са помоћи коју би САД могле пружити Југославији, а која му је и раније обећана.

Два дана касније, 29 марта, Велс је позвао Константина Фотића, југословенског посланика у САД, и саопштио му поруку председника Рузвелта који се још увек налазио на одмору, на крстарењу по Карипском Мору. У својој поруци председник Рузвелт је изразио спремност да на Југославију неодложно примени одредбе Закона о зајму и најму, и да одмах изда налог за непосредно одашиљање ратног материјала, санитарске и друге опреме, потребне оружаним снагама Југославије. У поруци је даље нагласио да би ове пошиљке биле отпремљене највећом брзином, и уједно је предлагао да се у ову сврху употребе југословенски трговачки бродови који се тренутно налазе у лукама САД. На то је југословенски посланик известио Велса да се у лукама Балтимора и Њујорка налази 9 југословенских бродова са укупном тонажом од око

70.000 тона и да ови бродови већ сада стоје на располагању²². Уједно му је саопштено да он нема списак ратног материјала потребног Југославији. Да се око овога не би губило време, замолио је Велса да Лејн одмах ступи у везу са Главним генералштабом у Београду, који ће му предати нов и потпунији списак војних потреба.

Велс је, са своје стране, изнео предлог председника Рузвелта да се са овим бродовима упути помоћ и Грчкој и Турској, и да се ова акција објави, сматрајући да ће се на тај начин постићи знатан морални ефекат. Ово је Велс попустио и једном својом напоменом: „...уколико ово објављивање не би изазвало нежељену реакцију код Немаца, јер Претседник свакако не би желео да ствара било какве тешкоће у односима између Југославије и Осовине". На крају је Велс завршио речима да је „за Претседника сада најважније да види ратни материјал отпремљен што је могуће пре".

О овоме разговору Фотић је обавестио 30 марта увече телефоном лично Симовића, који му је тада дао инструкције за даљи рад, инсистирајући нарочито на што бржем добијању материјалне помоћи и деблокирању југословенског злата депонованог у САД; злато је било блокирано приликом потписивања Тројног пакта. Симовића је посебно обрадовала вест да ће се посланик ускоро састати са претседником Рузвелтом. Симовић је завршио овај разговор упућујући поздраве Рузвелту и пуковнику Доновену.

Председник Рузвелт се вратио са одмора 2 априла, а већ сутрадан је у Белој кући примио југословенског посланика. Добро расположен, Рузвелт је најпре изразио своју најдубљу оданост и бескрајно дивљење за став и храброст југословенских народа, а одмах затим прешао на ствар. Позвао је Хари Хопкинса, администратора Зајма и најма, и затражио

да прегледа југословенску листу потреба, која је у међувремену била поднесена и војном аташеу САД у Београду, као и Вашингтону преко југословенског војног аташеа. Рузвелт је напоменуо Хопкинсу да овом питању посвети сву пажњу, јер помоћ мора бити упућена што је могуће пре, како би била ефикасна.

После краћег разговора, Фотић је на Рузвелтов захтев отишао Хопкинсу, чији се кабинет налазио на другом спрату Беле куће и размотрио са њим нове листе за помоћ које су већ биле стигле из Београда. Међутим, Хопкинс је ставио примедбу да су листе непотпуне и да не садрже сав материјал који би био потребан за вођење рата у случају немачког напада на Југославију. Нарочито је подвукао да је Председник спреман да помогне Југославију у најширем опсегу — што му, уосталом, омогућавају одредбе Закона о зајму и најму — и тако појача југословенске снаге за одбрану земље. Ипак, и поред свих мера предузетих да би се убрзало слање помоћи, требало је да прође скоро 20 дана па да се у Балтимору прикупи материјал којим су се накрцала само три брода. С обзиром на развој ситуације у Југославији, ово време било је таман довољно да помоћ закасни и самим тим не дође до изражаја.

Уочи самог напада на Југославију, 5 априла увече око 21 часа, Фотић је телефоном обавестио генерала Симовића о предузетим мерама и стању припрема за упућивање материјала из САД. Симовић је био задовољан овим извештајем.

— Што се тиче спољно-политичке ситуације — известио је он са своје стране Фотића — она је врло критична, али се надам - да се мир може спасти.

После телефонског разговора са Симовићем, Фотић је отишао у Гридајрен клуб, у који је био позван као почасни гост на вечеру; вечери је присуствовао и председник Рузвелт. Фотићев долазак био је попра-

ћен аплаузом и бурним клицањем Југославији. Тек што је отпочела вечера, Рузвелт је позвао Фотића и саопштио му да је тог тренутка примио вест да је закључен уговор између Југославије и СССР. Он је изразио наду да потписивање овог уговора можда може утицати на Хитлера да опозове свој план о нападу. Са своје стране, Фотић је обавестио Рузвелта с разговором који је имао са Симовићем непосредно пред свој долазак у клуб. Обојица су се сложили да је Симовић вероватно у праву што верује да се може спасти мир, али да није искључена ни могућност да овај уговор може изазвати убрзавање Хитлеровог напада на Југославију.

Нешто касније, пре завршетка вечере, Рузвелту је уручен нови телеграм. Поново је позвао Фотића и саопштио му да је примио вест о Рибентроповој изјави према којој се Немачка и Југославија налазе у ратном стању.

Вест о Хитлеровом нападу на Југославију изазвала је у САД оштру реакцију. Министар иностраних послова САД, Кордел Хел, одмах је одржао саветовање са претставницима разних владајућих тела и Црвеног крста како би се пронашао најбржи начин да се дотури помоћ Југославији. После одржаног саветовања са председником Рузвелтом, он је јавно осудио „дивљачку немачку инвазију Југославије, као друго поглавље Хитлеровог покушаја освајања света“. Он је, такође, уверавао Југославију да су САД „поступиле свом могућом брзином како би јој помогле војним и другим потребама“.

Одмах сутрадан председник Рузвелт је послао поруку краљу Петру II у којој је, поред осталог, стајало:

„Сједињене Државе биле су дубоко дирнуте неизазваним и немилосрдним нападом на Југославију. Влада и народ Сједињених Држава са дивљењем су

сведоци храбре самоодбране народа Југославије, која претставља најодважнији пример њиховог традиционалног јунаштва ..."

Међутим, 6 априла ујутру веза са Београдом није могла да се успостави.

УГОВОР СА СОВЈЕТСКИМ САВЕЗОМ

У првим данима после извршења војног пуча, став совјетске владе изгледао је јавности прилично загонетан. Није било никаквих јавних изјава, а совјетска штампа била је такорећи потпуно суздржљива. Уствари, овај суздржљив и наизглед загонетан јавни совјетски став био је само маска; тај став претстављао је параван иза којег се крила интензивна дипломатска активност. Наиме, одмах по извршеном пучу Симовића је посетио отправник послова совјетског посланства у Београду; њему је Симовић понудио склапање уговора о савезу и узајамној помоћи између Краљевине Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република.

Ноћу између 31 марта и 1 априла, Симовићу је уручен одговор совјетског министра спољних послова Молотова; у одговору се наводи да се прихвата Симовићева понуда и уједно се поставља захтев да југословенска влада одмах упути у СССР делегацију која би водила преговоре и закључила уговор. Делегација је одмах и састављена: Милан Гавриловић, који се у својству југословенског посланика већ налазио у Москви, затим Божин Симић и пуковник Драгутин Савић. Они су још истога дана, 1 априла, кренули из Београда у Москву преко Турске, где су се — стицајем околности — непредвиђено задржали два дана. Када су 3 априла Симић и Савић стигли у Москву, преговори између совјетске владе и Гавриловића већ

су били у току. Међутим, совјетска влада је ревидирала своју првобитну одлуку, о чему је Молотов обавестио Симовића. Сада је совјетска влада била спремна да закључи само уговор о пријатељству и ненападању, сматрајући да би склапање оваквог уговора какав је првобитно био понуђен могло да изазове извесне компликације у односима са Немачком; ти односи су већ ионако били помућени, па је постојала разумљива бојазан да би и најмања провокација могла да изазове немачки напад на СССР, у том моменту још увек преран и непожељан.

Да би спречио нежељену Хитлерову реакцију, Молотов је ноћу 4 априла посетио немачког амбасадора у Москви, Фон Шуленбурга, и известио га о постојећем закључењу уговора са југословенском владом. Уједно је истакао да је на склапање овога уговора „совјетска влада била потстакнута само жељом да очува мир, у уверењу да је та њена побуда у складу са жељом владе Рајха која је такође противна ширењу рата“. Он је, уз то, уверавао немачког амбасадора да „совјетско-југословенски уговор није управљен ни против кога и да неће бити усмерен ни против које државе“.

Немачки амбасадор је на ово одговорио Молотову:

— Совјетска влада је, према мом мишљењу, изабрала врло несретан тренутак за преговоре о оваквом уговору. Већ само потписивање могло би да произведе нежељан утисак у свету.

Упркос оваквом ставу немачког амбасадора, преговори између СССР и Југославије текли су веома брзо, па је Уговор о пријатељству и ненападању између две земље био потписан већ ноћу између 5 и 6 априла. Дакле, само неколико сати пре немачког напада на Југославију. У име Југославије Уговор је потписао Милан Гавриловић, шеф југословенске де-

легације и посланик у Москви, а у име Совјетског Савеза В. М. Молотов, министар спољних послова СССР. Потписивању Уговора присуствовао је председник совјетске владе, Ј. В. Стаљин.

Уговор је предвиђао узајамне обавезе обеју страна-уговорница „да одустају од макаквих међусобних напада и да ће поштовати независност, суверена права и територијални интегритет СССР и Југославије“. Уговором је, даље, било предвиђено да „у случају напада, неке треће силе на једну од страна-уговорница, друга уговорна страна се обавезује на одржавање политике пријатељских односа према тој страни“.

Тако је Совјетски Савез јасно манифестовао своје интересовање за Југославију и Балкан, пружајући тиме знатну моралну подршку југословенским народима који су вест о потписивању овог уговора примили у тренутку кад су се Хитлерове хорде већ сручиле на њих.

Совјетска јавност поздравила је потписивање совјетско-југословенског уговора, а штампа га је увеличала као „изванредан успех у напорима двеју земаља да се сачува мир“.

Међутим, све је већ било касно.

ДЕЗОРГАНИЗАЦИЈА И КАПИТУЛАЦИЈА

Непосредно пре потписивања уговора са СССР, у Београду је, 5 априла, од 17 до 21 сата, одржана седница ужег кабинета којој су присуствовали Симовић, Мачек, Јовановић, Нинчић, Илић, Јефтић, Куловец, Шутеј и Грол. На седници је, углавном, размотрена спољно-политичка ситуација. Мачек, Куловец и Нинчић нису прихватили алтернативу евентуалног рата са нацистичком Немачком, чак ни по цену да се очува народно достојанство, част и слобода.

Остали су прижељкивали мир, али су истовремено изјављивали спремност да прихвате рат уколико им буде наметнут. У таквој атмосфери седница је завршена.

У исто време, у Министарству унутрашњих послова остали министри су расправљали о постављању нових банова, сем бана Бановине Хрватске др Шубашића.

Те вечери око 23 сата, прваци Демократске странке држали су састанак у стану Боже Марковића. Поред њега, састанку су присуствовали и Милан Грол, Божа Влајић и Добра Лазаревић тадашњи претседник Београдске општине. На састанак је био позван и Сава Косановић, који је нешто касније стигао. Дискутовало се о Мачеку, то јест претпостављало се какав би био његов став уколико би дошло до немачког напада на Југославију и да ли би он сматрао за „казус бели“ ако Немци не буду напали Југославију, али успеју да нападом из Бугарске на Грчку заузму Солун и тако пресеку последњу отступницу југословенској војсци, уколико би се она, у случају рата, морала повлачити из земље.

Састанак је завршен, а да се није донео неки конкретнији закључак. Сви учесници састанка одржаних ове вечери мирно су се разишли, не очекујући неке значајније промене у ситуацији за сутрашњи дан — 6 април.

Упадом трупа преко границе 6 априла ујутру и разбојничким бомбардовањем Београда око 6 часова, Хитлер је отпочео напад на Југославију.

Лезиво завијање сирена и експлозија бомби које су претварале град у рушевине и згаришта, уништавајући хиљаде живота, био је уједно и први — толико трагичан — знак грађанима да је нацистички Трећи Рајх званично објавио рат Краљевини Југославији.

Нико се, уопште, није потрудио да о појави рата обавести на време становништво иако се — с обзиром на крвава искуства Варшаве и других градова — овакав брз и варварски напад могао логично очекивати.

У исто врем отпочело је и бомбардовање других југословенских градова и објеката. Убрзо су и све техничке везе биле прекинуте. Дезорганизација — као плод потпуне неспремности и изненађења — почела је да се манифестује на сваком кораку. Влада и Врховна команда изгубиле су главу.

Један од министара у Симовићевој влади, др Сава Косановић, у својој књизи „Што се могло видети из емиграције“, о овоме пише:

„Бомбардовање 6 априла затекло нас је сасвим неприпремљене. Сазнао сам око 10 сати да треба да идем на Авалу. Тамо сам нашао већину чланова владе. Вратио сам се у град поново да покупим још неке пријатеље, које нисам до подне могао извести. Када сам касно после подне поново дошао на Авалу, нашао сам Симовића, који ми је на моје питање одговорио: „Све је добро. Хитлер ово није очекивао, а ми јесмо. Показало се да је наш план тачан. А ноћас смо потписали уговор са Русијом. Влада ће бити у Ужицама“.

Дезорганизација се све више показивала. Осећала се пета колона и помањкање свега, што је најпотребније. Предузимале су се мере, али без ефекта. Дата је амнестија за политичке кривце, а већ раније на првој седници владе укинута су радни батаљони код војске, али амнестија у Хрватској није изаршена.

. . . последња седница владе у земљи одржана је 13 априла у манастиру часних сестара код Сарајева. На овој седници, Симовић је поновио своју реченицу: „Ситуација је тешка, али није критична“. На питање министра Бањанина, да ли је предвиђена још једна одбранбена линија — Херцеговина—Црна Гора—Санџак — Си-

мовић је категорички одговорио да јесте, и да ће ту непријатељ бити заустављен, ако не буде заустављен на реци Босни итд. Касније се испоставило да је већ тада, 13 априла, Симовић наредио генералу Калафатовићу, без питања владе, да изврши капитулацију.

14 априла, влада је путовала за Никшић. Ја сам обилазио низ места у Херцеговини и стигао сам у Никшић тек 15 априла пред подне. Исто тако Будисављевић. Официр, који је стајао на цести, упутио ме је одмах на аеродром. Тамо сам видео журбу. Нинчић са кофером у руци, кад ме је видео зачудио се: „Па зар и ви идете? Нама је рекао Чубриловић да ви и Будисављевић нећете ићи“. Тек тада сам сазнао да је капитулација и да се одлази. На Нинчићево питање, одговорио сам: „Иде ли влада, да симболички претставља Југославију, или иду појединци, да се спасу?“ Одговорио је: „Онда идите у авион са Хрватима“... Стајао сам и разговарао са неколико познаника и нисам покушао да уђем. У то је из другог авиона изашао један официр и рекао ми: „Господине министре, ја сам ваше место узео, изволите ући“. За неколико минута отпутовали смо ...“

Нешто опширнији приказ прилика и атмосфере у влади и детаљније податке о њеној активности — боље рећи неактивности — у периоду од 6 до 15 априла, дао је Бранко Чубриловић, такође министар у Симовићевој влади. У својој књизи „Записи из туђине“ описујући тај период, он каже:

„Шести април . . .

Дванаест је сати. Кренули смо пут Авале, захваћени општом бежанијом. По пољима Бањице полијегао свијет, узнемирен и као напола луд. Не зна се куда ће ко. Цеста закрчена ... Послије теже вожње, издржавши пуцњаву са свих страна, стигли смо до лугарске куће на Авали.

Овдје смо сустигли гг. Симовића, Бањанина и Јефтића. Било ми је јасно да влада није у Београду. Питао сам их:

— Гдје је влада и шта је с њом ...?

— Идите према Опленцу, — рекао ми је г. Симовић, — тамо ће бити владин састанак

... По друму су се налазили аути, војничке топовске спреге и гомиле свијета. Сам бог зна, куда све то срља. Замишљени и шћућурени у колима, нисмо ни осјетили кад се указала Карађорђева Топола. Зауоставили смо се пред среским начелством. Ту ври као у кошници. Права узбуна.

Припитао сам среског начелника да ли су прошли још који чланови владе. Није знао да ми одговори.

Успут, узимајући бензин из Војничког резервоара, дознао сам да чланови владе нису пошли према Опленцу, него у Врњачку Бању. У Тополи... опколили су нас одмах звани и незвани. Падала су питања као киша:

— Шта би ово с нама, хоћемо ли, бре, да издржимо? Где је краљ, а где је влада?

Нисам знао шта да им кажем. Многима су биле сузе у очима.

— Ваљда ће бити добро, — тјешо сам их.

— Не плашимо се ми Швабе. Дајте нам оружје, ми ћемо да гинемо.

И као да се у сваком од њих пробудио дух Карађорђа и Станоја Главаша. Пуни горчине, али постојани и пркосни. Челични у одбрани земље. Улијевали су, заиста, велику наду. Овакав борбени народ не може да ишчезне ...

Око 8 сати увече стигли смо у Врњце.

У Врњцима било је све узаврело. Већ се прочуло да је Београд уништен и да су краљ и влада изишли из њега. Овдје су стигле и прве озбиљне вијести. Нијемци продиру са југа и, водећи прави „блиц-криг“,

напредују великом брзном. Сва су лица блиједа и забринута.

Ни овдје влади није било ни трага ни гласа. Срески начелник обавјестио нас је да су краљ и влада пошли према Ужицама ...

А у цик зоре спуштали смо се низ кланце према Ужицама ...

Хотел је био препун и нисам могао ту да се склоним. Један бркати ужички жандарм одвео ме је до куће мога друга и партиског пријатеља Милије Јовичића...

Од Милије сам дознао да је влада у Севојни, у Пољопривредној школи. Краљ и председник Симовић отишли су у Врховну команду, која је сада на Хан-Пијеску.

У 11 часова срео сам у среском начелству прве министре, гг. Мишу Трифуновића, генерала Илића, Бошка Јефтића, Шутеја и Смољана. И да сва влада не би била на једном мјесту, одлучено је да поједини чланови владе дежурају у околици Ужица, док ће се пленарне сједнице владе одржати у Севојни... Чланови владе доста су утучени и изгубљени. Војна ситуација је нејасна ...

Отишао сам послије подне у Пожегу Ужичку и тамо уредовао са среским начелником. Све депеше са границе биле су неповољне. Наша војничка ситуација била је врло рђава. Непријатељ је јурио као прољетна бура.

Пристижавале су избјеглице са свих страна и проносиле многе алармантне вијести, страх и јурњаву, панику ... Нико никога није више слушао ... Нагомилавање избјеглица и мобилисаних маса бивало је све веће ...

Велика је врева и мутљање на све стране. Починје безвлашће, које се брзо увећава пристизањем надлештава из Београда. По ратном плану, сва државна надлештва полазила су на одређена мјеста. Поремећена вијестима о непријатељу који је надирао, сва она кретала су, попут роја пчела, згомилана, онамо гдје је била влада.

Ужице, Севојна и Пожега Ужичка постали су центри државе и њених власти ...

Осмог априла, рано ујутру, кренуо сам у Севојну. Влада је засједала са неколико чланова. Мачек је претсједавао. Главно је да се сачува отпорна снага војске; затим је говорено о сталном владином сједишту и о Главном штабу. Као владини претставници отпослани су одмах у Главни штаб потпредсједник г. Слободан Јовановић и министар без портфеља г. Бариша Смољан.

Овог дана увече, извјештаји из Главне команде били су неповољни ... Послије тих рђавих вијести, а и брзог повратка из Главног штаба г. Барише Смољана, на једној од сједница владе у Севојну одлучено је да се влада повуче према Сарајеву и Палама, а Врховна команда према Дрињачи код Зворника.

У Ужицама, заправо Севојни, биљежимо деветог априла један од важних политичких догађаја. У два сата послје подне, не саопштивши о томе ништа Министарском савјету, оставио је владу њен први потпредсједник Владимир Мачек. Своју одлуку како смо касније сазнали, г. Мачек је саопштио само члановима Хрватске сељачке странке. Исти дан ишчезао је из Ужица, односно Севојне, и министар трговине и индустрије Андерс.

Деветог априла послје подне кренули смо преко Вишеграда према Сарајеву ...

Једанаестог априла кренуо сам ... пут Пала крај Сарајева ...

Влада је на окупу, смјештена у општинској згради. Пале су сада постале сједиште државе.

Влада покушава да ухвати везе с властима на све стране у земљи. Закључена је и званично проглашена општа мобилизација. Народ се позива на одбрану. Министар правде, по споразуму с владом, наредио је пуштање свих политичких криваца ...

Дванаестог априла ...

Око 6 сати послије подне оставио је владу, не рекавши ником ни збогом, министар шума и руда др Цафер Куленовић. Са собом је однио државних сто хиљада динара, што је примио из државне касе у Ужицама као аванс за исплату оних чиновника његова министарства који су пратили владу...

Увече истога дана стигао је на Пале и Главни штаб заједно с предсједником владе г. Симовићем.

Сутрадан, 13 априла, у десет сати прије подне одржана је свечана и комплетна сједница Министарског савјета у манастиру бијелих сестара на Палама. На тој важној сједници, предсједник владе и вођа војних операција г. Симовић расправљао је по први пут отворено о војном и политичком положају земље.

Симовићев извјештај о војним операцијама био је сасвим неповољан... Једино нам је остало да успоставимо фронт од црногорско-српског приморја према Дрини и преко Херцеговачко-црногорских планина ка Метохији. Због тога, влада би требало да се повуче што хитније према Никшићу ...

Послије овог извјештаја предсједника Симовића, све је ућутало. Као да је на све нас пао неки тешки терет. Па ипак, мало касније, развила се дискусија, у којој су учествовали многи, нарочито бан г. Шубашић и г. Бањанин. Записник је водио г. Косановић. Влада је, углавном, одлучила да крене у Никшић, али и да се настави борба до краја. Ни о примирју, ни о капитулацији, није било ни говора.

Још прије ове сједнице, краљ је био пошао у Никшић. И то у манастир Острог... По чијем наређењу и како, нисмо онда знали ...

Одређен сам да истог дана, послије подне, кренем за Никшић, да бих тамо припремио све што треба за долазак владе...

Кренуо сам преко Горажда и Фоче и стигао у зору, 14 априла, у Гацко. Ту сам мало отсјео у Пољопривредној школи. Читавим путем до Гацка видио сам право расуло војске: војници обучени у нова одијела, без оружја и ратног накита, промицали су на разне стране. Свако је грабио колико је могао. По њима судећи, војске није више било...

Четрнаестог априла, у пет сати послерије подне, стигли смо у Никшић и отсјели у кући земљорадничког сенатора Марка Вујачића ...

Петнаестог априла изјутра затекао сам чланове кабинета у Домаћичкој школи. Дошли су, али без Барише Смољана и др Торбара, који су на Палама напустили владу и вратили се својим кућама. Мјесто Мачека и њих двојице, влади су се још на Палама придружили гг. Јурај Крњевић, Рудолф Бичанић, Милан Мартиновић и Јукић. Поред г. Шутеја и бана г. Шубашића, које сам раније споменуо, то је била комплетна хрватска политичка екипа...

Било је тачно десет и по сати прије подне, петнаестог априла, када сам у соби, гдје је влада засједала, нашао гг. Симовића, Нинчића, генерала Илића, Грола. Они су сви нешто писали. Када сам их упитао за даљи владин програм, г. Симовић ми је саопштио, да још данас у 12 часова будем са фамилијом на аеродрому овдје, крај школе. Ићи ћемо у Грчку. По наређењу Врховне команде, генерал Калафатовић понудио је примирје, које је непријатељ примио ... капитулација ...

Нисам могао да се снађем. А како није ни држана пуна владина сједница, нисам још могао да све то схватим озбиљно. Напустио сам собу, и први кога сам напољу срео био је Божа Марковић. На моје питање шта се ово збива, одговорио је: — Све је свршено ...

На аеродрому, петнаестог априла, у дванаест и по сати, била је готово сва влада. Краљ је још зором одле-

тио пут Грчке, према томе и наш пут тамо је био неминован. У један сат дигли су се авиони и однијели из земље последњу владу старе Југославије ..."

ЕТО ВАМ, ПУЧИСТИ!...

Као у влади, слична ситуација била је и у Врховној команди. За њу се слободно може рећи да се цело време Априлског рата није у потпуности ни оформила, а камоли да је била у стању да дејствује као таква у пуном смислу речи. Само један део генерала и виших официра, чланова Врховне команде и на служби у овом највишем војном телу у време рата, успео је тек 6 априла увече да се окупи у Бањи Ковиљачи, где је требало да буде седиште Врховне команде. Међутим и оно што је тога дана, и следећих дан-два, успело овде да се формира, није у Ковиљачи дуго остало. Убрзо се кренуло за Хан-Пијесак, а затим даље — на Пале код Сарајева.

Од осам критичних дана између 6 и 14 априла, односно од избијања непријатељства, па до одлуке да се поведу преговори са непријатељем, то јест капитулира, Врховна команда као тело — највећи део времена провела је у покрету. Али и то није било оно најгоре.

Приликом бомбардовања Београда биле су прекинуте све везе између Врховне команде и њених јединица — армија, дивизија и самосталних одреда. Успостављање ових веза наилазило је касније на огромне тешкоће. Веза између Врховне команде и Команде ваздухопловства, например, са тешком муком је успостављена тек предвече 6 априла. Чак је било и случајева да веза између Врховне команде и неких њених јединица није била успостављена све до капитулације, те су оне за цело време овога рата биле пре-

пуштене саме себи без икаквог командовања и упута одозго.

Пук за везу, који је био једина јединица ове врсте у војсци Краљевине Југославије, служио је као депо кадрова за формирање ратног Батаљона за везу Врховне команде и свих чета за везу при армиским и дивизиским оперативним штабовима. Расформирање овога пука и упућивање његовог кадра у Врховну команду и у армије и дивизије с циљем да се формирају ратне јединице за везу, извршено је 3 априла, с тим што је 6 април одређен као први дан активирања јединица за везу при вишим оперативним штабовима. Зборно место за мобилизацију Батаљона за везу Врховне команде било је на Бањици код Београда. Непријатељско бомбардовање не само да је омело, него је и онемогућило формирање ове јединице која је била од изузетног значаја за организацију командовања армијама.

Слична ствар се одиграла и са четама за везу при армиским и дивизиским штабовима, и ретко је која била од користи у периоду операција. Због тога су и Врховна команда и армије користиле искључиво постојеће поштанске, телеграфске и телефонске везе, од којих су неке биле уништене, а оне које су остале биле су преоптерећене и несигурне.

Да би зло било још веће, ове исте везе користили су и непријатељски агенти и петоклонаши за сервирање разних лажних наређења, дезинформација и стварање забуне, како у народу, тако и у једном делу командног кадра, који је, ионако, био изгубио главу. У оваквој ситуацији дошла су до пуног израза два негативна фактора: неспособност и недораслост ситуацији једног дела командног кадра и отворено издајство извесног броја официра, на пример, ваздухопловног мајора Ђала, који је пребегао Немцима и предао им планове свих помоћних аеродрома и летишта.

Издајство и злочиначко пренебрегавање дужности, дошло је до видног израза и на најважнијем правцу нацистичког удара — Јужном фронту. Између осталог, довољно је навести да је њиме командовао будући квислинг Милан Недић. Један од команданата армија под Недићевом командом, генерал Брашић, провео је, например, целу ноћ од 5 до 6 априла за карташким столом. Његове јединице су већ увелико водиле борбу са непријатељским формацијама које су наступиле на правцу Страцина, а командант армије, армиски генерал Брашић, још се коцкао.

Капитулантских и издајничких елемената било је и у самој Врховној команди. Више је него карактеристична, например, изјава генерала Јанковића, начелника Оперативног одељења Врховне команде — дакле, првог саветника за вођење операција — коју је он дао два дана после немачког напада. Обраћајући се потпуковнику Лозићу, тадашњим помоћнику начелника штаба Команде ваздухопловства и учеснику у војном пучу, Јанковић је рекао:

— Ето вам, пучисти! Хтели сте да се супротставите јаком немачком Рајху. Сада ћете осетити јачину Хитлерових армија!

Шта се могло очекивати од човека на тако одговорном положају и каква је атмосфера владала у Врховној команди, кад је Јанковић имао смелости да се јавно овако изјасни? Јер — колико се зна — обавештен о овоме, Симовић није ништа предузео да Јанковића смени. Напротив, Јанковић је Врховној команди врло добро послужио ако не за вођење борби, а оно у супротне сврхе. Заједно са немачким агентом Цинцар-Марковићем, он је „успешно“ водио преговоре са Немцима и потписао капитулацију Краљевине Југославије.

БЕКСТВО

Изненађена брзим продором немачких моторизованих снага и неспособна да ишта учини, пучистичка влада је одлучила да бежи из земље. Генералу Калафатовићу, начелнику штаба Позадине Врховне команде, дат је налог да реши ситуацију — примирјем или капитулацијом. Ову одлуку влада је донела 15 априла у Никшићу.

Тога дана, око 7 часова ујутру, пред зградом Домаћичке школе, у којој је требало да се одржи седница владе, стајала је једна група људи живо дискутујући. То су били бан Бановине Хрватске др Шубашић, министар правде Божа Марковић, затим др Крњевић, који је заузео Мачеково место у влади, и Јукић, ранији Мачеков секретар а сада помоћник министра спољних послова. Доцније им је пришао подпредседник владе Слободан Јовановић, и, пошто се са њима поздравио, обратио им се следећим речима:

— Размишљао сам о ситуацији у којој се налазимо. Ми имамо једину могућност — да капитулирамо. Али овде се намећу два питања: капитулација земље или капитулација војске.

Очигледно не схватајући шта Јовановић уствари жели да каже, присутни се зачућено згледаше. Кратки тајац прекиде бан Шубашић:

— А у чему је овде нека битна разлика? Ја мислим да је најважније да влада буде на окупу и да се што пре пребацимо за Грчку, јер је све остало ионако већ пропало.

Јовановић, истакнути буржоаски правник, није био тог мишљења:

— Напротив, веома је важно да се баш то питање реши и ја ћу га изнети и пред Министарски савет. Ако извршимо капитулацију војске, онда се нисмо обавезали ни ми, нити се обавезала земља. То

је исто тако као кад би једна дивизија или један пук, негде опкољен, далеко од осталих трупа, био принуђен на предају. Али ако ми капитулирамо као земља, као држава, ако капитулацију призна сама влада, па било да остане у земљи или да оде у иностранство, самим тим се признаје победилац, а земља и држава преузимају одређене обавезе према победиоцу.

Изгледало је да су присутни тек после таквог објашњења схватили у чему је проблем. Сви се сложише са Јовановићем, а Божа Марковић додаде:

— Симовић ми је јуче рекао да су две дивизије успеле да пређу у Грчку и да су се тамо удружиле са Грцима и Енглезима. То је довољно да симболично наставимо рат. (Тих дана се заиста упорно проносила вест да су неке јединице прешле у Грчку, што, међутим, није било тачно. — Прим. аутора).

На то Јовановић, навикнутим гестом дугогодишњег професора универзитета, подиже руку и испружи кажипрст:

— Сасвим тачно. Да симболички наставимо рат. У овоме је правна формула. Ја ћу предложити да Калафатовић, као Симовићев заменик у Врховној команди, изврши капитулацију војске.

Управо тада стиже и генерал Симовић из манастира Острога у којем је преноћио. Он се са свима кратко поздрави. Јовановић му саопшти о чему се дискутовало, а затим сви заједно уђоше у зграду.

Само десет минута касније, министри напустише школу у којој је, за ово рекордно кратко време, одржана последња седница пучистичке владе у земљи; на тој седници донета је толико значајна одлука.

Неко је упитао:

— Шта је решено?

Одговор је био кратак:

— Војска капитулира! Ми идемо!

Наста нервоза која се ускоро претвори у панику. Већина присутних пожури прашњавим путем ка аеродрому на чијој су писти стајала само три апарата; они се ускоро дигоше у висину и одлетеше према Грчкој, носећи чланове пучистичке владе.

*
* *

Штаб Команде ваздухопловства налазио се 15 априла на аеродрому Граб, изнад Цавтата. Са аеродрома у Никшићу упућено је наређење да се ствари генерала Мирковића, команданта ваздухопловства, одмах пребаце на никшићки аеродром. Ово је био знак за остале ваздухопловне официре, учеснике у војном пучу, те и они донесоше одлуку да се пребаце са целим штабом за Никшић, у непосредну близину свога команданта који се тамо већ налазио. Кад су стигли у Никшић сазнадоше да су краљ и влада одлетели у Грчку, где је пуковник Радовић, по Симовићевом наређењу, са грчком владом уредио питање њиховог доласка.

Ту, на никшићком аеродрому, још увек су се налазили генерал Мирковић и његов пријатељ Жика Крстић, агент Интелиџенс-сервиса. Њему је Мирковић ставио на располагање један мањи авион, четворосед, који га је заједно са његовим златом пребацио у Грчку.

Крстићев ортак, и једна од главних веза Интелиџенс-сервиса са пучистима, Маплбек, који се од 6 априла па све до Никшића налазио уз Врховну команду, отишао је једним југословенским авионом дан раније за Грчку; требало је да он обезбеди слање енглеских авиона на никшићки аеродром за бекство краља, владе, пучиста и осталих истакнутијих политичких личности из земље. Међутим, британско ва-

здухопловство је у то време имало важнијег посла, тако да „Велингтони“ које је обећао Маплбек нису стизали.

Генералу Мирковићу је стављено у задатак да прикупи сва лица која су била предвиђена за бекство из земље, као и да организује и руководи овим пребацивањем. У ту сврху био је припремљен и списак имена од око 200 лица. Сви су они — према утицају и везама које су имали у иностранству — били подељени у две групе. Прву су сачињавали „политичари првог реда“. Међу њима се истицао у својој гардиској униформи генерал Петар Живковић, затим истакнути чланови Демократске странке Божа Влајић и Добра Лазаревић, председник Београдске општине, и остали њима слични. У другу групу био је одређен изванредан број помоћника министара и новинара блиских пучистичкој влади. За њихово пребацивање Мирковић је одредио потпуковника Лозића, а сам је намеравао да се пребаци 16 априла ујутро. Како је тога јутра падала ситна киша из прилично ниских облака, летење је било онемогућено. Због лошег времена из Грчке се то пре подне вратио само један авион типа „Савоја“.

Видевши само један апарат на писти, на аеродрому је настала права паника. Сви присутни, којих је било приличан број — а и нови су још увек стизали — почеше се тискати око генерала Мирковића, постављајући му стотину сличних питања:

— Где су остали авиони? Где су Енглези? Има ли још авиона? Када ће се наши авиони вратити? ...

Тако се Мирковић нашао у веома неповољној и нежељеној ситуацији. Није му остајало друго него да се намршти и да оштро, војнички повишеним тоном упита:

— Па ви мислите сви да пођете? То је немогуће, јер ми немамо толико авиона!

Сви се за тренутак укочише у немој тишини, а онда поче бучно негодовање уз тешке речи, па чак и псовке. Тада се Лазица Марковић, један од првака Радикалне странке, промува до Мирковића и обрати му се:

— Па ви морате да нас пребаците, господине генерале! Нећете нас, ваљда, оставити овде на цедилу?!

Мирковић му одбруси уз ироничан поглед:

— Пре свега, не морам ништа. То да запамтиш. А друго — тебе уопште нећу да пребацам чак и да могу. То да знаш!

— Али, молим вас, господине генерале — поче Марковић.

Мирковић га бесно прекиде уз псовку:

— Иди у ђавола! Ако се одмах не изгубиш одавде, стрељаћу те.

Мирковићев став и тон уплашише присутне и они се почеше разилазити.

Чим се време мало побољшало, у једину „Савоју“ која је стајала на писти укрцали су се Мирковић, министар Даковић, Лозић и десетак других официра-пучиста, колико је авион могао да прими. Око подне авион крену у правцу Грчке.

Тако је план да се пребаци око 200 лица пао у воду по краткој процедури. Разлог за ову конфузију био је брзи продор немачких моторизованих јединица које су надирале у правцу Црне Горе, а затим и недовољан број авиона који су добрим делом били уништени на аеродромима у првом немачком нападу 6 априла.

Али, ни „Савоја“ није далеко стигла. Услед неспоразума, на авион је код грчког места Превезе отворила ватру грчка противавионска артиљерија, те је морао принудно да се спусти ван аеродрома. Авион се поломио, министар Даковић је погинуо, генерал

Мирковић је био тешко рањен, а неколико осталих лакше.

Група је после два дана пребачена у Атину, где су сазнали да су краљ, Симовић и остала влада већ отишли на Средњи Исток. После десетак дана за њима је пошао и генерал Мирковић са око тридесетак пучнста који су се на разне начине пребацивали до Атине. Превезао их је конвој који је пребацио на Средњи Исток последње британске јединице из Грчке.

VII ГЛАВА

**КОМАДАЊЕ КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Чим је у Берлин стигла званична потврда првих вести о догађајима у Београду 27 марта, Хитлер је одржао саветовање о ситуацији у Југославији. Саветовању су у почетку присуствовали само чланови Хитлеровог ужег штаба, а касније су учествовали и други потребни сарадници. Тада је Хитлер донео дефинитивну и неопозиву одлуку не само да нападне Југославију, него и да је после завршеног напада раскомада.

„Од нарочитог је политичког значаја — каже се у записнику са овог саветовања — да се на Југославију удари немилосрдном жестином и да се војни пораз оствари муњевитом брзином. Тиме би Турска била довољно заплашена, што би повољно утицало на доцнији ратни поход против Грчке. Треба рачунати с тим да ће при нашем нападу Хрвати ступити на нашу страну. Одговарајући политички поступак (доцније аутономија) биће им сигуран. Рат против Југославије могао би да буде веома популаран у Италији, Мађарској и Бугарској, пошто овим земљама буде наговештено да би могле добити извесне територије: Италија Далматинску обалу, Мађарска Банат, Бугарска Македонију”.

У „Директиви бр. 25“ (план напада на Југославију) која је рађена на основу закључака са саветовања а издата истога дана, дају се и смернице за остварење закључака. Нарочито се истиче потреба да се Хортијева Мађарска и Борисова Бугарска придобију за сарадњу у операцијама, стављајући им у изглед да би могле добити као плен Банат, односно Македонију; даље, рачуна се и са сигурним ефектом у заоштравању унутрашње политичке затегнутости у Југославији, давањем одговарајућих обећања издајничким елементима у Хрватској.

Само шест дана после напада на Југославију, немачка врховна команда својим актом Пов. бр. 00630/41, под називом „Привремене смернице за поделу Југославије“, конкретно разрађује Хитлерову одлуку о комадању Југославије и подели њене територије између нацистичке Немачке, фашистичке Италије и њихових мађарских и бугарских сателита, не заборављајући верног слугу Павелића и његову „самосталну“ државу.

Десетак дана касније, 23 априла, одређена је и демаркациона линија између немачке и италијанске армије, као главних окупаторских снага на југословенској територији.

Приликом стварања плана о комадању Југославије, Немачка је — као несумњиво најјачи партнер — првенствено водила рачуна о задовољавању својих империјалистичких (стратегиских и економских) интереса, стављајући италијанске тежње на друго место, а водећи рачуна и о претензијама Мађарске и Бугарске које је требало наградити за услуге учињене „Великом Немачком Рајху“ у спровођењу агресије.

Ток немачко-италијанских преговора о комадању Југославије најбоље се види из службених строго поверљивих списа, писаних руком грофа Ђана, Мусо-

линијевог зета и министра спољних послова фашистичке Италије, које доносимо у изводу:

„Брзојавни извјештај Дучеу

Беч, 21 априла 1941 — XIX

Данас сам одржао први разговор с Рибентропом, који сажето износим овако:

1. СЛОВЕНИЈА. — Рибентроп се слаже с тиме да Италија анектира Словенију, осим зоне коју је запосео Рајх. Морам приметити да немачке границе нису онакве како се мислило у Риму. Те границе теку много јужније, а полазе од Врхнике, пролазе три километра северно од Љубљане и спуштају се на југ све до Драве и Петренца. У више наврата Рибентроп је потанко приказао како то треба сматрати као дефинитивну границу, јер је тако неопозиво одредио фирер.

2. ХРВАТСКА. — Рибентроп је повукао границе Хрватске државе на темељу службених захтева из Загребa. Та држава би обухватала Босну и Херцеговину у њиховим старим границама, укључивши и веома широки део далматинске обале. Одмах сам за нас затражио читаву Далмацију. Рибентроп је на то одговорио како Немачка сматра правом Италије да непосредно преговара с Хрватском о разграничењу, али је без тешкоћа признао опортуност територијалног континуитета између Италије и црногорско-албанске зоне. Рибентроп није потанко говорио о односима између Хрватске и Италије, али није тајио своје особно, иако маскирано, противљење плану о персоналној унији између обеју држава. Он ће о томе свакако разговарати с фирером и одговорити ми приликом новог састанка. Ја сам — у вези с тим специфичним резервама с обзиром на персоналну унију између Италије и Хрватске, која се по Рибентропу сматра као суседна држава, то јест као саставни део политичко-економског система Рајха — поновно и одлучно изнео да Италија тражи читаву Далмацију. Том приликом

нисам уопште говорио о изласку Хрватске на море, пошто то питање у вези с територијалним питањима нису потакли ни сами Немци. Рибентроп је упитао да ли смо помишљали и на то да се и Мађарској да излаз на море. Одговорио сам да се то питање може проучити са економског гледишта, то јест у облику слободне зоне у једној нашој луци. Рибентроп је на то пристао.

3. ЦРНА ГОРА. — Рибентроп се слаже с тим да се обнови Црна Гора као независна држава, уједињена са Италијом политичким и уставним везама, које ће касније бити потанко разрађене.

4. КОСОВО. — Приликом недавне посете бугарског краља, влада Рајха се обавезала да ће Бугарима препустити читаву Македонију. Рекао сам да се начелно слажемо, али уз резерву по питању посебног разграничења граница, тако да би Албанији припале оне зоне где искључиво наступају Албанци, као што су Дебар, Гостивар, Тетово итд., а које су укључене у подручја обећана Бугарима; тако би се с војног гледишта добила јака и логична граница.

5. СРБИЈА. — Немачка влада намерава да смањи Србију на најмању меру, тако да се она не би поново претворила у активно и опасно средиште завера и интрига. Зато су више-мање прихваћени сви територијални захтеви на рачун Србије, наиме од стране Бугарске, Румуније, Мађарске и Хрватске. Што се тиче Албаније, границе које је предвидео Рибентроп не слажу се — на нашу штету — са албанским захтевима. Надам се да ћу у тој ствари лако постићи потребне промене ..."

РАЗГОВОР С ФОН РИБЕНТРОПОМ, МИНИСТРОМ СПОЉНИХ ПОСЛОВА РАЈХА

Беч, 22 априла 1941 — XIX

С Рибентропом сам одржао други разговор, пошто је он известио фирера о питањима приликом нашег првог разговора.

Овде ћу кратко сажети главне елементе овог другог састанка:

1. СЛОВЕНИЈА. — Рибентроп је у фирерово име потврдио да границе одређене декретом треба одсад сматрати као дефинитивне. Италија може сместа, на начин који сматра као најбољи, приступити прикључењу Словеније, која није укључена у територију Рајха.

2. ХРВАТСКА. — Фирер потврђује да Немачка с обзиром на Хрватску политички не захтева ништа; према томе, с његове стране нема ни најмање приговора против персоналне уније између Краљевине Италије и Хрватске. Ипак, то питање треба решити директно између Рима и Загреба. Фирер није ништа приговорио ни томе да Италија анектира читаву Далмацију, јер признаје да се ради о искључиво италијанским интересима. Рибентроп са своје стране — пошто је нагласио да говори академски — примећује да Далмацију у огромној већини настањују Хрвати на што сам ја врло категорички приметно да Далмацију не тражимо из етничких разлога, него на темељу начела животног простора и јер осим разматрања о садашњем етничком саставу Далмације постоје историски, културни и политички разлози, због којих је Далмација драга срцу сваког Италијана, као сваки други део националног подручја. Рибентроп је прихватио што сам му ја рекао.

Што се тиче процедуре с Хрватима, Рибентроп у фирерово име предлаже да Павелић сместа дође у Рим и да се тамо са њим реши питање граница између Италије и Хрватске, као и да се одреди какви ће бити евентуални политичко-уставни односи између обеју држава. Рибентроп, исто тако, предлаже да се то изврши што пре, како не би дошло до остварења маневара који се већ називу. Осим тога Павелић је затражио да дође у Немачку, али је фирер изразио жељу да га прими тек пошто сам Павелић уреди свој политички и територијални положај према Риму.

3. ЦРНА ГОРА. — Рибентроп се у свему слаже са нашим планом. Понавља да се црногорско питање тиче искључиво Италије.

4. АЛБАНСКЕ ГРАНИЦЕ. — Упркос обавезама према бугарском краљу, фирер је хтео изићи у сусрет нашим захтевима у погледу подручја Косова. Ипак жели да задржи избочени сектор Љуботена за Бугарску, а Митровице у корист Србије, јер се на тим подручјима налазе рудници који су немачко власништво. Рибентроп додаје како фирер посебно апелује на Дучеа нека води рачуна о његовом посебном интересу у тој ствари".

Демаркациона линија којом су нацисти и фашисти извршили поделу Краљевине Југославије на интересне сфере, мењала се неколико пута и тек је половином маја дефинитивно устаљена и тако остала све до слома Италије 1943 године. Полазила је од Врха (на старој југословенско-италијанској граници) па преко Литије, Петриње, Мркоњићграда, Сарајева, Прибоја, Новог Пазара, Шар-Планине, Тетова и Охридског Језера избија на Преспанско Језеро.

Северни дер Словеније — Горењску, Доњу Штајерску и део Корушке који је припадао Југославији — Хитлер је задржао за себе, с намером да те крајеве прикључи Немачком Рајху, о чему је био припремљен чак и званичан акт. Међутим, како је у овим крајевима избио народно-ослободилачки устанак, до њиховог званичног прикључења Немачкој није ни дошло, него су они до краја рата остали анектирани.

Ужа Србија, сем делова који су дати Бугарској, била је немачко окупационо подручје. Њему је био формално припојен и Банат, али су управу у њему спроводили Немци уз обилату подршку немачке националне мањине — фолксдојчера.

Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје окупирале су Хортијеве трупе. Касније, одлуком Будимпе-

штанског парламента од 16 децембра 1941 године, извршено је и прикључење ових територија Мађарској.

Према Бечком споразуму између Немачке и Италије од 20 априла 1941 године, Бугарска је окупирала и анектирала Македонију (до линије Тетово-Гостивар-Кичево-Струга) — искључујући њен западни део који је требало да припадне италијанској „Великој Албанији“ — затим југоисточни део Србије (Врањски и Пиротски округ), као и територију између Тимока и државне границе. Бугари су, сем тога, запосели део Космета (део Урошевачког и Гњиланског среза).

У крајевима које је запосела италијанска армија ситуација је изгледала овако:

Указом италијанског краља од 3 маја 1941 године, јужни део Словеније (Нотрањско и Долењско с Љубљаном) проглашен је саставним делом Италије под називом Љубљанска Провинција. На исти начин решено је и питање Сушака са околином и острвима (сем Пага) који су ушли у састав Ријечке Провинције. Од Далмације, Равних Котара, Буковице, свих отока (сем Хвара, Брача и Дубровачког приморја) и ширег подручја Боке Которске, Италијани су образовали Гувернаторат Далмације који је био подељен на Задарску, Сплитску и Боко-каторску Провинцију, а седиште му је било у Задру.

У састав „Велике Албаније“ Италијани су — поред западне Македоније и мањег дела Црне Горе — укључили готово цело Косово и Метохију, изузимајући рудник Трепчу и неколико срезова. Цивилну власт на овом подручју Италијани су предали албанским квислинзима.

По избијању Народно-ослободилачког устанка 13 јула 1941 године, од окупираног дела Црне Горе Италијани су такође образовали Гувернаторат.

На територији коју је обухватала „Независна Држава Хрватска“ ситуација је формално изгледала друкчија, али ни НДХ није мимоишла немачко-италијанска демаркациона линија. Свој део Италијани су поделили на три зоне: прву су анектирали, а другу — која је била ближа анектираном подручју — НДХ је демилитаризовала, али и у њој и у трећој зони, сем дела који је обухватао босанску територију, Италијани су држали јаке снаге. По избијању Народно-ослободилачког устанка у овим крајевима, они су извршили формалну окупацију друге и треће зоне, успоставивши у другој и своју цивилну власт. Војне формације НДХ на овоме терену биле су у оперативном смислу подређене италијанским окупационим трупима.

У овако раскомаданој Краљевини Југославији окупатор је, уз обилату помоћ издајничке буржоазије и незапамћени терор над народом, отпочео да успоставља своју власт.

VIII ГЛАВА

ПОД ОКРИЉЕМ ОКУПАТОРА

ПАВЕЛИЋ И СТВАРАЊЕ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

Један од највећих крвника наших народа, ратни злочинац Анте Павелић, поглавник „Независне Државе Хрватске“ створене реализацијом Хитлеровог плана о комадању Југославије, почео је да се активно бави политиком још као млад адвокат. У последњој скупштини коју је пред завођење Шестојануарске диктатуре распустио краљ Александар, Павелић је био посланик „Хрватског блока“ и већ тада истакнути противник заједничке државе Срба и Хрвата. Одмах сутрадан по проглашењу Александрове диктатуре, 7 јануара 1929 године, Павелић је са својим најближим и најповерљивијим истомишљеницима одржао у Загребу састанак на коме је прогласио усташки „Устав“. Овим је дат коначан облик усташкој организацији, која је почела са радом годину дана раније под фирмом „Хрватски домобран“ и чији је основни циљ — прокламован овим уставом — био разбијање Југославије и стварање посебне државе. Ове своје тајне намере и делатност, Павелић је вешто маскирао јавном сарадњом са Самосталном демократском коалицијом која се борила против Александрове диктатуре.

У споразуму са вођством СДК и као њен претставник, десетак дана касније, 17 јануара, Павелић

одлази у емиграцију са задатком да у иностранству заступа интересе свих хрватских буржоаских странака у борби против те диктатуре. Ово је Павелићу одлично послужило као плашт иза којег је могао несметано да ради на стварању сопственог покрета којим би остварио своје болесне амбиције и дочепео се власти. Да би то постигао, била му је потребна организација способна да у одређеном тренутку разбије југословенско јединство и одвоји Хрватску од Југославије, после чега би фашистичким методама наметнуо владавину хрватском народу. У том циљу он се одлучује на организацију чисто војно-фашистичког типа.

Свестан да у хрватском народу неће никад успети да нађе довољно јак ослонац за остварење ових својих циљева, Павелић се обратио за помоћ суседној фашистичкој Италији, и то са пуно разлога. У то време Италија је била једина земља у Европи у којој је тоталитарни фашистички режим био дубоко пустио своје корене и, сматрајући себе творцем и носиоцем фашизма у свету, осећао се дужним да помогне сличне покрете у свету. Али нису само веома блиске идеолошке концепције биле разлог што је Павелић добио помоћ и подршку италијанског фашизма. Као водећа ревизионистичка сила у то време, Мусолинијева Италија није крила своје тежње и аспирације на делове југословенске територије. С обзиром на став западних сила, Енглеске и Француске, она је сматрала да до ових територија може доћи једино разбијањем Југославије, те је ради тога њен став према Југославији био отворено непријатељски. Она се својски залагала за стварање разних унутрашњих тешкоћа у Краљевини Југославији, нарочито на плану нерешеног националног питања, распирујући шовинистичку мржњу, првенствено између хрватског и српског народа, па јој је Павелић за ову делатност добро и у правом

моменту дошао. Овакви Мусолинијеви планови потпуно су одговарали и Павелићу који је у њима видео најбоље средство за постизање сопственог циља.

Због свега тога, Павелићу врло лако полази за руком да — после кратког боравка у Бугарској, где је направио споразум са Ванчом Михајловим за заједничку борбу против Краљевине Југославије²³ — брзо ступи у везу са званичним претставницима фашизма, а нешто касније, већ половином 1929 године, и да добије дозволу за сталан боравак у Италији.

Прву подршку Павелић је добио од Мусолинијевог брата Арналда, главног уредника фашистичког листа „Пополо д'Италија" и Итала Зингарелија, званичног тумача фашистичке идеологије у Италији. Нешто касније, он налази заједнички језик и са др Ерколом Контијем, високим функционером Министарства унутрашњих послова Италије. Ове везе су му послужиле као мост за контакте са највишим државним функционерима фашистичке Италије и, на крају, са самим Мусолинијем. Уживајући пуну подршку и заштиту највиших фашистичких функционера, Павелић формира у северној Италији усташке логоре и војне формације у којима се људство обучавао за разне диверзантско-терористичке акције²⁴. Снабдевање ових логора оружјем, храном и осталим потребама, Павелић је обезбедио и преко бројних веза које је временом успоставио са разним утицајним војним личностима и високим функционерима италијанске обавештајне службе, међу којима и са Кирилом Вердијанијем; када је 1941 године успостављена НДХ, Вердијани је постављен за полициског аташеа Италије у Загребу.

Захваљујући италијанској подршци, Павелићу су била отворена врата Аустрије и, нарочито, Мађарске, јер су ове две земље биле чврсто везане за Италију „Римским уговором".

После успешног атентата на Александра, извршеног у Марсељу 9 октобра 1934 године, који је уз пуну Мусолинијеву подршку организовао лично Павелић, положај усташа и њиховог вође у Италији унеколико се изменио. Њихова ситуација се нарочито погоршала после истраге и судског процеса саучесницима у марсељском атентату, одржаног у Француској. Промени Мусолинијевог става према усташама свакако је допринела и жалба коју је влада Краљевине Југославије уложила Друштву народа у Женеви, а у којој оптужује Италију, Аустрију и Мађарску не само за толеранцију према усташкој емиграцији, него и за подршку и потстрекавање ове емиграције на разне диверзантско-терористичке акције према Краљевини Југославији. Тужба је била поткрепљена и документацијом о усташким логорима, нарочито у Италији (логор на Јанка-Пусти у Мађарској био је у то време већ ликвидан).

Оптужба југословенске владе погодила је Мусолинија пре свега због тренутка када је подигнута. Он је, наиме, тада припремао агресију на Абисинију, те је по сваку цену желео да ублажи ову оптужбу, и да пред светском јавношћу претстави себе као личност која са марсељским атентатом нема никакве везе. Ради тога је издао наређење да се одмах ликвидирају сви усташки логори, а њихово људство да се интернира у јужну Италију, како би било што даље од југословенске границе. Павелићу и Еугену Кватернику, инсценирајући њихово хапшење, за место боравка одређује Торино. Истовремено долази до привидне ликвидације и свих политичко-организационих усташких центара, како у Италији, тако и у Аустрији и Мађарској. Већина чланова усташке организације била је смештена на Липарска Острва, северно од Сицилије, где је живела логорским животом. Од истакнутијих усташа међу њима су били: Будак, Милко-

вић, Пећникар, Херенчић, а нешто касније дошао је и Јелић. У њиховој близини настанио се 1936 године и Павелић.

Године 1937 у југословенско-италијанским односима настаје нова ситуација која се одражава и на усташку организацију. Почетком те године долази до знатног побољшања односа између две земље, а после званичне изјаве Мусолинија и Ћана да се Италија одриче претензија на Далмацију, фашистичка Италија и Краљевина Југославија потписују, 25 марта 1937 године, Београдски уговор. Овим уговором Мусолини је хтео да разбије Малу Антанту и привуче Краљевину Југославију у фашистичко-нацистички табор, а његовом југословенском партнеру Милану Стојадиновићу, који је у фашизму и нацизму гледао нови одлучујући фактор у Европи, Београдски уговор претстављао је важну етапу на планираном путу личног успона, везаног за фашизацију Југославије.

На преговорима које су Ћано и Стојадиновић водили пре потписивања Београдског уговора, покренуто је и питање усташке емиграције. Стојадиновић је захтевао од Ћана обустављање било какве усташке делатности на територији Италије, гарантујући са своје стране амнестију свим усташама-емигрантима које, у случају њиховог повратка у земљу, нико неће узимати на одговорност због њихове делатности у емиграцији.

Неколико дана по потписивању Београдског уговора, 1 априла 1937, Павелић упућује писмену поруку усташама у Италији у којој им износи новонасталу политичку ситуацију и издаје наређење о прекиду свих усташких акција. Међутим, на крају поруке истиче да ће брзо доћи час када ће усташка активност поново отпочети и то у још већем обиму. У складу са новом ситуацијом, и већи део водећих усташа мења своје боравиште. Непосредно после упући-

вања поменуте Павелићеве поруке, Артуковић, Дошен и Лорковић одлазе у Мађарску, Јелић у Немачку, а у Италији остају само Павелић, Кватерник и Серваци.

Тек две године касније, 1939, Павелић одлучује да се изванредан број усташа користи амнестијом. У земљу су се тада вратили Будак, Лорковић, Милковић, Францетић и знатан број мање познатих усташких емиграната. Исте године Павелић упућује Јелића у Америку са задатком да ради на ширењу и учвршћавању усташке организације међу хрватским исељеницима, спремајући их за „скору акцију”. (На повратку из Америке, пошто је рат већ био отпочео, енглеске власти су скинуле Јелића са брода у Гибралтару и интернирале га у Енглеску, где је остао до краја рата.)

Време од 1937 до 1941 године, а нарочито период од последње две године, после повратка Будака, Лорковића и осталих из емиграције, Павелић користи за разграђивање и учвршћење усташке организације у земљи. Путем разних канала он из Италије одржава сталну и непрекидну везу са Будаком и руководи усташком акцијом у земљи, која добија све више маха.

Овоме доприноси колико ондашња унутрашњо-политичка ситуација у Краљевини Југославији, толико и развој међународних односа у свету, а нарочито у Европи.

* * *

Одмах по доласку из емиграције, Будак и Лорковић почињу своју акцију. Заједно са истакнутим усташама у земљи, Славком Кватерником, Јозом Думацићем, Николом Кајићем, Мирком Пуком и Леонардом Гривичићем, они оснивају друштво „Узданица” које региструју код власти као помоћно-штедну за-

другу. „Узданица“ ускоро покреће и политички лист „Хрватски народ“, и око ње се почињу окупљати сви они који су прихватили усташку идеологију и признавали Павелића за свога вођу.

Рад „Узданице“ развијао се у два правца. Легални се састојао од придобијања чланства, формирања подружница и растурања листа. Дужност чланова била је да материјално потпомажу друштво и шире пропаганду у корист усташтва и Павелића. На овај начин усташтво се илегално ширило, усташки истомишљеници су се међусобно упознавали, а усташка организација је лако држала чланство на окупу и према потреби груписала.

Знатно важнији, илегални рад „Узданице“ одвијао се у почетку у дубокој конспирацији. Он се састојао у формирању илегалних усташких ројева и нарочито је био концентрисан на нека места Славоније и Лике. У оквиру „Узданице“ формирана је и централа за универзитетску омладину под називом „Усташки свеучилишни стожер“ са којим се стапају дотадање друштво „Аугуст Шеноа“ и „Задруга Анте Старчевић“. На челу ове усташке омладине налазили су се Божидар Церовски и Виктор Томић.

Рад на формирању усташких ћелија развијао се релативно брзо, али је апсолутан број организованих усташа, упркос свим Павелићевим напорима, остао веома мален (крајем 1940 године усташка организација у земљи бројала је свега до 2.000 заклетих усташа, од којих се око 1.000 налазило у Загребу). Чланови усташких ројева обучавали су се по војним правилима у руковању оружјем, бомбама и експлозивом, вежбајући се за разне диверзантске акције. Вежбе су вршене, углавном, на Загребачкој Гори, а наставу су изводили претежно резервни официри, припадници усташког покрета. Целокупним илегалним радом руководили су Будак и Лорковић. Рад су финансирали

Гринчић, Пук и Кајић, истакнути и добро обавештени функционери „Узданице“, као и други чланови ове организације који у већини случајева за овај илегални рад нису ни знали.

„Узданица“ се бавила и издавањем илегалне штампе: разних брошура и летака, па чак и листа „Хрватска пошта“ — гласила „Усташког покрета у домовини“ — који је излазио двапут месечно, а штампан је у Осијеку, док су брошуре и леци, са наизглед наивним насловима: „Штакори и друге штеточине“, „Растава од стола и постеље“ и слично, штампани у Ђакову.

Политичка оријентација „Хрватског народа, легалног листа „Узданице“, била је изразито нацистичка. Она се нарочито одражавала у чланцима, чији су аутори (Будак, Кватерник, Лорковић и други) отворено величали Хитлерове привремене успехе, претказујући дефинитивну нацистичку победу у рату. У овој победи усташе су виделе и сигурну могућност сопствене афирмације — рушењем Краљевине Југославије и стварањем НДХ.

Одмах по свом повратку из емиграције, Будак је покренуо на интензиван рад и друштво „Матија Губец“ за које се веровало да је на позицијама ХСС. На челу друштва стајала је Зденка Смрекар која је била у сталној вези са Будаком, служећи му често и као курирска веза са Павелићем. Сви чланови овога друштва у Загребу, њих око 20, били су нарочито активни у извршавању диверзија, због чега су се налазили у дубокој илегалности. Они никад нису јавно иступали на усташким скуповима, нити су одржавали икакве везе са „Узданицом“. За кратко време ова група је извршила неколико диверзија — на јавне телефонске говорнице и зграду Судбеног стола у Загребу — а по наређењу које је Павелић лично издао Зденки Смрекар, цела група је извршила и покушај

атентата на грофа Бомбелеса²⁵. Атентат је требало да се изврши у близини загребачког гробља „Мирогој“, али није успео јер је атентатору Стипетићу затајио револвер.

И у разним другим друштвима осећао се јак утицај усташа. То је нарочито био случај са масовном католичком организацијом „Крижари“, која је касније променила име у „Јунак“.

Сем у Хрватској, усташке организације су формиране и на територији Босне и Херцеговине, са централом у Сарајеву, где су деловале под фирмом друштва „Крањчевић“.

Илегалне усташке организације први пут су јавно наступиле 1 новембра 1940 године. Тога дана, приликом одржавања „задушница“ хрватским политичким великанима, појавила се на Мирогоју и у Шестинама крај Загреба група усташа сврстана у војничке редове, претстављајући прву усташку војну формацију. До јавног иступања усташа у то време дошло је, између осталог, и зато што је у загребачкој полицији међу референтима и агентима била формирана усташка ћелија у којој су се нарочито истицали Грдељ, Полић и Цивидини.

*

**

Релативно наглом успону усташтва у Хрватској у великој мери је допринела и ХСС са Мачеком на челу.

Један од значајних задатака усташа у земљи био је инфилтрација у Мачекову Хрватску сељачку странку. Испуњење овог задатка није претстављало неку нарочиту тешкоћу, пошто је унутарња ситуација у овој јединој хрватској буржоаској странци била тада за ово веома погодна. ХСС није, наиме, у то

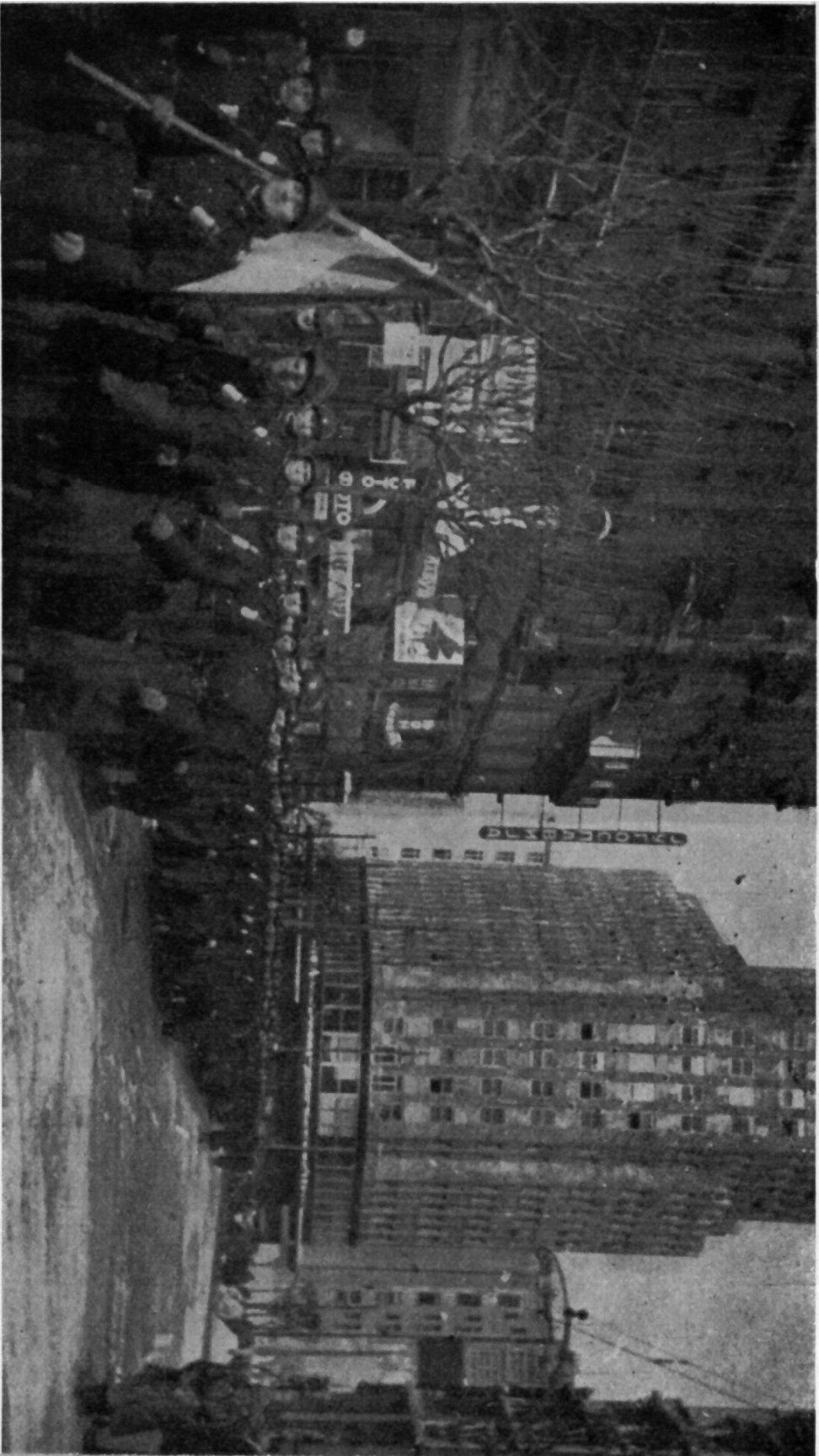
време више била јединствена буржоаска странка са чврстом идеолошком осномом какву је имала пре обнове свога легалног рада 1935 године. Сада је она била скуп разноразних група које су имале исто тако разне погледе и циљеве. Претварајући ХСС у овакав конгломерат, Мачек је веровао да тиме повећава и свој ауторитет. Он се није више претстављао као председник ХСС, већ као „вођа хрватског народа“. Оваква његова позиција давала му је знатно више наде на успех у погађању и трговању са српском буржоазијом, односно, у колико са њом не дође до споразума, са било којом другом, домаћом или иностраном. Користећи овај моменат, усташе су се увукле у редове Хрватске сељачке странке и њена разна културна и просветна друштва. Ова инфилтрација развила се до те мере, да су усташе 1941 године имале у оквиру ХСС читаве своје организације, и то не само у Загребу, него и у унутрашњости. Нарочито је била јака усташка организација у редовима полувојничке организације ХСС — „Грађанске заштите“. Славку Кватернику је пошло за руком да, такорећи, цео њен водећи кадар придобије и ангажује у усташким акцијама. Тако је, на пример, „Грађанска заштита“, као целина, одиграла веома важну улогу 10 априла 1941 године, приликом проглашења и стварања Павелићеве НДХ. Чланови усташке организације били су и неки истакнутији функционери ХСС, као Владимир Кошак, Драгутин Тот и други, који су за собом имали приличан број присталица.

Као последице ове инфилтрације, у редовима ХСС долази и до извесног превирања. Све јаче се оцртавају лева и десна струја у странци, а десно крило почиње све отвореније да пледира у корист Павелића и усташа. Тако је на пленуму странке, одржаном 30 августа 1939 године, Ловро Сушић јавно иступио против билокаквих разговора и погађања са

Недић се обраћа сеоским газдама у покушају да се домогне утицаја на селу

Под окриєм окупатора: Дефиле оружаных одреда домашніх издајніка

српским буржоаским странкама и политичарима. У своме говору он је величао Павелића и његове идеје о стварању Независне Државе Хрватске, а свој мандат је ставио Мачеку на располагање. Том приликом његов став нико од присутних није осуђивао; напротив, многи од њих, нарочито они са десног крила странке, у себи су се солидарисали са њим. За овако држање већина од њих је касније била и награђена. Знатан број виших функционера ХСС, на челу са Берковићем и Тортићем, пришао је и формално усташком покрету у тренутку стварања НДХ, па су у Павелићевој квислиншкој држави неки од њих заузели чак министарске положаје, а други вршили остале важне државне функције.

У прво време ХСС је усташку организацију не само толерисала у својим редовима, него јој је њено постојање у неку руку и конвенирало. Мачеку је, наиме у овом периоду усташки покрет служио као уцењивачка полуга у разним догађајима са српском буржоазијом, и он у њему дуго није видео неку озбиљнију опасност за ХСС, и то из два разлога: прво због његове малобројности, и друго зато што је — знајући добоо за демократске тежње хрватског народа — био убеђен да овај Фашистички покрет не може добити масовну базу и тиме угрозити позиције ХСС.

Међутим, крајем 1940 долази до све чешћих и масовних јавних усташких манифестација, што се извесним, нарочито старијим и прозападњачки расположеним припадницима ХСС није нимало допадало. И баш поменуте усташке манифестације на Мирогоју и у Шестинама биле су непосредан повод да се вође ХСС мало дубље позабаве овим пооблемом, на шта их је присиљавала и општа међународна ситуација и спољно-политички положај Краљевине Југолавије. Убрзо прозападњачки оријентисани члан вођства ХСС, др Иван Шубашић бан Бановине Хрватске, из-

даје наредбу којом се „Узданици“ забрањује рад, обуставља излажење њеног листа „Хрватски народ“ и лишавају слободе њени водећи чланови на челу са Будаком и Лорковићем. После краће истраге, извештај број ухапшених пуштен је на слободу, док су остали интернирани у Лепоглаву и Крушчицу, крај Травника. Од водећих усташа на слободи је остао једино Славко Кватерник.

Да би у оваквој ситуацији сузбио малодушност усташких организација у земљи, Павелић им за нову 1941 годину упућује из Италије преко Славка Кватерника следећу поруку:

НОВОГОДИШЊА ПОСЛАНИЦА
ХРВАТСКОМ
НАРОДУ ОД ПОГЛАВНИКА
Др АНТЕ ПАВЕЛИЋА

Хрвати!

На почетку ове судбоносне Нове године, која је на помолу, ја, који сам по Провидности и вољи обих вођа наших великих осовинских сусједа одређен, да вас поведем у славнију и бољу будућност, шаљем вам свој свечани поздрав.

Ова Нова година неће нам бити лака. Тражит ће од нас велике жртве. Али ми знамо да једино помоћу жртава и патњи можемо постићи свој циљ — **ОСТВАРЕЊЕ НОВЕ И ЈУНАЧКЕ ХРВАТСКЕ У ОКВИРУ МАЈКЕ ИТАЛИЈЕ.**²⁶

Дошло је време кад ми Хрватски националисти морамо говорити отворено. Предуго су многи од нас изушћивали отрцане либерално-демократске крилатице „ослобођење“, „независност“ и „мир“. Не треба нам више тих бесмислица. У „новом реду“ којег извјешћују велики диктатори, не може бити другог ослобођења, осим ослобођења од отрцаних традиција Матије Губца и Стјепана

Радића, и од идеологије лажног сељачког покрета. Нема независности док се добровољно не прилагодимо фашистичкој науци и њеним вођама, нема мира док су наша браћа Талијани заузети тако очајном борбом. Зато вам и опет наглашујем нек нам ова Нова година донесе нову Хрватску — ЈУНАЧКУ ХРВАТСКУ У ОКВИРУ МАЈКЕ ИТАЛИЈЕ.

Али зашто јуначку можда ћете питати. Ја ћу вам рећи зашто. Ваши таквозвани вође Мачек, Кошутић, Крњевић, Шубашић, Вилдер и њихова клика проповиједају вам лажни идеал — идеал мира. Они вам говоре, да је њихова политика сачувала мир. Зар не би било јуначкије и боље по наше националне интересе, да пограбимо оружје за одбрану талијанског народа у његовој невољи? Зар не бисмо требали бити спремни пролијевати своју крв и крв наших синова у знак захвалности за драгоцену помоћ и материјалну потпору, којом је фашистичка Италија тако племенито обасула наш покрет? Хрватски мужеви и жене, ја имам у вас вјеру и сматрам да је дошао час, кад ће чете Хрватских усташа бити поносне да стану раме уз раме са батаљонима црних кошуља и дијеле с њима опасности и напоре јуначког узмака у Африци и у Албанији.

Што ће бити последице рата? Имам свечано обећање од самог Дучеа да Хрватска неће бити заборављена и да њезине заслуге неће бити ненаграђене. Бит ће јој додијељена одлична улога у „новом реду“ да буде спона међу фашистичком Италијом и националсоцијалистичком Њемачком, јер ће будућност Далмације и већег дијела Хрватске бити везана с Италијом, док ће некоји крајеви као Хрватско Загорје и један дио Славоније потпасти под Њемачку. Но немојмо се због тога узнемиравати. Премда одијељени границама бит ћемо уједињени у јуначком духу оданости узвишеном тоталитарном идеалу. Нова Хрватска бит ће додуше мања опсегом, и сиром-

шнија обиљем (јер ћемо из ње изагнати све протагонисте страног капитала) али ће зато бити већа славом и богатија духом.

Нови ред тражи да имате неограничено повјерење у мене вашег поглавника, и у гениј ваших фашистичких протектора. Једном заувјек морају замукнути гласови критизирања у вашим редовима. Чују се гњевни гласови који вичу, да код вас настаје глад и све већа скупоћа услијед тога, што се живежне намирнице и сировине шаљу нашим осовинским пријатељима. Хрвати, то мора бити. То је најмање чим можемо помагати својим великим сусједима. Што значи, ако неколико мјесеци или година морамо подносити такве жртве, кад им тим помажемо да извојште коначну победу?

Други се гласови опет дижу у знак просвјета против јуначке бомбашке дјелатности наших усташа у Загребу и другдје и против сукоба, што их наше усташе тако успјешно организирају на загребачком свеучилишту, том жаришту славенске лажне културе.

На те гласове дајем одговор: Мирно! то је тек почетак. Морамо проћи кроз огањ, крв и насиље, прије него што се роди нова Хрватска.

То је ето моја посланица вама за 1941 годину.

РАДИТЕ И МОЛИТЕ СЕ ДАН И НОЋ ЗА НАШ ВЕЛИКИ ИДЕАЛ. ЗА СТВАРАЊЕ НОВЕ ХРВАТСКЕ У ОКВИРУ ФАШИСТИЧКЕ ИТАЛИЈЕ. ТО И САМО ТО ЈЕ ПРАВИ ЦИЉ СВАКОГ ПРАВОГ ХРВАТСКОГ НАЦИОНАЛИСТЕ.

**ЖИВИО ХРВАТСКИ ПРОТЕКТОРАТ!
ЖИВИЛА ФАШИСТИЧКА ИТАЛИЈА!**
Негдје у Италији, 1 сижечња 1941 године.

Поглавник Др. Анте Павелић

После мера које је предузео Шубашић, ситуација усташке организације у земљи почетком 1941 године није била нарочито завидна. Мањи део усташа био је интерниран, а већи део позван у војску. Они, пак, који се нису одазвали војном позиву морали су живети у илегалности. Тако су везе међу усташама биле у знатној мери разбијене, а дотадашња делатност организације отежана. Али није положај усташке организације само у земљи био у то време лош. Ни перспективе усташког покрета у целини, на челу са Павелићем, нису све до избијања рата биле боље.

Један од разлога таквом стању био је дефинитивна оријентација владе Цветковић—Мачек на приступање Југославије Тројном пакту, а други је лежао у сукобљавању империјалистичких интереса Хитлерове нацистичке Немачке и Мусолинијеве фашистичке Италије на југословенском подручју. Евентуална успешна реализација злочиначких Павелићевих планова зависила је у највећој мери од успешне нагодбе Павелићевог главног господара Мусолинија са његовим јачим империјалистичким партнером Хитлером.

*
* *

Кад су јануара 1941 године између Немачке и Краљевине Југославије отпочели интензивни преговори о приступању Југославије Тројном пакту и њеном дефинитивном опредељењу за силе Осовине, кнез Павле и издајничка влада Цветковић—Мачек су у самом почетку прихватили у начелу Хитлеров предлог па су, уствари, преговори и даље вођени само око питања модалитета приступања. Оваква ситуација је у потпуности одговарала Хитлеру, који се још раније у својим плановима ослањао искључиво на вла-

ду Цветковић—Мачек, и омогућила му да принуди Италију да потпише гаранцију о поштовању интегритета Краљевине Југославије.

У таквом развоју догађаја, Павелићеви изгледи да оствари свој план ниуколико нису изгледали повољни. Из поменутих разлога, ни везе између усташа и нацистичких вођа нису биле нарочито јаке, иако је Павелић ради њиховог учршћивања још 1940 године слао Будака у Берлин. До чвршћих веза са нацистима долази тек после 27 марта, када је Хитлер већ био донео дефинитивну одлуку да нападне и раскомада Краљевину Југославију. Њих су успоставили Артуковић и Бензон, који су живели у Берлину, и то са генералом Калтенбрунером, првим Хитлеровим помоћником.

Одмах после доношења Хитлерове одлуке, Мусолини је пожурио да Берлину предложи комбинацију стварања НДХ са Павелићем на челу. Међутим, Хитлер није журио са прихватањем предлога; он је имао више вере у Мачека којега је сматрао утицајнијим од Павелића због далеко већег броја присталица које је Мачек имао. Изгледа, међутим, да је оваквом Хитлеровом ставу још више допринела Павелићева приврженост Италији, што је практично значило препуштање Хрватске италијанској интересној сфери, са чиме се Хитлер само тешка срца могао помирити. Због тога Хитлер, после Мусолинијевог предлога, чини и задње покушаје како би се избегло постављење Павелића за шефа фашистичко-нацистичке творевине, Независне Државе Хрватске. Уместо одговора Мусолинију, Хитлер упућује у Загреб свог политичког претставника Весемајера са задатком да по сваку цену придобије Мачека за шефа новопланиране државе.

У преговорима који су трајали неколико дана (од 29 марта до 2 априла 1941 године), Весемајер је пред-

лагао Мачеку и алтернативу да као потпредседник Цветковићеве владе, у име интернираног Цветковића, позове немачке трупе у Југославију „ради успостављања легалног реда“, поремећеног Симовићевим пучем. Колебљив и неодлучан, као и увек у одлучним тренуцима кад је требало да сам преузме одговорност, Мачек није прихватио ову понуду Берлина, него је подлегао јачем утицају својих страначких колега који су га приволели да уђе у пучистичку владу генерала Симовића. Тек после ових неуспелих преговора и Мачековог одласка за Београд, Хитлер усваја Мусолинијев предлог.

У међувремену, 1 априла, Павелић издаје проглас којим позива усташе под оружје и издаје заповест за скори одлазак усташке емиграције у земљу. Тога дана, по Мусолинијевом налогу, све усташе у Италији пуштене су из интернације и концентрисане у Пистоји у северној Италији. Ту су их фашисти униформисали и снабдели оружјем и муницијом, како би били спремни да десетак дана касније сви заједно крену у напад на Краљевину Југославију.

Уз сагласност италијанских власти, у Фиренци — у којој се у то време налазио Павелић — 1 априла почиње са радом и илегална радио-станица, под фирмом „Радио-станица Главног усташког стана“, чији је спикер био Вилко Пећникар, један од најближих Павелићевих сарадника. Павелић је у времену до 10 априла одржао преко ове станице четири говора намењена хрватском народу, у којима је тражио да се не даје отпор нацистичко-фашистичким трупама и јављао о стварању Независне Државе Хрватске, као и свом скором доласку.

Пошто је на крају прихватио Мусолинијев предлог о постављању Павелића за шефа НДХ, Хитлер је издао налог да се Артуковићу и Бензону такође стави на располагање једна радио-станица. Под фир-

мом „Радио-Велебит" она је одмах отпочела усташку пропаганду и слање порука у Југославију.

*

* *

Пред сам Павелићев полазак у Југославију, Мусолини је са њим одржао састанак. Како је Павелић био компромитујућа личност, Мусолини је за место састанка изабрао свој приватни стан. Овим састанком Мусолини је желео да Павелића што је могуће јаче веже за себе, плашећи се да га Берлин у новој ситуацији не привуче себи. Павелић је том приликом уверавао Мусолинија да ће поштовати све раније дате обавезе и обећања, као и споразуме закључене између фашистичке италијанске владе и усташа, дао му свечане изјаве и уверавања о својој лојалности и изнео му свој план о проглашењу НДХ чим стигне у Загреб, који је требало да заузму немачке трупе. Предложио је, такође, да НДХ образује са Италијом персоналну унију, али се Мусолини овим није много заносио. Он је био „мало" реалнији; њега је више интересовало питање Далмације, те је поставио категоричан захтев да све области Далмације над којима је некада Венеција имала власт припадну Италији.

Овај Мусолинијев захтев био је за Павелића веома непријатан у томе тренутку; видећи себе већ на домаку толико чекане власти, он је сада намеравао да изврда плаћање дуга и да задржи за себе што већу територију, па је покушао да на неки начин одложи решавање овог питања. Али страх да због евентуалног одуговлачења и недоласка на време у Загреб, Немци без њега не прогласе НДХ и власт у њој предају неком другом — евентуално Мачеку — на крају га је натерао на пристанак. Ово у толико пре, што су му везе са Берлином биле прилично слабе.

Павелићеве стрепње су се у неку руку и оствариле. Наиме, када су немачке трупе ушле у Загреб, Славко Кватерник је, истина у Павелићево име али без договора са њим и не чекајући његов долазак, прогласио стварање Независне Државе Хрватске, 10 априла 1941 године. Овај акт био је резултат Кватерниковог договора са нацистичким претставником Весемајером, који је истовремено водио преговоре и са њим и са Мачеком. Кватерников проглас, као и Мачеков који је прочитан преко Радио-Загреба десет минута после Кватерниковог, објавио је тог истог дана усташки лист „Хрватски народ“ у свом посебном издању.

Кватерников проглас гласи:

ХРВАТСКИ НАРОДЕ!

Божја провидност и воља нашег савезника, те мукотрпна вишестољетна борба хрватског народа и велика пожртвованост нашег Поглавника дра Анте Павелића, те усташког покрета у земљи и иноземству:

Одредили су да данас пред дан ускрснућа Божијег Сина ускрсне и наша Независна Хрватска Држава.

Позивам све Хрвате у којем год мјесту они били, а нарочито све часнике, подчаснике и момчад цјелокупне оружане снаге и јавне сигурности, да држе највећи ред и да сви смјеста пријаве заповједништву оружане снаге у Загребу мјесто где се сада налазе, те да цијела оружана снага смјеста положи заклетву вјерности Независној Држави Хрватској и њеном Поглавнику.

Цјелокупна власт и заповједништво цјелокупне оружане снаге преузео сам данас као опуномоћеник Поглавника.

Бог и Хрвати! За дом спремни!

Мачеков проглас лист је регистровао следећим речима:

Проглас Дра МАЧКА

ЗАГРЕБ, 10. IV. Десетак минута после прогласа г. Славка Кватерника дао је проглас путем радија и претседник ХСС др. В. Мачек.

У свом прогласу др. Мачек констатирао је, да је данашњим даном г. Славко Кватерник прогласио независну Хрватску државу са својим историјским границама. Позива све присташе ХСС да се покоравају властима. Уједно је позвао све котарске предстојнике и чиновнике, који су у служби, да лојално и искрено сурађују с новим властима.

Поред Кватерниковог и Мачековог прогласа, лист је донео и кратку информацију о постављању Јозе Думанџића за новог, усташког градоначелника Загреба, објавивши и његов проглас упућен грађанима Загреба, у којем, поред осталог, стоји:

„Позивам вас, да у славу овога дана окитите ваше куће хрватским заставама и заставама нашег великог њемачког савезника, чије чете стоје пред вратима Загреба и овога часа улазе у град Загреб.

Добит ћете још посебним прогласом упуте ради дочека њемачке војске, а позивам грађане да се одазову том позиву и нашег савезника дочекају онако, како заслужује обзиром на доприносе, жртве и пријатељство које је показао према хрватском народу.

Позивам све грађане на узоран ред и мир, јер неће бити трпљен ни најмањи инцидент“.

Тек два дана после проглашења НДХ, Павелић је са италијанским трупама прешао италијанско-југословенску границу, крећући се од Ријеке преко Карловца ка Загребу.

Немајући довољно поверење у Павелића и сумњајући у његову искреност, Мусолини је за њим упутио свога изасланика Анфуса са задатком да од Павелића затражи још једну потврду лојалности према Италији. Мусолинијев изасланик стигао је Павелића у Карловцу и предао му поруку. Он је захтевао од њега писмену изјаву, нарочито о споразуму постигнутом у вези са Далмацијом. Павелић је захтев одмах прихватио и, као шеф НДХ, из Карловца упутио Мусолинију телеграм којим потврђује споразум о сарадњи између Италије и НДХ, право Италије да држи трупе на територији НДХ и одрицање НДХ од права на морнарицу. Овим телеграмом Павелић је „великодушно“ уступио Мусолинију Далмацију са острвима и Боком Которском. Сем тога, Павелић је о овоме обавестио и Берлин, како би избегао евентуалне касније неспоразуме.

После краћег задржавања у Карловцу, он је ноћу између 14 и 15 априла стигао у Загреб.

Захваљујући у знатној мери Мачековој „Грађанској заштити“ и једном делу страначког апарата ХСС у бановинској управи, Павелић је за кратко време успео да успостави у НДХ свој механизам власти.

Тек тада су разни припадници ХСС увидели у каквој су заблуди били када су тврдили да су усташе њихова „друга гарнитура и резерва“. Сада је било свима јасно да су Мачек и ХСС одлично послужили усташама као одскочна даска, са које су се Павелић и његове присталице вешто одбацили и попели на власт.

*

* *

Да би одржао обећање дато Мусолинију и — према своме схватању — до краја оформио ново-

створену „независну“ државу, Павелић половином маја 1941 године одлучује да је прогласи монархијом, с тим што ће се на престо довести војвода од Сполета, члан италијанске краљевске савојске династије. У том циљу усташка делегација, на челу са Павелићем, учинила је 18 маја званичну посету Риму где су је примили италијански краљ и Мусолини. Уз њихову сагласност Павелићева држава је проглашена краљевином, а војвода од Сполета краљем и оснивачем династије у НДХ.

О истинском расположењу хрватског народа, који су хтели да „усреће“ и новим краљем, нико од њих — као ни дотад — није водио рачуна. Међутим, врло брзо после ове усташко-фашистичке одлуке, хрватски народ је под бођством својих најбољих синова сам дао свој одговор дизањем устанка 27 јула. Колико је устанак у Хрватској био пресудан, између осталог и за пропаст ове „краљевске“ комбинације, види се и из разговора који су Павелић и Ђано водили у Венецији 16 септембра 1941 године, а који је Ђано својеручно забележио („Тајни архиви грофа Ђана“). Иако се у Ђановој интерпретацији разговора сам устанак не спомиње, ипак је потпуно јасно зашто ће „ребати врло пажљиво изабрати дан краљевог доласка у Загреб“, о чему се „засад не може говорити“...

Ђано је овако забележио тај разговор:

„У питању монархије нема никакве промене. Поглавник је заједно са апсолутном већином уверен у потребу монархије и задовољан да се круна повери принцу из Савојског дома. Међутим, биће потребно да се врло пажљиво изабере дан краљевог доласка у Загреб. Засад се о томе не може говорити. Краљ треба да дође у Хрватску онда када држава почне функционисати помоћу својих нормалних органа. Можда би најприкладнији дан био дан мира. Пошто се сада по свему види да ће

рат дуго трајати, можда би било корисно да се долазак суверена мало убрза. У сваком случају на то се не може помишљати пре следећег лета".

Али, не само до „следећег лета“, него ни до краја постојања Павелићеве назови-државе, војвода од Сполета се није ни појавио у Загребу. Било је исувише јасно да ће се и они који му нуде круну налазити у том граду само дотле док тамо буде и Хитлерова солдатеска. А да то неће дуго трајати, сигурну гаранцију пружала је Народно-ослободилачка војска Југославије коју је под руководством КПЈ и друга Тита заједно са другим југословенским народима створио и из дана у дан јачао и хрватски народ.

ДВОСТРУКО УДВАРАЊЕ СЛОВЕНАЧКЕ БУРЖОАЗИЈЕ

Трећи дан по формирању Симовићеве владе, 30 марта 1941 године, у Љубљани је одржан састанак претставника клерикалне Словенске људске странке (СЛС) на којем је разматрана новонастала ситуација и став који у новим условима странка треба да заузме. Одлучено је да се пружи пуна подршка шефу странке Куловецу, који је и у новој пучистичкој влади као претставник словеначке буржоазије задржао министарски положај, бранећи издајство претходне владе, чији је врло активан члан био и он, и инсистирајући да нова влада продужи старим путем. На састанку је донета одлука да се у случају рата упути у Енглеску Алојзиј Кухар, а у САД Франц Гобровшек да би тамо заступали интересе словеначке буржоазије. Одлучено је, такође, да бан Дравске бановине Марко Натлачен и остали функционери СЛС остану у земљи и организују власт под окупацијом.

Кад је првих дана априла вероватноћа напада осовинских сила постала очигледна, оваквим састанцима и консултовањима прибегле су и остале грађанске странке у Словенији. А на сам дан немачког напада, 6 априла, на иницијативу бана Натлачена, који је верно почео да извршава свој издајнички задатак, одржан је и састанак претставника свих буржоаских странака. За овај састанак Натлачен је већ имао готов план издаје народних интереса, па је само требало у ово увући и остале претставнике буржоазије. Он је присутнима предложио да се од претставника свих странака формира једно заједничко тело под именом „Народни свет“ који би претстављао све грађанске странке и струје у Словенији. Предлог је једногласно прихваћен, а за председника је изабран сам Натлачен.

Тако је „Народни свет“ отпочео своју функцију. У њему су биле претстављене поред СЛС, као најјаче странке, и све остале странке (ЈНС, Радикална, Социјалистичка и Самостална демократска), које су вегетирале на територији Словеније.

Накнадни захев Комунистичке партије Словеније да уђе у ово политичко тело и да сви заједно организују акције у циљу одбране од непријатељске агресије, био је категорички одбијен. Буржоазија је имала други план. Она се није спремала за одбрану, већ за капитулацију. Због тога је овај као и други захтев Партије — да се пуне слободу похапшени комунисти и остали напредни елементи у Словенији — остао без успеха.

Само неколико дана после почетка немачког напада, Натлачен је затражио од штабова Југословенских јединица на територији Словеније да не врше планом предвиђено рушење објеката у циљу ометања непријатељског надирања. Својој жандармерији и полицији забранио је да предузима билокакве мере против разних петоколонаша, непријателских агената и чланова

„Културбунда“ који су отворено служили непријатељу и омогућили му брз и лак продор на словеначку територију.

Продор немачких јединица са севера, и италијанских са југа, убрзао је и акције ове издајничке политичке групе. Већ 10 априла она издаје проглас капитулантског садржаја, истичући да је „Народни свет“ са баном на челу преузео власт у Словенији. На састанку чланова ове групе, одржаном истог дана, дискутовало се о мерама које би требало што хитније предузети у циљу што брже капитулације и прекида непријатељства са националистичко-фашистичким нападачем. Усвојен је Натлаченев предлог да се јединице југословенске војске на словеначкој територији ставе под команду „Народног света“, ради чега је одмах упућен захтев војним командантима, генералима Пандуровићу и Миладиновићу, да се ставе на располагање „Народном свету“. Међутим, овај захтев, као и Натлаченев предлог да се са непријатељем одмах закључи примирје, они су одлучно одбили.

Натлачен и остали чланови „Народног света“ у први мах су се заносили идејом да, по угледу на Павелића и НДХ, формирају уз помоћ окупатора засебну словеначку државу и да у њој успоставе своју власт. У покушају да оствари ову идеју, Натлачен је 12 априла, када су италијанске трупе већ улазиле у Љубљану, водио преговоре са немачким командантом у Цељу, тражећи од њега да немачка војска окупира целу Словенију с тим да цивилну власт препусти „Народном свету“. Међутим, све је било касно, јер су немачки и талијански нападачи већ били донели одлуку о подели plena. Словенија је морала бити преполовљена. Тако су се Натлачен и његово друштво грдно преварили у својим рачунима.

Истовремено са војском, у Љубљану су стигли и представници италијанских грађанских власти одређе-

ни да преузму власт над делом словеначке територије која је требало да се припоји Италији. На челу ове италијанске екипе налазио се Емилио Грациоли који је дотле био федерални секретар фашистичке странке за Тршћанску Област.

После неуспелих преговора са немачким командантом у Цељу, Натлачен се обратио Грациолију са сличном молбом; он је тражио да се поред италијанских окупационих трупа организује и „Народна стража“, као војна формација под непосредним руководством „Народног света“, у циљу што лакшег организовања власти и одржавања реда и мира на територији окупираној од Италијана. Код Грациолија је Натлачен имао више среће. Чак је изгледало да је Мусолини спреман да Словенији пружи и неку врсту самосталности. На основу оваквих утисака, разни претставници словеначке буржоазије покушали су касније да намоле Мусолинија да он издејствује код Хитлера сагласност да се цела словеначка територија прикључи Италији. Али, на крају, и ова идеја и акција практично су се свршиле само на лепим речима Италијана. Натлачен и његов „Народни свет“ и овде су се преварили у рачуну. Док су се они надали да ће стварно учествовати у управљању „Љубљанском покрајином“, дотле су Италијани користили „Народни свет“ само као маску иза које се скривала најбруталнија окупација — мучење, убијање и плљачка словеначког народа.

Увидевши пропаст своје идеје, „Народни свет“ се растурио, а велика већина његових чланова, сваки на свој начин, гледала је како ће најбоље да се додвори и помогне Фашистичком окупатору, доказујући му тиме своју лојалност. Међу њима су се нарочито истицали клерикални елементи на челу са бискупом Рожманом.

*

**

Други, северни део Словеније, Немци су прикључили Трећем Рајху, и уз помоћ чланова „Културбунда“ успоставили у њему нацистичку власт.

Када је 27 априла 1941 године, на иницијативу КП Словеније, у Љубљани основан Антиимперијалистички фронт (касније, крајем јуна 1941 године, он је добио назив Освободилна фронта Словеније), отпочела је дефинитивна поларизација снага у Словенији. Већ у то време појављују се извесне наоружане трупе које уз помоћ и у заједници са окупатором иступају против припадника Освободилне fronte. Међу њима су се нарочито истицале разне клерофашистичке групе и припадници СЛС, чији су вођи отворено почели да сарађују са окупатором. Известан број чланова ових група ступио је и у окупаторов полициски и обавештајни апарат. Једна од таквих била је и група капетана Главача, састављена махом од припадника разних клерофашистичких и свештеничких кругова. Она је деловала по политичким инструкцијама бана Натлачена, а програм јој је био стварање фашистичке Словеније. Ова група је организовала и већи број атентата на припаднике ОФ, а касније се истицала у борби против Народно-ослободилачког покрета. После Главачеве погибије 1941 године, већи број њених чланова, међу којима изванредан број бивших југословенских официра, прилази мајору Карлу Новаку који отпочиње са стварањем организације Драже Михајловића у Словенији.

У сарадњи са окупатором истицале су се и остале сличне групације, као на пример „Католичка акција“, чија се делатност у почетку кретала само у оквиру пропаганде против НОП, затим „Стража“, клерофаши-

стичка група под вођством Ламберта Ерлиха, професора теологије на Љубљанском универзитету, која је тражила завођење тоталитарног католицизма у Словенији. За издајничком делатношћу ових група није изостајала ни СЛС која је већ у мају 1941 године организовала мање оружане одреде, по систему тројки, чији је назив био „Словенска легија”. Ове тројке су се нарочито истицале обавештајним радом у корист окупатора, шпијунирајући многе припаднике ОФ.

Све ове и сличне групације биле су на истој линији и уживале велику помоћ окупатора и бискупа Рожмана. Заједно са свим осталим буржоаским странкама у Словенији оне су 1942 године формирале „Словенску звезду” која је, поред сарадње са окупатором, преко неких својих чланова одржавала везу и са Креком, министром у емигрантској влади у Лондону.

У току 1941 године односи ових група са окупаторским властима нису били регулисани. Италијански високи комесар Грациоли одбијао је многе захтеве Натлачена и осталих грађанских политичара да се ови односи на неки начин озваниче. Међутим, избијањем и наглим ширењем Народно-ослободилачког устанка у Словенији, ситуација се у овом погледу изменила. Италијанска зона је проглашена операциским подручјем, а сву власт у овој области преузео је италијански генерал Роботи. После дужих преговора између њега и словеначке буржоазије, маја 1942 године долази до споразума којим се овим разним сателитским групама дозвољава и стварање њихових оружаных формација.

У почетку је формирање ових формација, под именом „Бела гарда”, вршено по одобрењу окупаторских локалних команданата, те оне ничу по разним крајевима и местима Словеније. Међутим, са оваквим децентрализованим начином организовања оружаных

одреда, словеначка буржоазија није била задовољна. Она је преко бана Натлачена, као свога претставника, упућивала разне меморандуме италијанским властима у Риму и Љубљани, с чиме у вези је одлазио у Рим и бискуп Рожман, тражећи да се укину разни локални споразуми за формирање оружаних одреда и да се створи општа словеначка белогардистичка формација за борбу против Народно-ослободилачког покрета.

Ова издајничка акција буржоаских и клерикалних врхова уродила је плодом. Италијански генерал Роата издаје налог о организовању белогардистичких јединица на целој територији Словеније под италијанском управом. Овај задатак Италијани поверавају генералу југословенске војске Рупнику, којега постављају за претседника Љубљанске општине, јуна 1943 године. Око месец дана касније, претставници СЛС и осталих буржоаских странака и поменутих група закључују са командантом XI италијанског армиског корпуса споразум о заједничкој борби против НОП. Овај споразум уједно претставља и формални почетак организованог формирања Беле гарде у Словенији, која се, штитећи интересе окупатора и буржоазије, раме уз раме са окупаторским јединицама борила против Партизанских одреда и Народно-ослободилачке војске Југославије.

*

* *

ФОРМИРАЊЕ КВИСЛИНШКОГ АПАРАТА У СРБИЈИ

Окупацију Србије извршила је II немачка армија под командом генерал-фелдмаршала Фон Вајкса која је, после завршених операција у Априлском рату, једина од немачких трупа остала на територији Краљевине Југославије.

Комадајући Југославију, Хитлер је одредио да окупирана Србија захвати само своју ужу територију са Банатом и делом Космета. Међутим, ове две области биле су само формално у саставу Србије. Власт у Банату добио је „Културбунд“, организација припадника немачке мањине (фолксдојчера), којима је Хитлер обећавао да ће од Баната створити засебну државу — дајући истовремено обећање и Мађарима да ће добити ову област — док је организовање власти на Космету поверено великоалбанским националистима. Командант Тридесете немачке дивизије, генерал-мајор Еберхард, на своју руку је дао статус аутономије овој области, али окупационе власти нису ово касније признавале.

По наређењу команданта II армије, чији је штаб између 20 и 25 априла пребачен у Београд, управне послове у току запоседања Србије вршио је командант позадине ове армије, генерал-мајор Шмит-Логан. У оквиру својих задатака, као прву окупациону установу у Србији он је поставио фелдкомандантуру у Београду. Међутим, ово је била само привремена мера.

Питање окупационе управе у Србији почиње да се решава 22 априла, кад је у Београд стигао новоименовани војни заповедник Србије, генерал ваздухопловства Ферстер, са својим штабом и потребним кадром. Он је добио задатак да успостави немачке војне гарнизоне, полицајске, привредне, политичке и друге установе, као и целокупну окупациону управу на челу са Управним штабом у Београду и њему подређеним командантурама у унутрашњости Србије. Овај окупациони апарат организован је тако да спроводи, што је могуће у већој мери, насиље над српским народом и његову пљачку од стране окупатора. Успостављање окупационог апарата у Србији и његово што боље функционисање свесрдно су потпомогли и немачка мањина (Културбунд), разни агенти немачке

обавештајне службе, домаће профашистичке странке и групе, као и други сарадници окупатора. Сви су они дочекали раширених руку нацистичку окупацију и ставили се окупатору потпуно на располагање да би му омогућили што брже увођење крвавог „новог поретка“.

*

* *

Од домаћих издајника први је јавно ступио у службу окупатора један од истакнутих функционера београдске полиције, стари и опробани сарадник и агент Гестапоа Драгомир-Драги Јовановић. Он је по Стојадиновићевом налогу још 1938 године, заједно са Миланом Аћимовићем и Драгославом Лазићем, водио преговоре са претставницима Хитлеровог полициског апарата, Милером и Бестом, о међусобној сарадњи немачке и југословенске полиције. (На основу споразума закљученог после ових преговора, Химлер је, у циљу координације ова два полициска апарата, био упутио у Југославију гестаповца Хелма, са титулом полициског аташеа при немачком посланству у Београду.) Када су Немци 6 априла отпочели свој разбојнички напад, он је међу првима напустио Београд и побегао у унутрашњост Србије. Био је убеђен у немачку победу и дубоко уверен да ће до ње врло брзо доћи, те му је и једини циљ бекства био да се спасе од бомбардовања и да здрав и читав сачека своје пријатеље. Пошто су ратне операције завршене, Драги Јовановић се 18 априла вратио из Горњег Милановца у Београд, где је одмах сазнао да га је већ тражио његов стари гестаповски пријатељ Хелм. Како је Хелм био отпочео са обнављањем и стварањем нове организације свог обавештајног апарата у Југославији, њему је итекако био потребан његов искусни

сарадник Драги Јовановић. Двадесетчетири сата доцније, 19 априла око 10 чаоова, два пријатеља су се састала.

И не чекајући да му Хелм саопшти зашто га је тражио, Драги му је одмах понудио своје услуге и ставио се на располагање окупатору. Овом посетом и њеним резултатом Хелм је био веома задовољан. Уствари, он није ни сумњао у резултат само је био забринут за свог пријатеља, плашећи се да није можда страдао у априлској гужви. На крају разговора Хелм је замолио Јовановића да га поново посети за два-три дана, како би донели конкретне одлуке.

У међувремену, Хелму и осталим немачким функционерима који су стигли у Србију заједно са генералом Ферстером. јављали су се и остали нацистички агенти да би поново успоставили старе везе: Таса Динић, Милан Аћимовић, Цека Ђорђевић, Данило Грегорић, Ђорђе Перић, Душан Пантић и други. Сви су они давали сугестије за што брже и лакше успостављање окупаторске управе. У оквиру ових „консултовања“ пао је и предлог да се Управа града Београда повери њиховом шпијунском колеги Драгом Јовановићу што су немачке полициске власти, које су већ биле почеле да функционишу, узеле најозбиљније у разматрање.

Када је после три дана Драги Јовановић поново посетио Хелма, овај му је предложио да преузме Управу града Београда и да једно време буде и претседник Београдске општине, што је Драги оберучке прихватио; само неколико дана касније заузео је оба понуђена му положаја.

Убрзо затим, пошто је формиран и окупаторски полициски апарат, Драги Јовановић, као управник града, издаје и своју наредбу „о васпостављању и организовању подручја Управе града Београда у полициском делокругу“, по којој је извршена подела бео-

градског подручја на 16 квартова и 2 комесаријата. На крају наредбе стоји: „Овако успостављени квартави и комесаријати врше полициску власт у сарадњи, заједнички, са утврђеним немачким отсецима...

Комесаријат сарађиваће у заједничком раду са немачким реоним властима.

Све старешине квартова и комесари дужни су да одржавају најтешњу сарадњу са својим командантима отсека (Абшнитскомандама), а у вези досадашњих наређења, и старају се да у погледу вршења свих послова влада потпуна координација и сагласност између наших и немачких власти..."

*

* *

Исто као и у Србији, тако је и у Хрватској, Словенији, и у осталим крајевима, полициски апарат Краљевине Југославије био солидаран и цео ступио у службу окупатора, штитећи касније — уз окупаторску помоћ — и интересе домаће буржоазије која га је својевремено у том циљу и формирала.

*

* *

Са генералом Ферстером у Београд је стигао и Турнер, шеф Управног штаба за Србију, чији је задатак био да формира управни окупациони апарат. Да би овај апарат био што ефикаснији, окупатор је одлучио да поред свога формира и паралелан српски управни апарат који би му верно служио. Ради тога, одмах по постављању Драгог Јовановића за управника града и претседника Београдске општине, окупационе власти настављају консултовања у циљу формирања комесарске управе у Србији.

Од свих проверених и оданих агената, за извршење овог издајничког посла Гестапо је за најпогод-

нијег сматрао Милана Аћимовића, такође једног од руководиоца полициске службе Краљевине Југославије. Шеф Гестапоа у Србији, СС мајор др Краус, још увек се добро сећао Аћимовићевих заслуга за споразум о сарадњи немачке и југословенске полиције, као и његових личних услуга Гестапоу. Поред ових и други су моменти фаворизовали Аћимовића. За време Стојадиновићеве владе он је био управник града Београда, а затим је 1938 године, кад је после децембарских избора Корошец поднео оставку, постављен за министра унутрашњих послова. Како је био познат као одан и поверљив човек Милана Стојадиновића, то је Стојадиновићев пад, почетком фебруара 1939 године, изазвао и његово смењивање. Пошто Павле и његова нова гарнитура, Цветковић—Мачек, нису желели конкуренцију у својим везама и односима са нацистима, Аћимовића је снашла слична судбина као и његовог пријатеља Стојадиновића. Убрзо по паду Стојадиновићеве владе био је и он интерниран, па му је тек немачки напад на Југославију донео поново слободу, због чега је окупатор с правом мислио да се у реализацији својих планова може са сигурношћу ослонити на Аћимовића. Већ првих дана по доласку Турнеровог управног штаба, делегат немачког министарства спољних послова у окупираној Србији, Фајне, дао је Аћимовићу у задатак да окупи око себе људе проремачки расположене и спремне на безрезервну сарадњу са окупатором.

Аћимовић је ревносно извршио задатак. Најпре је направио списак личности одговарајућих „квалитета“ и поднео га својим господарима на увид. На основу њиховог избора повео је и конкретне разговоре са онима у које су хитлеровци имали највише поверења. Сем Димитрија Љотића и Цинцар-Марковића, сви су они одмах дали свој пристанак.

Планови ове двојице били су друкчији. Они нису држали опортуним да се јавно ангажују за време окупације. У овом периоду, за који су обојица сматрали да неће дуго трајати, хтели су да буду само сиве еминенције, а касније, када немачка победа буде дефинитивна — у што ни један од њих није ни тренутка сумњао — изићи ће јавно на сцену и сваки на свој начин приграбити власт у земљи. Због тога је Љотић и донео одлуку да у све јавне комбинације само делегира своје људе, па је то био случај и код формирања комесарске управе.

Пошто је Аћимовић успешно завршио први део задатка, то су се мајор Краус у име Гестапоа, и Фајне у име немачког министарства спољних послова, предложили Турнеру да се њему повери и образовање комесарске управе у Србији. На основу ове одлуке Аћимовић је одржао и један заједнички састанак са свим кандидатима за улазак у управу; на састанку је, после краће дискусије, састављена и дефинитивна листа комесара која је затим предата немачким властима.

Неколико дана касније, Турнер је позвао сва ова лица и, читајући списак, делио им ресоре. За шефа комесара именован је Милана Аћимовића који је уједно постављен и за комесара Министарства унутрашњих послова. После овога, сви комесари су заједно отишли на подворење свом главном господару генералу Ферстеру, Хитлеровом команданту окупирани Србије.

Сутрадан, 16 маја 1941 године, Грегорићево „Ново време“ донело је о постављању комесарске управе извештај у коме се, поред осталог, каже:

„Приликом преузимања власти војни заповедник у Србији генерал г. Ферстер, а исто тако цивилни гувернер државни саветник г. Турнер и генерални опуно-

моћеник за привреду г. Нојхаузен, позвали су извештај број најугледнијих државника и политичара и том приликом изразили жељу да се у најскоријем времену образује домаћа управа... Жеља је немачких власти да се позову на рад сви они који својим способностима и искреним намерама могу да допринесу на обнови нормалног живота у земљи. Траже се људи довољно енергични и вредни да се што пре востанови привредни ток, а који су уједно за искрену сарадњу на обнови Нове Европе, која се на свима странама нашег континента са великим успехом спроводи.

... У договору са немачким властима, образована је прва српска административна управа подељена на десет ресора. На челу сваког ресора стоји комесар, коме је генерал г. Ферстер поверио руководство појединих министарстава. Комесари привредних министарстава радиће по директивама г. Нојхаузена. Остали комесари спадају у надлежност г. Турнера и радиће по његовим упутствима. Приликом наименовања комесара и њихових помоћника, генерал г. Ферстер апеловао је на њих да се својски заузму у својим ресорима ... У своје раду поступиће по постојећим нашим законима, уколико се поједине одредбе не косе са војним потребама окупаторских трупа.

У име присутних комесара одговорио је г. Милан Аћимовић и изразио захвалност својих колега и српског народа на правилном схватању става у нашој земљи од стране генерала г. Ферстера и осталих меродавних немачких фактора. А затим је изјавио да ће и он и остали комесари лојално сарађивати са немачким властима у циљу што бржег нормализовања прилика у нашој земљи.

Г. Аћимовић је овом приликом захвалио на коректном држању немачке војске према српском народу .

У истом броју „Ново време“ је донело и изјаву коју су ови, сада већ озваничени издајници упутили јавности. У њој стоји и ово:

„Одлуком војног заповедника у Србији успостављена је цивилна управа у нашој земљи и нама је поверено да водимо поједине струке државне управе у циљу очувања мира и реда и што брже обнове привредног живота у земљи.

Остају на снази домаћи закони, по којима ће наше административне и судске власти радити, уколико их немачке војне власти, у интересу своје војне безбедности својим наређењима не буду морале привремено ставити ван снаге...

Имамо обећање војног заповедника, да ће нас он у нашем будућем напору вољно и свесрдно помоћи. Ми смо му захвални на овоме обећању ... Захвални смо на коректном држању немачке војске према нашем народу са пуним уверењем, да исто осећање гаји цео народ“.

Изјава се завршава позивом српском народу да „безусловно сачува ред и мир“. А тај апел комесара имао је итекако своје узроке.

Какво је од самог почетка окупације било „коректно држање немачке војске према нашем народу“ и каква је од првог дана „осећања гајио цео народ“ према окупатору, — опште је познато. Ипак ћемо, илустрације ради, навести само три немачка документа из тог периода, који говоре сами за себе. Први је заповест број 9, коју је 27 априла 1941 године издао штаб XI немачког армиског корпуса, други је заповест команданта II немачке армије, издата 28 априла исте године, а трећи је саопштење Крајскомандантуре у Београду, упућено београдском становништву у току месеца маја. Текст докумената је гласио:

ЗАПОВЕСТ ШТАБА XI НЕМАЧКОГ
АРМИСКОГ КОРПУСА
ОД 27. IV. 1941 ГОД.

Штаб XI арм. корпуса

Одељ. 1а бр. 606/41 пов.

Место штаба корпуса, 27. IV. 41

КОРПУСНА ЗАПОВЕСТ БР. 9

... 2. Очекујем да сваки отпор буде сломљен са безобзирном оштрином. Без оклевања треба стрељати сваког оног који се затече под оружјем, било да даје отпор или бежи, а оне који се предају изручити ратним илн преким судовима ради хитне пресуде. Скреће се пажња на наређење Врховне команде оружане силе бр. 27/41 г. Кдос. В. Р., од 2. IV. 1941, достављено са наређењем штаба 12 армије бр. 26/41 г. Кдос. (III), од 5. IV. 41. У немирним областима узимати и надаље таоце и, уколико се појави и надаље непријатељски отпор, треба предложити њихово стрељање.

Сваки ће се обзир протумачити као слабост немачких трупа и зато је неумесан.

Разоружање и умирење области додељених дивизијама (види прилог 1) најпажљивије спровести према корпусној заповести број 8. Дивизија ће на карти водити евиденцију предела које прочешљају трупе, означајући датум . . .

Командујући генерал
V. KOTZFLEISH с. р.

ЗАПОВЕСТ КОМАНДАНТА II НЕМАЧКЕ
АРМИЈЕ ОД 28. IV. 1941 ГОДИНЕ

Место Армиског штаба, 28. IV. 1941

З А П О В Е С Т !

Повећање броја подмуклих напада на немачке војнике изискује најоштрије протумере. Само брза и бе-

зобирна акција обезбедиће одржавање мира и сигурности, спречиће формирање банди.

1. Из једне дивизије био је упућен одред ка једном српском селу са циљем да изврши разоружање. Командант одреда је са другим једним официром и једним наредником изјахао напред и при томе је био нападнут од једне комитске банде (у српским униформама), па је убијен а његови пратиоци су тешко рањени. Овај случај доводи до ових закључака:

... в) Појави ли се у једној области нека наоружана банда треба стрелјати и мушкарце способне за оружје, који су ухваћени у близини банде, уколико се не може са сигурношћу одмах установити да они нису били у вези са бандом.

г) Сви стрелјани има да се обесе, а њихове лешеве оставити да висе.

д) Погрешно је узимати таоце после неког препада, и ово ни у ком случају не долази у обзир. Поступити треба само по тачкама а) — г).

2. Да би се трупа сачувала од таквих подмуклих препада наређујем:

а) У још несмиреним областима не кретати се без осигурања, нарочито бочног.

б) Приликом становања по таквим областима треба предузети мере ратног обезбеђења.

в) У дивизиским подручјима припремити мот. одељења (коришћење моторизованих колона) која ће у свако време бити спремна и која ће се моћи употребити за спровођење мера сигурности и одмазде.

г) У угроженим местима истаћи објаве којима ће се становништву скренути пажња на тешке последице у случају напада (објаве се шаљу одвојено).

д) У угроженим местима, која су поселе трупе, одмах узети таоце (из свих друштвених слојева), које треба после напада стрелјати и обесити. Ову меру одмах објавити у тим насељеним местима ...

У дивизиским извештајима о извршеним препадима увек и одмах извештавати да су, и како су извршене безобзирне мере одмазде због препада.

Frhr¹ v. WEICHS с. р.

СТАНОВНИШТВУ БЕОГРАДА

Од страке немачке оружане силе све чешће су жалбе да цивилно становништво у односу са немачким официрима и војницима не показује њима дужну пажњу, и поштовање. Нарочито се све више примећује да један велики део становништва у пешачком саобраћају не показује нимало склоности да се уклони него често на дрзак начин препречава пут.

Крајскомандантура упозорава становништво да ће се у будуће против иступа ове врсте поступати са свом строгошћу.

Београд, маја 1941 године.

Крајскомандантура

Упркос драстичним репресалијама окупатора, отпор српског народа је под утицајем напредних снага, а нарочито Комунистичке партије, постајао из дана у дан све јачи. Страх окупатора од КПЈ, који је постојао од првог дана и који је потајно долазио до изражаја и приликом бирања талаца и репресалија над њима, јавно се испољио тек када је дошло до немачког напада на СССР.

Да не би масовним хапшењем комуниста познатих властима деконспирисала своје припреме за овај изненадни напад, Немачка је и у окупираној Србији одложила ову предвиђену меру за одређени моменат. Он је наступио 22 јуна 1941 године, приликом агресије на СССР. Тога дана је војни заповедник Србије издао следеће поверљиво наређење:

ВОЈНИ ЗАПОВЕДНИК СРБИЈЕ

УПРАВНИ ШТАБ

Београд, 22 јуна 1941.

Поверљиво

КОМЕСАРСКОМ МИНИСТРУ
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА Г.
АЋИМОВИЋУ — БЕОГРАД

На основу последњих ратних догађаја, молим да се одмах изврше, према ранијем споразуму с Вама, хапшења свих водећих комуниста и да се нареди шефу полиције у Београду да још ноћас изврши хапшење њему познатих комуниста града Београда. Ове особе треба затворити на Ади Циганлији. Доцније, треба како ове, тако и остале у земљи ухапшене злочиначке елементе и комунисте спровести у концентрациони логор који Ви према наређењу има да организујете. Истовремено постарајте се да се још током ове ноћи похапсе сви борци црвене Шпаније.

Сем тога, молим да се шефу полиције одмах нареди ово:

1. Полиција има да уведе поштрену уличну службу. Као што је раније наређено, има се одмах организовати и ноћна полициска служба.

2. Шеф полиције треба да изда потребна упутства за нарочито чување јавних зграда, мостова и осталих важних постројења.

Ради лакшег извршења ових задатака, постарају се да се из ратног плена одмах стави на расположење српској полицији потребно оружје. Истовремено о овим мерама биће обавештене и немачке трупе с молбом да, у случају потребе, помогну око извршења задатка полиције.

На крају желим да Вам скренем нарочиту пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац, Ужице, Чачак, и руднике Ртањ, Трепча и Бор.

Умољава се за извештај о извршењу.

За Војног заповедника Србије
Начелник управног штаба
ТУРНЕР с. р.
државни
саветник

*

* *

С обзиром на све јачи отпор српског народа, хитлеровцима се комесарска управа не чини довољном, те постављају захтев свом истомишљенику Димитрију Љотићу да се и јавно ангажује и активира своју фашистичку организацију „Збор“.

Ево како је дошло до формирања ове фашистичке организације која је остала до последњег дана један од највернијих слуга немачког окупатора.

Појава фашизма и нацизма у свету одразила се и у Краљевини Југославији. Тако су се још у време диктатуре краља Александра, уз његову помоћ и подршку, формирале следеће фашистичке групе: „Југословенска акција“, група око листа „Збор“ словеначка фашистичка организација „Бој“ и група око листа „Отаџбина“. Вођа ове последње био је Димитрије Љотић, који је ступио на политичку позорницу 1931 године кад је постављен за министра правде у диктаторској влади Петра Живковића.

Почетком 1935 године, после дужих међусобних преговора, ове четири групе спојиле су се у једну организацију под именом „Збор“, а њен претседник

постао је Љотић. Убрзо „Збор“ доноси свој програм, а нешто касније и „Смернице“ за његово спровођење. Према овим „Смерницама“, „Збор“ је себе сматрао организатором једне авангарде, чији би задатак био да у одређеном тренутку приграби власт и наметне свој антидемократски програм народу.

Доласком на власт Милана Стојадиновића и стварањем његове странке ЈРЗ у заједници са Спахом и Корошцем, словеначка организација „Бој“ се распада и њено вођство напушта „Збор“.

Љотић се према „Збору“ односио као према својој прђији. Руководио је њиме диктаторски и предузимао разне акције и не консултујући се са њеним члановима. Ову своју праксу Љотић је применио и приликом уређења финансирања „Збора“. Користећи свој положај претседника Савеза воћарских задруга у Смедереву, он је половином 1936 године лично ступио у контакт са немачким привредним круговима који су били заинтересовани за извоз воћа у Немачку. Убрзо се овај контакт проширио и на извесне нацистичке политичке кругове који су показали интересовање за Љотићев покрет, идеолошки врло близак њима. Тако Љотић ступа у контакт и са Ендруксом, руководиоцем „Техничке уније“ чије је седиште било у Берлину. „Техничка унија“ је била нацистичка организација која се под фирмом увозно-извозног пословања бавила успостављањем и одржавањем политичких веза између нацистичке Немачке и оних политичких група у другим земљама које су биле склоне нацизму, или заступале нацистичку идеологију. Ендрукс је у неколико махова долазио у Београд и са Љотићем постигао споразум о стварању филијала „Техничке уније“ у Београду и Загребу, с тим што би оне извозиле пољопривредне производе у Немачку, а оданде увозиле индустријску робу у Југославију. Од ових трансак-

ција „Збор“ би добијао извештан проценат којим би се финансирао.

Реализацију овог споразума Љотић је поверио загребачком трговачком посреднику Данићу, по пореклу мађарском Јеврејину којем је право име било Еуген Дијамантштајн. Стицајем околности, он се у време Хитлеровог доласка на власт био затекао у Немачкој, али се брзо снашао, променио презиме и постао врло близак нацистичким круговима. По доласку у Загреб бавио се трговачко-посредничким пословима између Немачке и Југославије. Када су Љотић и Дијамантштајн сматрали да је већ све у реду и остаје само да се чекају плодови ове по њиховом резоновању одличне сарадње, ствар потпуно пропада и, да буде још горе, долази до јавног компромитовања Љотића и његовог „Збора“.

У то време за Љотићев покрет био се заинтересовао и један од нацистичких првака, Алфред Розенберг, који је био на челу спољно-политичког уреда нацистичке партије. Овај уред није био у вези са „Техничком унијом“ која је радила за рачун немачког министарства привреде и за Вермахт (армију), те тако није био ни упућен у њену везу са Љотићем. Сазнавши за ову комбинацију, Розенберг се није сложио са оваквим начином финансирања „Збора“, сматрајући да би то било исувише компликовано, него је захтевао да се „Збор“ помогне готовим новцем. То је изазвало сукоб између Розенберга и Ендрукса, који упорно остаје при својим плановима. Розенберг тада ставља у покрет свој шпијунски апарат и убрзо дознаје да је Данић Јеврејин, о чему одмах извештава Љотића — који је у погледу Јевреја имао потпуно идентичан став са нацистима, као, уосталом, и у већини других питања — па ради ове сарадње са Јеврејима Ендрукс и његови сарадници у Немачкој буду ухапшени. Они су касније пуштени на слободу, али

им је забрањено одржавање било какве везе са Љотићем. Ту би био и крај ове приче да се на сцену не појављује тадањи председник владе Стојадиновић, који путем својих канала сазнаје од Геринга и Нојхаузена за Љотићеве везе са нацистима и добија документацију о томе. Чувајући ове везе љубоморно само за себе, и не желећи никакву конкуренцију у томе, Стојадиновић знатан део добијеног материјала ставља на располагање београдској „Политици“, која Љотићеву аферу са „Техничком унијом“ објављује као велику сензацију. Тако је, захваљујући међусобној суревњивости нацистичких вођа, Љотићева сарадња са њима избила у јавност још давно пре немачког напада на Југославију.

Погођена овим компромитовањем, а још од раније незадовољна Љотићевим диктаторским ставом и држањем, група чланова бивше „Југословенске акције“ оштро је иступила против њега. То је убрзо довело и до расцепа, јер су чланови „Југословенске акције“ напустили „Збор“.

Љотић је после тога читаву годину дана радио на унутрашњем учвршћењу и консолидовању свога покрета. У то време он успоставља јаке везе и са владиком Николајем Велимировићем, што доводи до тога да у редове „Збора“ ступи и Николајева клерикална ооганизација „богomoљаца“, а извесни припадници православног свештенства постају његови важни функционери. Тако се постепено мења не само састав него и карактер чланства „Збора“.

Тек после ове унутрашње консолидације Љотић поново тражи финансијера, но, овога пута, међу домаћим индустријалцима. То му у знатној мери полази за руком, те један од главних финансијера „Збора“ постаје познати београдски индустријалац, фабрикант хартије Милан Вапа. Тако консолидован, „Збор“

учествује у предизборној кампањи 1938 године, нарочито истичући потребу укидања парламентарног система и иступајући оштро против Јевреја. Налазећи се између два блока, Стојадиновићеве ЈРЗ и Удружене опозиције, он успева да добије 30.000 гласова, али ово није било довољно да би макар један кандидат „Збора“ био изабран (било је потребно најмање 50.000 гласова).

Избори су Љотићу јасно показали да овим путем не само да не може доћи до власти, него чак ни до јачег изражаја. Због тога он почиње да тражи друге, нове путеве афирмације за себе и свој покрет. Пад Стојадиновићеве владе, до којег је дошло само два месеца после поменутих избора, и постављање будућег квислинга Милана Недића за министра војске у новој, Цветковићевој влади, пружили су му шансу коју је он почео одмах да користи. Љотић је, наиме, био у даљем сродству са Недићем, те је сада почео плански и систематски да му се приближава. Намера му је била да стекне извршан утицај у војсци, како би створио војну клику која би у одређеном моменту могла да изврши државни удар и да га тако доведе на власт. Успостављену везу са Недићем одржавао је Недићев шеф кабинета пуковник Милош Масаловић, иначе интиман Љотићев пријатељ и следбеник. Захваљујући првенствено њему, Љотић успева да путем пропаганде придобије за „Збор“ извршан број официра, нарочито млађих.

Кад је Хитлер отпочео II Светски рат, Љотић појачава своју пропагандну делатност, која је имала типичан нацистички карактер. Свој програм и политичка схватања он износи путем предавања која је држао под насловом „Драма савременог човечанства“. Главне Љотићеве тезе, на међународном плану, биле су: антисемитизам и подршка нацистичког става према одредбама Версајског уговора о миру, а у погледу Ју-

гославије — захтев да остане неутрална и да са осталим балканским земљама створи блок против увлачења ових земаља у рат (у то време то је била нацистичка политика према Балкану, која је у блиској перспективи требало да стави све балканске земље под утицај Берлина). У погледу унутрашњег уређења земље, Љотић је захтевао укидање парламентаризма и странака, и завођење ауторитативног режима, стварањем неке врсте сталешке државе са „краљем-домаћином“ на челу.

На овакво јавно Љотићево иступање нису реаговали ни кнез Павле ни Цветковић, јер су „Збор“, због његове малобројности, сматрали безбедним. Али кад су Цветковић и Мачек склопили споразум и Мачек ушао у владу, између Павла и Љотића долази до сукоба. То се догодило приликом једне Љотићеве аудијенције код кнеза, у другој половини 1939 године. Том приликом Љотић је пред Павлом устао против Споразума Цветковић—Мачек, пребацујући му да је довео земљу дотле да се престо и држава ослањају на „Мачека и Хрвате“, којима он повлађује на штету Срба.

Љотићев шовинистички и хегемонистички велико-српски став још јаче се испољио у отвореном писму које је упутио Павлу почетком фебруара 1940 године. Ту Љотић истиче да „Хрвати показују неисправно понашање према држави, монархији и династији, због тога се престо и држава не могу ослањати на њих“. Он у писму такође тражи „да се српски политичари наведу на расформирање странака, с тим да приступе образовању једног покрета на који би се ослонили национални Хрвати и Словенци, као и влада од 12 до 15 људи оданих отаџбини и краљу. Оперативну војску формирати само од српских јединица којима би се придодали само добровољачки одреди Хрвата и Сло-

венаца, док би од осталих војних обвезника требало оформити радне чете под јаким надзором старијих поузданих делова војске".

После ових Љотићевих испада, Павле није хтео више да га прими нити да разговара са њим. Увређен и огорчен, Љотић почиње путем илегалних средстава жестоку политичку кампању против Павла, оптужујући га да жели збацити краља Петра и сам преузети престо, као и да издаје државне интересе попуштајући федерализму. На тај начин Љотић се декларисао као истакнути поборник великоsrпства и то у његовој најреакционарној форми.

Последица свега овога била је забрана излажења Љотићевог листа „Отаџбина", чему је он унеколико доскочио издавањем илегалног билтена „Збора", преко којег је водио и интензивну пропаганду у корист Хитлерове Немачке.

Уз Недићеву и Масаловићеву помоћ Љотић је успео да организује штампање свог илегалног билтена у штампарији Министарства војске, где се таква делатност најмање могла очекивати. Њихова сарадња је цветала све до октобра 1940 године, када је изненада била прекинута. До тога је дошло на овај начин.

У то време Хитлер почиње акцију за упрезање Југославије у кола Осовине и њено прикључење Тројном пакту. У овом циљу нацисти ангажују сву своју агентуру у Југославији, а међу осталима и Милана Недића. Тако долази до његовог отвореног иступања код Павла у корист Немачке, најпре усменог а затим и писменог у виду меморандума. У меморандуму Недић даје преглед спољно-политичке и стратeгиске ситуације Југославије, истичући да у постојећим условима она не може да остане неутрална, нити да се ослони на западне Савезнике и СССР. Због тога — изводи он закључак — „она мора да се војнички веже за Немачку". Цео меморандум, а нарочито део

у коме се анализира спољно-политичка ситуација, киптео је од Љотићевих идеја. Осим кнезу, Недић је упутио меморандум немачком војном аташеу.

Недићево истрчавање и ометање на врло груб начин Павлове закулисне игре која је имала циљ тактизирање према западним силама и југословенској јавности, уз истовремено маскирано увлачење земље у Хитлерове планове, уродило је за Недића нежељеним резултатом. Званична истрага, отворена поводом овог случаја, открила је везу између Љотића и Недића и завршила се тиме што је Недић стављен под полициску присмотру, а организација „Збор“ забрањена. Њени водећи чланови, како у Београду тако и у унутрашњости, већином су похапшени, а Љотић је стављен у кућни притвор.

Оштар став према љотићевцима заузет је, с једне стране, зато што су Павле, Цветковић и Мачек још увек у то време водили политику кокетирања са Великом Британијом, а с друге стране, и зато што је истрагу над љотићевцима водио лично управник града Београда, Дринчић, по инструкцијама министра унутрашњих послова др Михајла Константиновића, који је био прозападно расположен и као такав истакнути противник политике увлачења Краљевине Југославије у осовински блок. Ту је била важна и чињеница што је спрега Љотић—Недић претстављала за владајуће кругове ипак опасност, јер је у одређеном моменту стварно могла да изврши државни удар и да узме власт у земљи.

Љотићевци су остали по затворима све до извршења војног пуча, док се Љотић знатно раније извукао из кућног притвора и до тог тренутка живео илегално, скривајући се код својих пријатеља у Београду. Али и под овим условима он је одржавао везу са Недићем и са владиком Николајем.

Обавештен о припремама војног пуча, владика је

саветовао Љотићу да и он узме учешћа у њему и да ступи у пучистичку владу. Мислећи једино на то да је пуч уперен против Павла и његове владе, Љотић је пристао. Позив за улазак у владу упутио му је и генерал Илић. Свим тим се објашњава и један од првих аката Симовићеве владе — пуштање на слободу свих љотићеваца и прекидање судских поступака који су против њих били у току. Приликом извршења пуча ступио је на сцену и пуковник Милош Масаловић, који је после случаја са Недићем 1940 године био пензионисан. Обавештен о пучу, он је у тренуцима његовог извршења дошао у зграду Главног генерал-штаба, и то у униформи, изражавајући тиме у име „Збора“ солидарност са пучем и личну жељу да се активира. И, заиста, он је одмах постављен за команданта пешадиског пука Краљеве гарде.

Међутим, до Љотићевог уласка у пучистичку владу ипак није дошло и поред његових јаких веза са официрима, јер су се томе оштро успротивили извесни Симовићев политички сарадници, будући чланови његовог кабинета, а међу њима нарочито Бранко Чубриловић.

*

**

Иако је приликом формирања Комесарске управе у Србији Љотић био један од најважнијих консултаната окупатора и делегирао у управу своје људе, ипак он том приликом није био у стању да испољи онолики утицај колики је желео. Његова организација „Збор“, наиме, тек је упадом нацистичких трупа у Југославију почела да се реорганизује и поново консолидује, и у то време тај процес тек је био у почетку. Међутим, Љотићев „Збор“ ускоро постаје снага на коју је окупатор у својим плановима итекако рачунао. Љотићева

акција и утицај долазе нарочито до изражаја у моменту формирања „српске владе“ Милана Недића који је, поред осталог, и према Љотићевом предлогу и захтеву дошао на овај положај.

Терен за образовање српске владе први је почео да припрема Цинцар-Марковић. Пошто је одбио Турнеров захтев да се прими улоге комесара за просвету, он је крајем маја 1941 године отишао у познату бању Карлсбад, наводно ради лечења. Из Карлсбада он је преко префекта тамошње полиције упутио Рибентропу једно писмо у виду меморандума; у писму најпре потсећа свог старог пријатеља на њихову сарадњу и заједничке циљеве које је пореметио 27 март, наводећи да је оно што се тада догодило било дело само једне групе људи. Осврћући се, затим, на нову ситуацију, он поред осталог предлаже Рибентропу консолидацију прилика у Србији, истичући да би то било од неоцењиве користи за Трећи Рајх, нарочито у привредном погледу у периоду док се Немачка налази у рату.

Свакако да су и ове Цинцар-Марковићеве сугестије нацисти имали у виду кад су одлучили да у Србији формирају квислиншку владу. Међутим, пресудан фактор код доношења ове одлуке био је избијање Народног устанка у Србији, 7 јула 1941 године, што је пореметило све дотадање планове не само окупатора, већ и његовог слуге — српске буржоазије.

У настојању да паралише народни отпор, који је под утицајем КПЈ и осталих напредних елемената све више растао и добијао све организованији карактер, окупатор поред примене репресивних мера све чешће тражи сарадњу и помоћ домаћих буржоаских снага. У овим својим настојањима он се обратио и Црквеној хијерархији, и то не узалуд. Тако, само два Дана по избијању Устанка, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, са свога редовног заседа-

ња завршеног 9 јула, на немачку интервенцију, коју је свесрдно подржао митрополит Јосиф, заменик интернираног патријарха Гаврила, објављује саопштење у коме се, поред осталог, каже:

„У бризи за судбину српског народа и у уверењу да ће Света Српска православна црква у својим епархијама и даље моћи без сметње вршити своју божанствену мислију, и да ће њена стечена и законима призната права, заједно с њеним традицијама, и даље бити поштована и чувана, Свети архијерејски синод ће лојално извршавати законе и наредбе окупаторских и земаљских власти, и утицаће преко својих органа на потпуно одржавање реда, мира и покорности“.

Истога дана је нови војни заповедник Србије, генерал Шредер, примио у Турнеровом присуству претставнике црквене хијерархије. О томе је „Ново време“ 10 јула објавило извештај у коме се каже и ово:

„Поводом састанка Св. Синода Главни Војни Заповедник у Србији, генерал Фон Шредер, примио је у својим службеним просторијама највише претставнике српско-православне хијерархије.

На уласку у зграду Народне Скупштине, архијереје су са неколико речи поздравили начелник управног штаба Главног Војног Заповедника државни саветник г. Турнер и једно изасланство официра. Потом су архијереји уведени код Главног Војног Заповедника, са којим су водили разговор у најужем кругу, који је трајао скоро пола сата ...

Архијереји су са захвалношћу одали признање досадашњем раду Главног Војног Заповедника на обнови земље, и поновили су своју изјаву лојалности, дату већ јучерашњом одлуком Св. Синода.

Потом је генерал Фон Шредер лично испратио своје госте до њихових аутомобила при чему је стража пред зградом Народне Скупштине, где се налазе службене просторије Главног Војног Заповедника, одала почаст".

Настављајући своју акцију, 11 јула окупатор реконструираше и повећава Комесарску управу од 10 на 19 чланова — што комесара, што њихових заменика. Нарочито појачава Комесаријат за унутрашње послове, додељујући Аћимовићу за помоћнике још два своја агента, Тасу Динића и Ђорђа Перића.

На пријему који је приредио члановима проширене Комесарске управе, војни заповедник окупиране Србије генерал Шредер одржао је говор у коме је, између осталог, рекао: „Господо! ... Својим радом ви сте испунили обећање које сте дали моме претходнику, наиме изјаву да сте вољни да лојално сарађујете са окупационом влашћу. С друге стране, могу да дам израза очекивању да ћете сад и са мношћем наставити рад истом лојалношћу. Нарочиту захвалност дугујем вама, господине Аћимовићу, који, поред комесарске управе Министарством унутрашњих послова, имате још и нарочити задатак, наиме, као што је то већ нагласио мој претходник на овом положају, одговорност за то да ће се рад појединих комесаријата кретати по једнообразним смерницама и на основу једнообразних погледа ... Пут ка новом поретку може да води само преко сазнања узрока који су довели до слома. Задатак вам је да своме народу јасно прикажете те узроке. Затим, имате свом народу да укажете на пут којим, под промењеним околностима, може доћи до новог поретка. При томе не треба да зазирете од излагања незахвалности и непопуларности кад буде било потребно извођење мера које се намећу

да би се вашем народу пружили ред, мир и рад. Сваки поједини Србин мора да вам се стави на расположење, чак и ако те мере изгледају нелагодне, или чак тешке ... Ја сам лично вољан да вас, заједно са потчињеним ми органима, помажем при томе раду, и да вас подупирем и према евентуалном отпору који би се можда могао покушати из редова вашег властитог народа, услед неразума или зле воље".

Претседник Савета комесара и комесар унутрашњих послова Милан Аћимовић у свом одговору рекао је и ово: „Господине генерале! Данас, када смо претстављени вашој екселенцији, ја желим да вам, у име својих колега и у своје име, изјавим захвалност на поверењу које нам указујете ... Господине генерале, ја желим да поновим сада оно што смо и вашем претходнику господину генералу Ферстеру изјавили, да ћемо ми, претставници српске управе, своје послове водити у пуној лојалности према немачкој војној управи ... Господине генерале, ми смо вама и вашим сарадницима веома захвалми за све оно што сте учинили и што чините за српски народ, и тиме олакшавате његову тешку судбину. Ми вас молимо, господине генерале, као и ваше сараднике, да и у будуће будете наклоњени српском народу, и да му тако помогнете да преживи трагедију у коју је запао, како би могао ведријег чела и радоснијег срца гледати у нови европски поредак који се ствара под вођством фирера, а за који поредак и српски народ везује своју будућност. Српски народ биће вам одан и захвалан".

Дан касније, Савет комесара доноси „Уредбу о изванредним овлашћењима Изванредном комесару за обнову Смедерева" на који је положај постављен Љотић²⁷. На основу овог овлашћења Љотић је, практично, од свих комесара имао највећу власт у окупираној Србији.

Чланови реконструисане и допуњене Комесарске управе размилели су се по целој земљи. У својим говорима, како у Београду преко радиостанице, тако и по већим местима у унутрашњости, они покушавају да умире српски народ који је под вођством своје Комунистичке партије био неопозиво одлучио да се дигне на оружје против окупатора и свих оних који су га годинама угњетавали. Ову акцију окупатор је са своје стране допунио доносећи разне уредбе и прописе о поштравању већ ионако гнусних и разбојничких репресивних мера против српског народа, образлажући их и правдајући кроз уста својих верних слугу комесара.

*

* *

Избијање Народног устанка у Србији натерало је нацистичке вође у Берлину да озбиљније размотре ситуацију у овом делу Југославије. Све дотад предузете мере у циљу да се смире народне масе, показале су се недовољне. Комесарска управа и терор који је спроводио нацистички генерал Шредер, ослањајући се углавном на полицајске апарате окупатора и домаће буржоазије, не само да су се показали недовољни, него су изазвали све већу реакцију угњетаваног народа. Због тога Хитлер и његови саветодавци доносе одлуку да се у Србији формира влада на челу са једном, према њиховом схватању, ауторитативном личношћу. Намера им је била да на овај начин максимално ангажују домаће противнародне буржоаске снаге против слободарског српског народа, и тиме папаралишу утицај КПЈ и осталих напредних елемената, и да заведу свој окупаторски ред у земљи. То би им омогућило да постигну две основне ствари: да у највећој могућој мери ослободе своје војне снаге, које су

им биле преко потребне за Источни фронт, и да несметано врше систематску и интензивну економску пљачку земље, то јест да „Србија — како су нацисти волели да говоре — одигра ону улогу коју јој је Хитлер наменио“.

Увиђајући сваким даном све више да Комесарска управа неће бити довољно помоћно средство за постизање одређених циљева у Србији, и Немци су — још пре Народног устанка — планирали могућност да од њима оданих виђенијих домаћих личности формирају „српску владу“. Ову могућност оберучке је прихватила и српска буржоазија, очекујући да ће то довести и до учвршћења њених позиција.

У вези са овим нацистичким планом, виши функционери окупаторског апарата су се — упоредо са радом око поменуте реорганизације Комесарске управе — бацили на посао да пронађу погодну личност за претседника српске владе. Већина немачких агената, Аћимовић, Цинцар-Марковић, Данило Грегорић, Ђорђе Перић, Таса Динић и други, а нарочито Димитрије Љотић, предлагали су својим господарима као најпогоднију личност генерала Милана Недића, о коме је Ђорђе Перић 13 јуна у листу „Ново време“ написао и чланак под насловом: „Случај генерала Недића“. (Писац је у њему изнео позитиван Недићев став у односу на Немачку, истичући његове жртве у борби за приступање Југославије Тројном пакту.) Уствари, окупатор је овим чланком желео да опипа пулс и реакцију одређених српских кругова у случају Недићевог постављања за претседника владе.

Тако су, због Недићеве издајничке прошлости, његовог осведоченог пријатељства према Трећем Рајху и подршке коју је имао код најистакнутијих нацистичких агената у Београду, немачке окупационе власти у Србији спремно дочекале Хитлерову одлуку о формирању српске владе, донету после избијања Народ-

ног устанка. А погодан кандидат за образовање ове владе био је ту.

Како је у међувремену војни заповедник Србије Шредер страдао у авионској несрећи, то је до предлога Берлину у погледу Милана Недића дошло тек пошто је, 30 јула, на Шредерово место постављен генерал Данкелман. Одмах по доласку у Београд он је заједно са Турнером послао извештај Берлину да је генерал Недић најпогоднија личност за председника српске владе, јер би у датој ситуацији најбоље одговарао.

На основу овог извештаја, Рибентроп одмах упућује у Београд Весемајера, свога нарочитог повереника и испробаног ствараоца нових држава на територији Југославије, „оца НДХ“. Делујући као сива еминенција, он је и у Србији успешно извршио свој задатак. Његовим доласком почињу интензивни преговори између окупаторских власти и једног дела српске буржоазије о стварању и изградњи нове управе — владе, чији би задатак био да осигура домаћу екзекутиву и заведе ред и мир у земљи, а чији би председник био генерал Милан Недић.

А ево како је дошло до тога да истакнути генерал побеђене војске, Милан Недић, остане у окупираној Србији.

За време Априлског рата Недић је био командант Јужне групе армија чије је операциско подручје била Македонија. После успешног и брзог продора немачких трупа на овоме делу фронта, он се повукао у Пријеполје, где је примио позив генерала Калафатовића да одмах дође у Врховну команду на Пале код Сарајева. Кад је стигао, Калафатовић га је упознао са ситуацијом и немачким условима за капитулацију. Поред осталог, рекао му је да је тога уутра Цинцар-Марковић отишао за Београд немачким авионом, те да би било пожељно да и он одмах пође за њим и

да му се тамо нађе при руци, како би на неки начин у преговорима са Немцима ублажили услове капитулације. Међутим, Недић је стигао у Београд касно. Капитулација је већ била потписана. Али док је већина генерала била спроведена у немачке заробљеничке логоре, дотле је Недић, као осведочени пријатељ Трећег Рајха, остао у Београду (исту привилегију имао је и немачки агент генерал Петар Косић).

Под окупацијом прве контакте са Недићем имао је шеф Гестапоа СС мајор др Краус, а затим и Љотићев пријатељ немачки обавештајац Кронхолц, који је своје шпијунске задатке обављао маскиран положајем директора немачког транспортног предузећа „Шенкер А.Д.". Почетком августа Недићу је, заједно са Краусом, долазио и Аћимовић, који му је у Краусовом присуству излагао ситуацију у земљи и тешкоће на које наилази Комесарска управа, истичући да је ради нове ситуације — дизања и ширења Народног устанка — Комесарска управа изгубила сав ауторитет пред окупатором. Он је захтевао од Недића да се прими задатка да образује једну „ауторитативну владу" од претставника свих буржоаских странака и да заведе ред у земљи.

У самом почетку Недић се држао мало резервисано. И његови лични планови су се подударали са Цинцар-Марковићевим и Љотићевим — сачекати немачку победу, а затим приграбити власт и пуном снагом се ангажовати у уређењу „Нове Европе". Међутим, један од њих тројице морао је одмах ући у игру. Као личност која пружа најјаче гаранције за успешно спровођење немачких планова, изабран је Недић. Од овога избора Немци нису одустајали, ради чега је Краус поново посетио Недића, али овај пут са Кронхолцом који је на овом састанку водио главну реч, уверавајући Недића да је немачка одлука неопозива и да мора већ сада примити понуђени положај. Одмах

иза овога састанка Недића су посетили и немачки агенти Цинцар-Марковић, Љотић и многи припадници буржоаских странака, који су му изјављивали своје поверење и износили му потребу прихватања ове немачке понуде.

Истовремено са овим припремама за образовање владе на челу са Миланом Недићем, служећи се својим агентом Ђорђем Перићем, окупатор предузима и једну другу акцију у циљу сузбијања народног отпора. Наиме, Перић у име окупатора и Савета комесара почиње да врбује разне људе, за које се сматрало да ипак уживају изванредан ауторитет у народу, да потпишу „апел српском народу“, чији је стварни аутор био окупатор. Половином августа одржан је састанак лица одређених да потпишу апел, на којем је Велибор Јонић, комесар за просвету прочитао присутнима садржај апела и у име немачких власти захтевао да га сви потпишу. Тако, 13 августа, долази до објављивања овог апела са потписима око 300 припадника српске буржоазије, разних професија и чланова разних странака.

Коме је требало да користи тај апел којим је и каквим „српским родољубима“ био упућен, види се и из његовог текста у коме, између осталог, стоји:

„Српски народ доживљава тешке дане. У овим судбоносним часовима, дужност је сваког Србина, сваког право родољуба, да свим својим снагама помогне да се у земљи сачувају мир и ред, јер је само тако могуће да се успешно изврши велико дело националне обнове отаџбине и нашем напаћеном народу обезбеди боља будућност.

У тренутку када огромна већина нашег народа јасно увиђа да је то једини пут нашег националног спасења, шака туђинских плаћеника и саботера по наредбама злочиначког бољшевизма својом безумном акцијом доводи

у питање све напоре на сређивању наших прилика ...

Сваки трезвен и паметан Србин, сваки добронамеран син ове земље који мисли својом главом схвата опасност која нам прети. Његова су страховања оправдана када се имају на уму опасности којима је једна побеђена земља изложена када се у њој помуту мир ...

Куцнуо је последњи час да се пренемо и устанемо у одбрану свога опстанка.

Дужност је сваког правог српског родољуба да свима силама настане да се онемогуће паклене намере комунистичких злочинаца.

Зато позивамо целокупан српски народ да одлучно у свакој прилици и свима средствима помогне наше власти у борби против ових злотвора српског народа и његове будућности".

Само дан касније објављен је следећи проглас:

**РАСПИСАНЕ СУ НАГРАДЕ ОНОМЕ КО
УХВАТИ ИЛИ УБИЈЕ
КОМУНИСТУ
члана наоружане банде**

Поводом објаве, отштампане 14 ов. м. у дневним листовима, којом су позвана сва лица избегла из места сталног становања да се у року од осам дана врате својим кућама, с напоменом, да ће по повратку уживати слободу, а под претњом да ће после тога рока бити оглашена за одметнике и уцењена, накнадно се саопштава следеће:

Сваки, био званичан орган или не, ко после горњег рока убије или ухвати комунисту, члана наоружане банде, биће награђен са три хиљаде динара, — а ако убије вођу банде биће награђен са 25.000 динара.

Једно исто лице може примити више награда.

На исти начин биће награђено и свако оно лице које припомогне да се члан комунистичке банде или њен вођа убије или ухвати.

Имена награђених бипе чувана у највећој тајности. (Из Министарства унутрашњих послова)

Истога дана када је издат „апел“ српском народу, Недића је позвао Турнер, а састанку је присуствовао и Аћимовић. Том приликом Турнер је саопштио Недићу да му се, на основу овлашћења војног заповедника Србије генерала Данкелмана, поверава састав српске владе која има задатак да успостави ред и мир у земљи. Пошто је Турнер категорички захтевао да се овај задатак одмах изврши, Недић више није оклевао нити шпекулирао са својим плановима о личном ангажовању тек после очекивања немачке победе, него је одмах дао пристанак, па се прешло на конкретне разговоре.

Неколико дана после овога, Љотић и Аћимовић су сазвали једну конференцију која је, уствари, претстављала скуп окупаторских колаборациониста. На овој конференцији први је говорио Аћимовић и укратко изнео немоћ Комесарске управе и одлуку Немаца о формирању српске владе. Затим је реч узео Љотић, организатор и руководилац конференције. Он је најпре истакао значај једне овакве владе, а затим је изразио мишљење да би за њено образовање најпогоднија личност свакако био Недић. Одмах је предложио да се на конференцију позове и Недић, крји је, обавештен о свему, очекивао овај позив у другом стану исте куће. Недићев долазак био је срдечно поздрављен, што је уједно значило да га присутни желе за председника. Дајући свој пристанак, Недић се захвалио на поверењу, а затим је укратко изнео свој план рада на новом положају.

После краћих консултовања генерал Милан Недић образовао је своју квислиншку владу 29 августа 1941 године.

Овим поводом војни заповедник окупиране Србије, генерал Данкелман, примио је у својој резиденцији, у згради Народне скупштине, чланове Недићеве владе и том приликом одржао им говор у коме је између осталог рекао: „Господине генерале, од пре неколико недеља, потхрањивано неистинитим гласовима, лажним извештајима страних радио-станица, а нарочито најжешћом комунистичком пропагандом, у Србији је узело маха одметништво према коме ја као војни заповедник у Србији нисам могао остати скрштених руку ни у ставу ишчекивања... Стога, полазећи са те чињенице, решио сам да из редова добронамерних људи, убеђених у оправданост мера које треба предузети према комунистима, образујем владу која ће се и у интересу своје рођене земље и из властитих побуда старати о миру, реду и безбедности, и која ће ми тиме дати могућност да немачке трупе повучем са делатности која треба да буде ствар искључиво српских конструктивних снага и српске владе. Ви сте, господине генерале, изјавили да сте вољни да у овом за своју рођену земљу критичном часу под окупацио-ном влашћу, и одговорни мени као војном заповеднику у Србији, образујете владу и примите одговорност за ову владу и за успоставу и одржавање јавног мира, реда и безбедности ... Осим тога, користим прилику да изразим своју захвалност и своје признање господину Аћимовићу, досадашњем комесару Министарства унутрашњих послова који улази у вашу владу као министар унутрашњих послова, а који се на примеран начин трудио да, у првом реду сарађујући са начелником мог управног штаба, државним саветником др Турнером, води рачуна не само о потребама окупационе силе, већ и српског народа ... Убеђен сам

да ће се, упоредо са акцијом полицијских снага које имају даље да се изграде, и са већ предвиђеним преуређењем управе земље и уз помоћ добронамерних снага, врло брзо доћи до битне измене ситуације ..."

Одговарајући Данкелману, Недић је рекао: „Господине војни заповедниче, прихватајући пуномоћје, које сте ми изволели издати, ја желим на првом месту да вам се захвалим у име српског народа и у своје име ... Претстављајући вам овом приликом своје сараднике, молим вас, господине војни заповедниче, да верујете у моју и мојих сарадника одлучну вољу, да пресечемо стварање анархије у земљи и обезбедимо јој у пуној мери мир, ред и сигурност. У оквиру нових могућности које нам пружате да аутономно водимо послове српског народа, заложимо се да будућност српског народа изграђујемо у лојалној и пријатељској сарадњи са Немачким Рајхом, као и са његовим претставницима у Србији ..."

После преузимања дужности, влада је 2 септембра објавила преко радија и у „Новом времену" декларацију у којој се између осталог каже:

„После непуних пет месеци од једног несрећно започетог и још несрећнијег завршеног рата, у којем је наш народ изгубио слободу и независност и све тековине своје столетне мучне борбе, Србија и српски народ добили су своју владу, која ће самостално, под надзором немачког војног заповедника у Србији, руководити пословима своје земље.

Влада долази на управу у тренутку, кад у земљи понова праште пушке. Она је добила право да слободно организује живу народну снагу национално и ради оружане одбране ... То је њен први и најважнији задатак...

Влада,... неће допустити да рушилачки елементи, ма како се они звали, добију превагу . . .

Да врати земљу дисциплинованом националном раду, влада ће увести обавезну службу рада, под руковођењем посебног министарства рада...

Српски народ је свестан да је судбински повезан за народе Европе и он је у овом рату умео да оцени витешко држање немачког војника. На његово пријатељство он ће одговорити својим пријатељством ...

Велики Немачки Рајх, иако победник у рату, неће да буде непријатељ српског народа. Он нам је данас повратио право на употребу народних знамења: грба и застава; верујемо дубоко да ће сутра имати пуно разумевање за животне потребе српског народа.

Влада неће ни једног тренутка заборавити на те потребе...

Он стога мора захвалити, у име своје и нашег народа, Великом Немачком Рајху и његовим претставницима у Србији на великој политичкој увиђавности којом правилно оцењује дух и потребе српског народа ..."

Напоредо са акцијом за образовање Недићеве владе, окупатор је радио и на стварању домаћих оружаних одреда, као и на придобијању илегално формираних четничких формација Косте Пећанца који и овом приликом — као и 1917 годне у познатом Топличком устанку — врши издају и крајем августа своје људе ставља под команду окупатора, објављујући притом проглас плакатиран по целој Србији у којем стоји и следеће:

ПРОГЛАС ДРАГОМ НАРОДУ

Својим ауторитетом успео сам, а по жељи целог нашег народа, примио сам се свете дужности, да у нашој земљи заведем ред ...

Сви они који се налазе скривени по шумама, а нису под мојом командом, имају се у року од осам дана од

дана прокламације вратити своим кућама и свом редовном послу.

За неизвршење предњег казниће се смрћу.

Од данас, када ја примам одговорност пред нашим народом, казниће се смрћу сваки ко буде покушао да државне и самоуправне објекте, железнице, мостове, путеве, државне зграде и приватну имовину штети и уништава, као и све што припада окупаторским властима.

Ја сам свестан да цео наш поштени народ зна да је побеђен и да зна како се треба држати према победиоцу ... Поштеност и национално исправном нашем народу кажем: „Бог је са нама!“ ...

Извесне, без мога одобрења образоване чете, позивам да одмах ступе у наше четничке редове и под моју команду. ...

... Не верујте злонамерним и лажним обавештењима, која ће појединци покушати да протуре, већ са пуним поверењем приступите спасилачком раду нашег народа.

Свако лице које буде ширило овакве гласове, противник је народа, треба га доставити најближем реонском четничком војводи који ће са њим поступати по нашим правилима. Сви збратимљени и загрљени, помогнимо се у овим тешким и судбоносним данима, па ће нам и Бог помоћи!

Војвода Пећанац (с. р.)

Тако Недић долази до оружаних формација које су сачињавале три групе одреда: прво, добровољци фашистичке Љотићеве организације „Збор“ под командом пуковника Косте Мушицког, друго, жандармерија и добровољачки одреди под командом генерала Стевана Радовановића, треће, четнички одреди Косте Пећанца. Преко Недића сви ови одреди били су под заједничком командом окупатора.

Непун месец дана по образовању Недићеве владе, овим изродима прилазе — иако фиктивно у илегалности — и одреди пуковника Драже Михајловића. Његове одреде углавном су сачињавали остаци старе југословенске војске и жандармерије који у првим данима нису признавали окупаторску власт, већ су се задржали у илегалности. На тај начин је била комплетирана целокупна буржоаска издајничка екипа у Србији, спремна да крене у борбу против свог сопственог народа који се дигао на оружје да извојује и заштити своја права и слободу.

ПРОПАО ПОКУШАЈ ЦРНОГОРСКИХ СЕПАРАТИСТА

Окупирајући Црну Гору, Италијани су од ње створили Гувернаторат на челу са гувернером Мациолијем. Међутим, убрзо уз његову помоћ долази до формирања „Централног комитета за успостављање независне Црне Горе“ у којој би власт организовали сепаратисти — федералисти.

Петнаестог јуна 1941 године италијански краљ посећује Цетиње и том приликом обећава сепаратистима да ће Италија створити од Црне Горе независну државу — краљевину са династијом Петровић-Његош, а Мациолију издаје налог да се у своме раду ослања на ову политичку групацију и да јој пружи пуну помоћ. Непун месец дана касније, 12 јула, сепаратисти позивају око 60 људи из разних места Црне Горе и са њима образују „Црногорску скупштину“ на којој проглашују Црну Гору за самосталну државу. Остало је само да Рим санкционише ову одлуку.

Међутим, наследник династије Петровића, Михајло Петровић-Његош, одбио је позив сепаратиста да се прогласи краљем Црне Горе, а на самој скупштини

долази до расцепа у федералистичкој странци. Један од њених првака, др Саво Вулетић, оштро иступа против Секула Дрљевића, претставника групе која се изјаснила за самосталну Црну Гору под италијанском заштитом, узвикујући:

— Ја сам федералист у оквиру Југославије, а никако под окриљем Италије.

Истог дана је група Секуле Дрљевића саставила и листу министара планиране владе и њену декларацију. Чак је извршена и подела „нове државе“ на капетаније. Са овим материјалом требало је да Дрљевић већ сутрадан, 13 јула, отпутује у Рим где би се све ово санкционисало. Али сутрадан, 13 јула 1941 године, народ Црне Горе дигао се на устанак и све ово пада у воду. Црна Гора остаје, практично, окупирани део југословенске територије а, формално, до капитулације Италије њен гувернаторат. До тог момента, власт у земљи, сем на мањим деловима слободне територије, држи окупатор којег обилато помажу одреди Драже Михајловића на челу са Павлом Ђуришићем, Бајом Станишићем и Блажом Ђукановићем.

Распадањем италијанских снага, делимичну окупацију Црне Горе спроводе немачке трупе, а већи њен део је ослобођена територија на којој је власт била у рукама већ давно формираних органа народних власти — народно-ослободилачких одбора.

*

**

У споразуму са Хитлером, Бугарска је већи део Македоније прикључила себи и уз помоћ разних фашистичких елемената и чланова ВМРО, организовала своју власт у њој.

При успостављању власти на Космету, обилату помоћ окупатору су пружили разни великоалбанекн националистички елементи.

Упркос потпуно раскомаданој државној територији запоседнутој војним формацијама немачког, италијанског, мађарског и бугарског окупатора, упркос јаким квислиншким апаратима, нарочито у Србији, Хрватској и Словенији, и упркос целокупној домаћој издајничкој буржоазији која је у отвореном или прикривеном виду активно стала на страну окупатора, југословенски народи су, непуна три месеца после капитулације Краљевине Југославије, дигли оружани устанак који је букнуо прво у Србији, а затим се снагом шумског пожара распламсао по целој земљи.

Ово је био резултат борбе Комунистичке партије Југославије.

IX ГЛАВА

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИПРЕМА НАРОД НА УСТАНАК

Дугогодишња пожртвована и упорна борба за стварање општенародног јединственог фронта за одбрану земље од фашистичког нападача донела је 27 марта 1941 године први велики успех Комунистичкој партији Југославије. Тога дана су широке народне масе слободно, јавно и са највећим поверењем прихватиле све основне партиске ставове за демократизацију унутрашње и корениту промену спољне политике земље.

Доследна борба КПЈ против приступања Краљевине Југославије Тројном пакту, које је претстављало први корак ка национално-фашистичком поробљавању, славила је тога дана велику победу. Двадесетседмог марта југословенски народи су се уверили да КПЈ претставља једину општејугословенску снагу која је бескомпромисна у тој борби. У тим данима званична Краљевина Југославија није се супротставила нацистичко-фашистичком империјализму; у њено име је тек образована пучистичка влада — у којој је остао знатан број ненародних и издајничких елемената — давала изјаве о признавању Тројног пакта, а убрзо потом и у потпуности га признала. Народне масе, предвођене Комунистичком партијом Југославије, биле су те које су 27 марта категорички рекле

Хитлеру „не“, па и по цену најтежих жртава, манифестујући ову своју одлуку познатим паролама „Боље рат, него пакт!“, „Боље гроб, него роб!“

Тај бескомпромисни став довео је, пре свега, до тога да је КПЈ 27 марта стала на чело народних маса спремних и расположених за борбу против агресора, и омогућио им да у борби за сопствену независност и слободу нађу у Комунистичкој партији Југославије свог истинског вођу.

Чињеница је, међутим, да је величанствени талас отпора народних маса, који је био довољно снажан да сломи капитулантску владу Цветковић—Мачек, био још преслаб да би могао да доведе на власт истинске демократске снаге народа. Али је исто тако чињеница да је Комунистичка партија Југославије, одазивајући се народним тежњама, усмерила од тога дана све своје снаге на организовање оружаног народног отпора против империјалистичког нападача.

Насупрот таквом ставу КПЈ, један део капитулантске буржоазије напустио је свој народ и побегао у емиграцију, док се њен други део ставио под окриље и у службу окупатора у борби против сопственог народа.

У најтежим часовима са народом је остала, штитећи његове интересе, као једина општејугословенска политичка снага само Комунистичка партија Југославије, чврсто решена да до краја води борбу за независност и слободу свога народа.

*
* * *

Само два дана после немачког напада на Југославију, ЦК КПЈ одржао је у Загребу, где се у то време налазио, заједнички састанак са ЦК КП Хрватске. На састанку је размотрена нова ситуација и донета одлука да се у штаб IV армије, чије је седи-

ште. било у Загребу, одмах упути делегација на челу са другом Јосипом Крашом, са захтевом да се из армиских магацина изда оружје онима који су спремни да се боре против нападача. Ова патриотска акција није успела, јер је начелник штаба IV армије генерал Орловић, према инструкцијама команданта армије генерала Недељковића, два пута одбио захтев делегата са мотивацијом да то нема никаквог смисла и да је сваки отпор узалудан. На крају умало није дошло и до хапшења делегације. Саботерски и издајнички став штаба IV армије није био изузетак. Иста ствар се понављала у многим другим јединицама и командама којима су се обраћали многи чланови КПЈ захтевајући да им се прикључе и да им се омогући борба против агресора.

Истога дана када су нацистичке трупе ушле у Загреб и када је проглашена Независна Држава Хрватска, 10 априла 1941 године, ЦК КПЈ поново се састао у Загребу. После свестраног анализирања ситуације, на састанку су донете врло значајне одлуке. Решено је да се већина чланова ЦК пешице пробије у Србију, Словенију Босну и Црну Гору, и да тамо узме у своје руке рад око припремања Партије и народа за оружани устанак, а да се ради организовања и руковођења овим припремама образује Војни комитет на челу са секретаром ЦК другом Титом. Да би се припремама које су обухватиле све крајеве наше земље лакше руководило, Политбиро ЦК КПЈ је за своје седиште одредио Београд. Све то показује да је руководство КПЈ већ тада, првих дана рата, тачно оцењујући развој догађаја, имало јасан и одређен план за дизање оружаног устанка у Југославији.

Доласком окупатора и његових слуга на власт, у земљи почиње незапамћен терор који је нарочито дошао до изражаја у покољу српског народа у новоствореној Павелићевој држави. Окупатор и домаћи издај-

ници су се надали да ће оваквим монструозним методима уништити јединство југословенских народа и тиме осигурати своју владавину, али су се тешко преварили у том свом злочиначком рачуну. Већ у месецу мају угрожени српски народ у овим крајевима устао је на оружје. Иако ни припреме ни време за устанак нису били још сазрели, КПЈ у тој очајној ситуацији, у којој се нашао невини српски живаљ, хитно шаље на терен Босне, Херцеговине, Лике и Кордуна своје активисте да се ставе на чело угроженог и несрећног народа, да му помогну да се одупре Павелићевим усташким зверима и да осујете братоубилачку борбу. У акцију КПЈ одмах су се укључили и најбољи синови хрватског народа.

Терор окупатора у Србији — пљачка, убијање, масовно одвођење људи у ропство и на принудне радове — стварао је истовремено и у овом делу земље сваким даном све чвршћу одлуку код народа да се дигне на устанак.

И тако, с једне стране крвави терор окупатора и домаћих издајника над народом, а с друге стране углед и поверење које је Партија уживала у народним масама, као и извршене припреме, врло рано су обезбедиле руководству КПЈ један део услова потребних да Партија, уједињена са свим родољубивим елементима, успешно подигне народ на оружани устанак. Међутим, на испуњење једног од најважнијих услова за сигуран успех устанка, руководство КПЈ није могло утицати. Наиме, тада још увек није била остварена у светским размерама коалиција против Хитлера. Очекујући испуњење овог неопходног услова, Партија користи преостало време у мају и јуну за извршење последњих припрема: прикупљање оружја, вршење диверзија и слично. У овом периоду одржаване су партиске конференције и саветовања на којима се разматрала ситуација и доносили закључци о животу

и раду Партије у условима окупације земље, о начину чувања кадрова, о ставу КПЈ према разним политичким грађанским странкама, а највише о припремама општеном устанка у целој земљи.

У оквиру припрема за устанак, Партија је чврсто настојала да окупи све оне елементе који су поштено мислили и били спремни за борбу против окупатора. ЦК КПЈ је водио разговор о сарадњи и заједничкој борби и са појединим вођама бивших опозиционих грађанских странака. Међу њима се једино др Иван Рибар стварно сложио са концепцијама КПЈ и томе остао доследан, док су се остали слагали само на речима, те и њихова сарадња није излазила из тих оквира. Међутим, када је на иницијативу и под вођством КПЈ формиран Народни фронт, у томе су учествовали, или се касније у њега укључили, и напреднији појединци, групе и странке.

Хитлеров напад на СССР, 22 јуна 1941 године, довео је до формирања међународне коалиције против нацистичко-фашистичког империјализма, чиме је остварен и последњи од битних услова за успешно подизање и развијање устанка у Југославији, у којој је унутрашња ситуација за ово била потпуно зрела. Истога дана Политбиро ЦК КПЈ одржао је састанак на којем је свестрано продискутована ситуација и донета одлука да ЦК КПЈ и остали централни и покрајински комитети упуте народу проглас, позивајући га у борбу — на општи оружани народни устанак.

ПРОГЛАС ЦК КПЈ ПОВОДОМ НАПАДА ФАШИСТИЧКЕ НЕМАЧКЕ НА СОВЈЕТСКИ САВЕЗ

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Раног јутра 22 јуна напали су
разуларени немачки фашистички
бандити на велику и мирољубиву
државу

радника и сељака, на Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошуњали су се исто тако изненада и мучки над цватуће градове Совјетског Савеза, као што су се десет недеља томе назад дошуњали над Београдом, да их заспу својим убојитим гранатама. Овај нови нечувени злочин фашистичких убојица напунио је страшним огорчењем не само срца двестомилијонског народа земље социјализма, већ и срца радног човечанства читавог света.

Проливши потоке крви, завивши у црно читаву Европу и подјармивши њене народе, немачка фашистичко-капиталистичка банда, на челу са лудаком Хитлером, натерала је своје, невином крвљу окупане чопоре, на цватући совјетски врт, да руше оно што су 23 године циновским напорима градили народн Совјетског Савеза. Али крвожедни фашистички злочинци и њихови сатрапи у осталим капиталистичким земљама љуто су се овога пута преварилн. Немају они сад против себе слабе европске државе, вођене од издајничке капиталистичке клике; земље изнутра растроване, разједињене и ослабљене петоколонашким издајничким радом, већ имају против себе сложне двестомилионске народе великог Совјетског Са-веза, окупљене око херојске Партије бољшевика, окупљене око свог великог и мудрог вође друга Стаљнна. Они имају против себе непобедиву Црвену армију, грозну силу која стоји као гранитна стена на одбрани социјалистичке отаџбине. Они имају против себе радни народ и национално угњетене читавог света. То је данас та сила која ће поломити не само зубе крвожедним фашистичким зверовима, него ће потпуно уништити ту заразу која хоће да својим смрадом окужи читав свет.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ!

Немачки фашистички освајачи пропратили су, по своме обичају, овај свој злочиначки напад на Совјетски

Савез са најордикарнијим измишљотинама. Они су на брзу руку скрпили неку оптужбу против Совјетског Савеза покушавајући оправдати код свога народа и код осталог поштеног света свој напад, који се ничим не може правдати. Може ли ико поштен на свету више веровати глупим изговорима фашистичких пробисвета? Не може! Немачка фашистичка пропаганда и пропаганда њихових реакционарних сестара у осталим капиталистичким земљама, па и код нас, почела је бесно ригати свој отров лажи и клевете против СССР-а. Она ће нас дневно засипати свим могућним лажним вестима о својим тобожњим „победама“, да завара свој народ и унесе забуну код свих оних који желе пораз фашистичким освајачима. Не верујте ништа фашистичким убојицама и крвницима радног народа. Сачувајте вашу хладнокрвност и чините све да се убрза пропаст тих највећих злочинаца што их памти историја човечанства. Верујте чврсто у то да је Совјетски Савез са својом херојском Црвеном армијом таква сила коју нико на евету није кадар савладати. Знајте да ће Совјетски Савез у својој оправданој борби имати на својој странв не само симпатије, него и подршку милионских радних маса читавог света. Херојски народи Совјетског Савеза бију свој последњи бој, да једанпут за увек не само одбране велику социјалистичку отаџбину од фашистичко-капиталистичких аждаја, него и да спасу напаћено човечанство да га изнова не задеси средњевековни мрак и ропство.

РАДНИЦИ И РАДНИЦЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Куднуо је судбоносн тренутак. Започела је отсудна битка против највећих непријатеља радничке класе, битка коју су фашистички злочинци сами приметили мучким нападима на Совјетски Савез, наду свих трудбеника света. Драгоцена крв херојског совјетског народа пролива се не само ради одбране земље социјализма, него и ради

коначног социјалног и националног ослобођења читавог радног човечанства. Према томе то је и наша борба, коју смо ми дужни подупирати свим снагама па и својим животима.

Пролетери свију земаља Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте чврсто своје редове око ваше авангарде, Комунистичке партије Југославије. Сваки на своје место! Непоколебљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се хитно за последњи и отсудни бој. Не дозволите да се пролива драгоцену крв херојских совјетских народа без вашег учешћа. Ваше паролете морају бити: ниједан радник или радница не сме отићи у фашистичку Немачку, да својим радом јача снаге фашистичких бандита. Ниједан топ, ниједна пушка, ниједно тане, ниједно зрно жита итд. не сме вашом помоћи доспети у руке фашистичких злочинаца. Мобилизујте све ваше снаге против тога, да наша земља буде база за снабдевање фашистичких руља, које као бесни пси нападају на Совјетски Савез, на нашу драгу социјалистичку домовину, на нашу наду и кулу светиљу према којој с надом упире очи напаћено радно човечанство читавог света.

Радници на железници и осталим транспортним средствима, ви не смете бити онај канал кроз који ће пролазити убојито оружје и друга ратна средства намењена против Совјетског Савеза и вас самих. Сетите се ваших борбених традиција из прошле интервенције капиталистичког света против младе совјетске републике. Учините све што је у вашој моћи, да онемогућите фашистичким злочинцима да вас искористе не само против Совјетског Савеза, него и против радног народа наше земље и читавог света. Ми вас позивамо да у овим судбоносним часовима извршите своју дужност која вам је намењена у овој отсудној борби.

ОМЛАДИНО ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Бије се последњи бој с твојим највећим непријатељем — с крвником младе генерације, с фашистичким злочинцима против којих си се ти увек спремно борила кад те је Комунистичка партија позвала. Против тих истих твојих крвних непријатеља млада генерација Совјетског Савеза већ бије тежак и крвави бој. Пролива своју драгоцену крв за твоју срећнију будућност та иста омладина Совјетског Савеза која је с песмом на устима градила социјализам, која је већ имала извојевано све то за чиме ти, омладино Југославије, чезнеш. Имала је срећан културан живот и осигурану будућност. Можеш ли ти, омладино, остати по страни? Не можеш, ти мораш такође сада бити у првим редовима борбе против фашистичких злочинаца. Окупљај своје снаге у Савезу комунистичке омладине, да под вођством Комунистичке партије Југославије заузмеш своје место у борбеним редовима радничке класе.

ХРВАТСКИ НАРОДЕ: РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ВОЈНИЦИ И СВА ПОШТЕНА ИНТЕЛИГЕНЦИЈО!

Слуга фашистичких освајача — издајник Павелић — хоће да се хрватски народ искористи у борби против Совјетског Савеза и против ослободилачке борбе наших народа. Није ли већ тај, невином крвљу попрскани злочинац, нанео довољно срамоте хрватском народу? Зар ћеш дозволити да још и та страшна издаја буде покривена твојим хрватским именом? Зар ти хрватска господа већ нису у прошлости нанела довољно срамоте? Не! Сада када је твоја истинска слобода већ тако близу, ти, хрватски народе, нећеш допустити такве издаје. Војници у касарнама, радници у фабрикама, сељаци у селу, уједините се у један јединствени фронт и борите се свим средствима

против те фашистичке издајничке банде и њихових фашистичких господара. Будите спремни да заједно с осталим радним народом града и села земаља Југославије заузмете своје место у првим редовима у борби за вашу срећнију будућност.

СРБИ, СЛОВЕНЦИ, ЦРНОГОРЦИ,
МАКЕДОНЦИ
И СВИ ОСТАЛИ ПОРОБЉЕНИ НАРОДИ
ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Ви који стењете под окупаторском чизмом, сви ви који љубите слободу и независност, који нећете фашистичког ропства, знајте да је куцнуо час вашег скорог ослобођења од фашистичких освајача. Зато придонесите и ви ваш део у борби за вашу слободу, под вођством Комунистичке партије Југославије. Борба Совјетског Савеза јесте и ваша борба, јер се он бори против вашег непријатеља под чијим ви јармом стењете. Не дајте се завести разним домаћим реакционарима који су у служби фашистичких бандита. Ваше место јесте у борбеним редовима радничке класе, која се бори за вашу истинску слободу и независност. Од те борбе зависи ваша будућност и будућност ваше деце. Ако љубите своју слободу и независност, ако нећете бити туђи робови, ако желите да се ослободите фашистичког ропства, онда помогните свим средствима праведну борбу велике и мирољубиве земље социјализма — Совјетског Савеза, уједините своје снаге против ваших угњетача, који поробише и опљачкаше вашу земљу.

КОМУНИСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Дошао је онај најтежи час који смо ми у нашој борби предвидели. Ми смо знали шта спремају фашистички злочинци против СССР-а и читавог радног

човечанства. Крвожедни фашистички властодршци, који држе у ропству своје народе и народе подјармљених земаља, навестише нам рат до истребљења, навестише преко радија крвави покољ комуниста. Ми ту борбу прихваћамо, јер ми смо је очекивали и ми смо се на њу спремили. У тој борби неће бити пардона ни једном комунисти, деру се фашистички крвници, а ми кажемо: у тој борби неће бити пардона злочиначким фашистичким вођама и Њиховим верним слугама, у тој борби неће бити пардона фашистичкој финансиској олигархији и њезиним сатрапима.

Комунисти Југославије! Не оклевајте ни тренутка већ се хитно спремајте за ту тешку борбу. Сместа прилагодите своје организације и њихов рад за тај последњи бој. Предузмите све да чим боље осигурате наше драгоцене кадрове који су нам данас више него икад потребни у тој борби. Организујте радне масе и предајте им ваше тешко стечено искуство. Станите на чело радних и национално угњетених маса и водите их у борбу против фашистичких тлачитеља наших народа. Одважност, дисциплина и хладнокрвност нека влада међу вама, јер ви морате тиме дати пример другима. Извршите своју дужност авангарде радничке класе Југославије. Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечанства!

Да живи велика и непобедива земља социјализма — Совјетски Савез!

Да живи херојска партија бољшевика СКП!

Да живи вођ и организатор прошлих и будућих победа великог и моћног Совјетског Савеза, друг Стаљин!

Да живи Комунистичка интернационала!

Да живи Комунистичка партија Југославије!

Да живи међународна солидарност свих угњетених и изабљиваних!

Да живи јединство и борба радних маса Југославије!

Доле империјалистичко-фашистички
злочинци на челу са крвавим Хитлером,
Мусолинијем и осталим сатрапима!

Централни комитет Комунистичке
партије Југославије

Одмах затим упутили су своје прогласе народу и остали централни и покрајински комитети. Сви ови прогласи били су бојни зов Комунистичке партије Југославије, којим се народ позива у борбу против окупатора и његових верних слугу, домаћих издајника

Већ после пет дана, 27 јуна, на састанку ЦК КПЈ одлучено је да се формира „Главни штаб Народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије“, у који су ушли чланови Политбироа. Нешто касније овај штаб је проширен и новим члановима. На челу Главног штаба, као војни командант свих Партизанских одреда Југославије, стајао је друг Тито. Истовремено је донета и одлука о упућивању једног дела чланства ЦК и извесног броја партизанских активиста на терен, ради организовања и руковођења партизанским одредима. Када су и последње припреме биле завршене, Централни комитет Комунистичке партије Југославије на својој историској седници одржаној 4 јула 1941 године у Београду доноси одлуку да започне општенародни оружани устанак.

Прва партизанска устаничка пушка пукла је 7 јула 1941 године у Белој Цркви, код Крупња, у Србији. Њу је испалио Жикица Јовановић-Шпанац и тиме објавио свим народима Југославије почетак устанка. Само неколико дана касније, устаничке пушке праштале су широм земље. У свим крајевима Југославије народ је предвођен својом Партијом отпочео борбу за слободу, независност и нови живот.

X ГЛАВА

ВЛАДА НА СРЕДЊЕМ ИСТОКУ

ИЗБЕГЛИЦЕ У ТАНТУРУ

Краљ, Симовић и група министара већ су били у Атини кад је други министарски ешалон стигао авионима на грчки аеродром Агрињон. Одавде је и ова група стигла возом у Атину 16 априла, око 20 часова увече.

Сутрадан, у посланству Краљевине Југославије у Атини одржана је седница владе на којој је за првог потпредседника, на Мачеково место, постављен др Јурај Крњевић. Са седнице је издат проглас народу да земља остаје у ратном стању и „да ће Југославија наставити борбу на страни Савезника до коначне победе“. На овој седници дошло је и до првог оштрог сукоба у влади. Изазвала га је изјава генерала Симовића „да је хрватска издаја крива за слом“. Ова изјава је пала утолико теже што је сада била поновљена већ трећи пут, и то овог пута лично од председника владе. Први је то изјавио генерал Богољуб Илић, још 11 априла, на седници владе одржаној на Палама код Сарајева. То је тада поновио и други потпредседник владе Слободан Јовановић. Међутим, њиховој изјави супротставио се др Сава Косановић, твр-

дећи да ово није тачно јер је у влади претстављена цела Југославија, а пораз има дубље узроке.

Оваквим и сличним изјавама створен је нови раздор између српске и хрватске буржоазије; раздор је сваким даном постајао све дубљи, претварајући се у одвратну свађу, карактеристичну, уосталом, за све владе Краљевине Југославије у емиграцији.

Осамнаестог априла, на захтев Владе Краљевине Грчке, југословенски краљ и влада напустили су Атину и пребацили се на Средњи Исток. О овоме др Сава Косановић, у својој већ цитираној књизи, пише:

„... Увече 17 априла била је седница владе на којој се дискутовало о одласку. Имали смо да путујемо са три наша лоша копнена авиона, без пратње. На предлог Грола, требало је да остане један део владе у Атини, док се не евакуишу све избеглице, којих је било око 1.500. Симовић, Слободан Јовановић, Илић и Нинчић, добровољно су се јавили да остају. Баш кад се завршила дискусија, ушао је авијатичарски пуковник Радовић и саопштио како су Енглези ставили на расположење велики транспортни авион са обезбеђењем, за владу и за краља. Симовић је одговорио да то није тачно. Међутим, Симовић се није дао уверити и рекао је, да план одласка остаје исти. Кад смо сутрадан, случајно сретно, око 11 сати стигли у Каиро, сазнали смо да су краљ, Симовић, Слободан Јовановић и Нинчић са пратњом већ стигли у Јерусалим са великим транспортним енглеским авионом, који је имао обезбеђење”.

Друга група министара пребачена је из Атине на Средњи Исток са три „Локида”, незаштићена и без икакве одбране. Њој је био додељен само један капетан британске армије, као водич.

*
* * *

Британска команда на Средњем Истоку сместила је избеглу владу Краљевине Југославије у стари ритерски манастир Тантур, удаљен око петнаестак километара од Јерусалима, на путу за Витлејем, док је краљу и његовом министру двора Радоју Кнежевићу била стављена на располагање једна вила у непосредној близини Јерусалима. Овде се касније, по доласку на Средњи Исток, сместио и Радојев брат мајор Живан Кнежевић, а затим и њихов трећи брат Никола.

Пошто је пребачен у Каиро, генерал Бора Мирковић је смештен у једну британску војну болницу, где је као тежак рањеник задржан на лечењу.

Избеглице су живеле у Тантуру у атмосфери какву су понеле из земље. Међусобни сукоби постајали су све чешћи и све оштрији. Код неких се опајало и незадовољство, које се сваким даном све више испољавало.

Најзад, 28 априла, одржана је и седница владе. Она је протекла у атмосфери међусобног оптуживања и трагања за кривцима одговорним за пропаст и непредвиђену катастрофу. Симовић је тада први пут истакао неспособност генерала који су командовали армијама, наводећи као пример случај Милутина Недића који није стигао да преузме команду над својом армијом све до капитулације.

Тек тада влада се сетила да није оставила никакву везу у земљи, нити ишта предузела у том циљу. Већина министара је сматрала да је Априлски рат прошао без већих жртава и да ће народ мирно прихватити непријатељску окупацију. То је, уствари, била њихова интимна жеља. Били су убеђени да ће, ако успеју да задрже народ у миру до момента који

буде њима одговарао, по завршетку рата поново лако скочити на народну грбачу.

Да би обезбедили остварење ове жеље, одлучили су да у том правцу поведу акцију. Ради тога је влада већ 23 априла доставила упутства посланику у САД, Фотићу, у којима се од њега захтева да упита председника Рузвелта да ли би био вољан да за јавност да изјаву о томе да ће САД, кад дође време да се успостави мир, помоћи обнављање независне Југославије. Иако се Рузвелт сагласио са овим, до изјаве није дошло због избијања неслоге и свађе између претставника српске и хрватске буржоазије у влади.

На истој линији формиран је 30 априла државни одбор за пропаганду у саставу: Вилдер, Влајић и Кухар. Задатак одбора био је да испита могућност за успостављање веза са земљом и организовање пропаганде путем радио-емисија, разних билтена и летака, кроз које би се износио став владе и народу препоручивао пасиван и лојалан став према окупатору.

Насупрот већини, у влади је било и појединаца који су на ово друкчије гледали. О томе др Косановић пише:

„ ... Нас неколицина, верујући у народ, заступали смо становиште, да је потребно одмах наставити борбу, са било чим. Симовић, Илић и њихов ужи круг, били су енергично против. Због тог мог става половином маја позвао ме је Симовић, да идем у Аман (Трансјорданија), у логор југословенских авијатичара. Ишао је краљ, Симовић, Илић, Шубашић, Бањанин и ја. На скупу од око 300 авијатичара, официра и подофицира, Симовић је рекао: „Врховни командант је дошао да вам покаже своју бригу. Ви сте се јуначки борили, ви сте сад заморени, ви треба да одете у Канаду, да се одморите, па да се изгради наша велика авијација, која ће се борити само за нашу земљу. Постоји и друго мишљење, да треба одмах

да се бори. То би могла бити само једна ескадрила, али само састављена од добровољаца. Молим господина Косановића, да вам образложи то гледиште". Нисам наравно очекивао ово, али сам устао и рекао углавном — касније сам сазнао, да је пуковник Радовић све стенографисао — „Јест, ја и моји другови заступамо мишљење да се треба одмах борити. 27 марта високо смо морално стајали, 15 априла пали смо јако ниско. Ако се престане о нама говорити као борцима, изгубићемо сав морални капитал. Ми смо изашли напоље, не да спасавамо главе, него да се боримо. Ви сте професионални војници, ваша је дужиост борба — а ја сам спреман, да са првим авионом, који буде ишао у акцију против непријатеља пођем с вама". Добио сам буран аплауз и одмах их се већина јавила добровољно за борбу".

На седници од 5 маја влада је, после прилично бурне и мучне дискусије, издала нову декларацију у којој поново изјављује да ће наставити борбу за ослобођење и поновно успостављање Краљевине Југославије. На основу овога, а према упутствима владе од 10 маја, југословенски посланик у САД уложио је формалан протест министру иностраних послова САД, против „незаконитог нацистичког образовања Независне Државе Хрватске".

„Хитлеров поступак разбијања правног положаја окупиране територије — каже се затим у протесту — очевидно крши међународно право и Хашку конвенцију. Зато југословенска влада одбија признавање постојања такозване Независне Државе Хрватске и противи се такође поступку Италијанске владе, која је извршила формално припајање једног дела Југословенског приморја, као и анектирањима југословенских територија на Југу и Северу од стране Бугарске и Мађарске".

На овај протест, заменик министра иностраних послова САД одговорио је југословенској влади нотом у којој, поред осталог, стоји:

„Желим да вам се захвалим на учтивости којом ми достављате израз ваших жеља и да поновим гнев ове Владе и америчког народа поводом инвазије и комадања Југославије од стране разних држава чланица Тројног пакта“.

*

* *

Дипломатски односи између Совјетског Савеза и избегличке југословенске владе прекинути су 12 маја 1941 године. Тога дана југословенски посланик у Москви, Милан Гавриловић, примио је саопштење совјетске владе којим се тражи да се затвори посланство Краљевине Југославије у Москви и да посланик са својим особљем напусти територију СССР. Совјетска влада мотивисала је ово бесциљношћу даљег Гавриловићевог боравка у Москви. Истога дана влада СССР отказала је гостопримство и посланицима Норвешке и Белгије са истом мотивацијом (и ове земље су биле под Хитлеровом окупацијом).

Прекидом односа са избегличким владама Норвешке, Белгије и Југославије — што је аутоматски значило и прекид Уговора о пријатељству и ненападању склопљеног са пучистичком владом — СССР је учинио још један напор да са Немачком не заоштрава односе који су се и иначе били погоршали, и да тако добије у времену.

Прекиду односа и отказивању уговора између Совјетског Савеза и Југославије претходио је један састанак и дискусија о политици Совјетског Савеза између Хитлера и грофа Фон Шуленбурга, немачког

амбасадора у СССР; „фирер“ је упитао свог амбасадора:

— Који је ђаво терао Русе да закључе уговор о пријатељству са Југославијом? — али је на ово питање сам и одговорио:

— Ја имам осећање да је Русија хтела да нас заплаши.

Шуленбург је свим силама покушао да убеди Хитлера како га осећање вара и како је СССР склопио овај уговор једино да би манифестовао своје интересе за Балкан, наводећи како је Русија увек покушавала да учини противпозет на сваку немачку акцију на овом подручју. Он се чак усудио да каже Хитлеру да је у овом случају „Немачка, консултативним пактом (пакт Рибентроп-Молотов — прим. аутора), вероватно била обавезна на саветовање са Русијом, која сигурно нема нарочитих интереса у Југославији, али их сигурно има принципијелно на Балкану“. По свему судећи, Шуленбург је на сваки начин желео да одржи на снази совјетско-немачки уговор јер је, као дипломат Бизмаркове школе, био противник истовременог ангажовања Немачке на два фронта — и на Истоку и на Западу.

Вероватно је влада Совјетског Савеза била о овом разговору обавештена преко својих канала. Међутим, Хитлерова одлука о нападу на СССР била је коначна и неопозива, те се ни прекидом односа и отказивањем уговора са Југославијом није постигао жељени резултат.

ПОД УТИЦАЈЕМ ИНТЕЛИЦЕНС-СЕРВИСА

Када су југословенске избеглице стигле на Средњи Исток, један од шефова Британске обавештајне службе за Средњи Исток и Балкан био је пуковник

Бели. Он је добро познавао и Југословене и Југославију, у којој је дуже време боравио као директор рудника „Трепча“.

С обзиром на своју функцију овде на Средњем Истоку, он је одмах успоставио везу са генералом Симовићем и ту је везу лично одржавао све до Симовићевог одласка у Лондон.

Но, поред ове званичне везе, Интелиџенс сервис је, преко разних својих органа, и са осталим југословенским избеглицама одржавао везу која није имала нимало званичан карактер. Тако су, са истим овим пуковником Белијем, били у вези и браћа Кнежевићи. Осioni, какви су били, они су другим избеглицама, својим земљацима, често претили истичући ову своју везу, као и везу са једним британским мајором, такође органом Интелиџенс-сервиса.

Генерал Бора Мирковић држао је своје старе везе још из земље. Преко Жике Крстића био је у сталном контакту са Маплбеком, мајором Интелиџенс-сервиса, а преко њега у сталној вези са британским Штабом за Средњи Исток, нарочито са командантом авијације, маршалом Тедером.

У одржавању веза са британском обавештајном службом, за пучистима нису изостајали ни разни грађански политичари. У име министара који су претстављали ХСС везу са Интелиџенс-сервисом одржавао је Шубашић, док је за Гавриловићеве земљораднике ова веза углавном ишла преко Милоша Тупањанина. У то време се причало да су у обавештајним британским круговима ипак најбоље стајали земљорадници. Они не само да нису крили своје везе и пријатељство са припадницима британске обавештајне службе, него су се на сва уста хвалили како они са Интелиџенс-сервисом раде још од раније — још док су се налазили у земљи.

*
* *

Седмнаестог маја одржана је седница владе и то у краљевој резиденцији. То је уједно била и прва седница пучистичке владе којој је присуствовао и краљ. На седници је једногласно усвојен Симовићев предлог да се кнез Павле искључи из краљевског дома. Исто тако, једногласно је донета одлука о наследству престола династије Карађорђевића. За престолонаследника је одређен краљевић Томислав, други Александров син, и то до краљеве женидбе и његовог првог мушког потомка.

*
* *

На истој седници изнет је и предлог о разбијању владе на групе. На овоме су нарочито инсистирали Слободан Јовановић и Момчило Нинчић.

Пре усвајања предлога развила се оштра дискусија у којој су учествовали сви присутни. На крају је, и поред отпора извесних министара, ипак одлучено, али само у начелу, да се влада разбије у три групе. Прва, са краљем, пошла би у Лондон, док би остале две образовале мисије, и то једну за САД, а другу за Канаду, са задатком да тамо припреме и придобију званичне кругове и јавност за поновно успостављање Краљевине Југославије. Задатак мисија био би и прикупљање добровољаца међу југословенском емиграцијом у САД и Канади за ослободилачку војску, о којој је у то време маштала већина избеглица у Тантуру као о војсци која ће их у одређеном моменту сигурно вратити на власт у земљи.

Мисију за САД требало је да образују Божа Марковић, Богољуб Јевтић, Иван Шубашић, Франц Сној и Сава Косановић, док би мисију за Канаду са-

чињавали Миша Трифуновић, Богољуб Илић и Бранко Чубриловић. Међутим, британске власти нису биле сагласне са одашиљањем ове друге мисије, захтевајући да на Средњем Истоку остане бар генерал Илић. Због тога није уопште ни дошло до упућивања ове мисије у Канаду.

Питање када ће и у којим условима бити спроведена у живот ова начелна одлука о разбијању владе у три групе, остало је потпуно отворено. Међутим, инспиратори ове одлуке, натурили су влади њену реализацију већ двадесетак дана касније.

У међувремену, 29 маја, одржан је састанак између владе и осталих избеглих политичара. На састанку се дискутовало о стварању једног политичког саветодавног тела које би давало влади извесне сугестије за вођење државних послова. Ово су најенергичније подржавали Грга Анђелиновић, Јован Ђоновић и Божа Максимовић. Предлогу се оштро супротставио Грол, те је одлучено да влада о овоме касније донесе решење.

На седници одржаној 5 јуна дефинитивно је одлучено да се влада разбије. Уствари, било је само санкционисано оно што су, без много консултовања са осталим министрима, решили Симовић, Нинчић и Грол. Ово је, уједно, била и последња седница пучистичке владе којој су присуствовали сви министри.

После неколико дана, краљ, Симовић и Нинчић отпутовали су за Лондон, а нешто касније за њима су отишли Јовановић, Крњевић, Шутеј и Крек. Богољуб Илић је, према захтеву британских власти, остао на Средњем Истоку, док су остали — већи део владе — 13 јуна напустили Тантур и кренули за Кептаун, Јужноафричка Унија, где су образовали „министарски депо“, чекајући свој распоред.

Министарска група одређена за Сједињене Америчке Државе, напустила је 7 августа Кептаун, и то

без америчких улазних виза чије је издавање — из личних разлога — ометао Фотић, југословенски посланик у Вашингтону. Тек на интервенцију Саве Косановића група је успела да почетком октобра — после месец дана боравка у Канади — стигне на своје одредиште у САД.

После одласка „америчке групе“, остали министри, Трифуновић, Будисављевић, Бањанин и Чубриловић, и даље су остали у Кептауну, у „министарском депоу“, чекајући налог од дела владе у Лондону да пођу тамо где се укаже потреба. Они су били нешто боље среће од њихових колега који су отпутовали у САД. На Симовићев позив упловили су у британску луку Ливерпул већ 25 септембра, а седам дана касније, 2. октобра, присуствовали су седници владе која је тога дана одржана у Лондону.

*

**

После велике неслоге, свађа и интрига до којих је дошло у Лондону — чији је иницијатор и спроводилац био углавном Нинчић — и раздора који је настао међу извршиоцима пуча, три месеца' касније, 9 јануара, пучистичка влада је пала, а нову је после два дана образовао Слободан Јовановић.

XI ГЛАВА
**РАЗДОР МЕЂУ ПУЧИСТИМА И
КАИРСКА АФЕРА**

Тек што се са војне тачке гледишта пуч могао сматрати успешно завршеним, 27 марта рано ујутру дошло је до првог озбиљнијег неслагања међу пучистичким врховима.

У оштрој међусобној дискусији пре почетка ширег састанка на коме је образована пучистичка влада, Радоје Кнежевић је оштро устао против Симовићеве концепције о карактеру владе и извесних личности које је Симовић предвидео за улазак у Кабинет. У овом првом сукобу Симовић је попустио, па је пучистичка влада образована, углавном, према Кнежевићевој замисли.

Упркосе постигнутог решења у овом првом сукобу, ривалство за примат се наставило. Кнежевић је направио читав план за борбу против Симовића. У складу са тим својим планом, прво што је урадио било је да у свим разговорима почне потцењивати Симовићеву и Мирковићеву улогу у војном пучу, истичући у први план себе и свога брата мајора Живана Кнежевића као главне организаторе и реализаторе војног пуча. Тако су се, већ од првог дана, пучисти разделили у две групе. На једној страни били су Симовић и Мирковић, а на другој браћа Кнежевићи са

својом, такозваном, мајорском пучистичком групом. Суштина насталог раздора и потмуле борбе међу пучистима лежала је у обостраној жељи да се дочепају власти и што већег утицаја на малолетног краља.

У овој борби средства се нису бирала. Докле се у томе ишло, нека покаже овај пример. Већ другог дана по извршеном пучу, 28 марта, мајор Кнежевић је отишао код генерала Симовића са припремљеним указом за краљев потпис о своме унапређењу, што је требало да претставља награду за учешће у пучу. Сматрајући да би све учеснике требало једновремено наградити, генерал Симовић је одговорио Кнежевићу да са припремљеним указом о унапређењу и признавању генералштабне струке не треба журити, него да би требало поднети један општи предлог за све учеснике, како из војске тако и из ваздухопловства, о чему ће се он већ договорити са генералом Мирковићем.

Пошто није успео редовним путем, Кнежевић се послужио преваром. По изласку из Симовићевог кабинета отишао је право генералу Богољубу Илићу, министру војске, и обратно му се:

— Господине министре, генерал господин Симовић, председник владе, упутио ме је вама да вам предам овај указ, с тим да се на првом реферисању поднесе на потпис његовом величанству краљу.

Генерал Илић је поверовао у Кнежевићеву изјаву, па је, и не консултујући се са Симовићем, одмах извршио овај тобожњи налог.

Неколико дана касније изашао је у „Војном листу“ указ на који је Симовићу скренуо пажњу његов ордонанс-официр. Указом је мајору Живану Кнежевићу призната генералштабна струка, иако он на то није имао никаквог законског права. У истом броју објављен је и указ о постављењу нових краљевих ађу-

таната и ордонанс-официра, махом припадника „мајорске пучистичке групе“.

Тако су браћа Кнежевићи прву тачку свога плана успешно реализовали. Радоје је у пучистичкој влади био министар двора, а чланови Живанове „мајорске групе“ постали су краљеви ађутанти и ордонанс-официри. Тиме је, према њиховом мишљењу, утицај на краља био обезбеђен.

Избијање рата унеколико је зауставило раздор међу пучистима, али само за кратко. Није прошао ни месец дана, а баш догађаји у вези са ратом дали су раздору новог маха и непосредно довели до коначног расцепа међу пучистима, Уследила је такозвана Каирска афера, а на крају и пад Симовићеве владе.

Износимо главне моменте ових догађаја.

Када су краљ, Симовић и влада на своје путу за Средњи Исток напустили Атину, у Грчкој је остала једна пучистичка група на челу са тешко рањеним генералом Мирковићем. Ту је био и мајор Кнежевић. У току неколико наредних дана овој групи придружио се још извештан број пучиста који су се разним каналима пребацили из земље с намером да дођу у додир са енглеским снагама у Грчкој и да њиховом помоћу пребегну даље. Тако се ускоро овде сакупило око тридесетак пучиста. Њима је пошло за руком да ступе у контакт са енглеским заштитним јединицама које су се, да би избегле нови Денкерк, већ спремале за евакуацију са Балкана. Са овим јединицама евакуисала се на Средњем Истоку и ова пучистичка група. Евакуација је извршена конвојем чији пут преко Средоземног Мора није био нимало пријатан. Снага немачког ваздухопловства и италијанске морнарице нису га пропустиле без напада, нарочито неколико првих дана док је конвој пловио близу европског копна. Иако ниједан брод није био потопљен, ово путовање пуно страшне неизвесности испунило је пучисте стра-

хом и паником од потапања, и тако постало један од разлога за напад на Симовића чим је група стигла на Средњи Исток.

Чим је приспео, мајор Кнежевић се сместио поред краља и свога брата Радоја, министра двора, који се није одвајао од краља настојећи да га потпуно потчини своје утицају. Њихове везе са органима британске обавештајне службе на Средњем Истоку постајале су све чвршће, те су и у њима пронашли добар ослонац за претстојећу акцију против Симовића. Обојица су почели да га оптужују за неуспех и капитулацију војске у Априлском рату. Мајор Кнежевић му је пребацивао што је оставио пучисте у Грчкој не предузимајући ништа за њихову даљу евакуацију, због чега су на путу лако могли да настрадају. И неки министри у влади приписивали су Симовићу диктаторски став који је он, наводно, заузео по доласку на Средњи Исток, а који се, како су они тврдили, развио до те мере да је чак и његов ордонанс-официр почео да малтретира извесне министре.

Ни односи између Симовића и Мирковића нису били много бољи. После искрцавања Мирковић је смештен у једну британску војну болницу у Каиру. Тешко рањен, он је мислио да ће умрети, па је пребацивао Симовићу што га је у овако тешким часовима напустио не водећи нимало бригу о њему (Симовић га је само једном посетио у болници). Мирковић је нарочито пребацивао Симовићу да га „није чак ни довољно материјално обезбедио“, што му је, с обзиром на његову грамзивост за новцем, свакако најтеже падало. Поједини пучисти су, међутим, тврдили да та оптужба не одговара истини, „већ да је Бори увек мало“.

Много оштрије него са Симовићем, Мирковић се посвађао са браћом Кнежевић. Тврдио је да су они веома мало допринели пучу, а да се сада, у жељи да

приграбе власт, претстављају као његови главни организатори. За узврат, ова двојица су нападали Мирковића износећи његову гравитност за новцем и истичући како он своје учешће у пучу жели да наплати што боље. Чињенице показују да су и Мирковић и браћа Кнежевићи били са својим тврђењима у праву. Они су и превише знали једни о другима а да би се могли преварити у оцени. Углавном, кроз ову свађу показали су своје право лице и побуде које су их руководиле да се ангажују у извршењу пуча.

Кад је Радоје Кнежевић отишао у Лондон са краљем и Симовићем, његов брат Живан остао је још неко време на Средњем Истоку. Он је био постављен за команданта Батаљона краљевске југословенске војске на Средњем Истоку, формираног од добровољаца, пребеглих Истрана — Словенаца и Хрвата — насилно мобилисаних у италијанске јединице, који су били заробљени или се сами предали британским трупама на бојиштима Африке. Међутим, захваљујући својим везама са Интелиџенс-сервисом, и мајор Кнежевић је убрзо успео да се нађе у Лондону где је заједно са својим братом и Нинчићем отпочео енергичну акцију за обарање Симовића, у чему су на крају и успели.

Нетрпељивост и свађе међу пучистима били су добро познати британској обавештајној служби на Средњем Истоку и она их је вешто користила. Она је одржавала једнако добре односе са свим групама и појединим члановима тих група, вешто их потстичући у њиховој активности. Тако је, на пример, генерал Мирковић, који је у почетку и сам радио на Симовићевом обарању, био о његовом паду раније обавештен баш преко ових својих британских пријатеља. Он је тада говорио како ће Симовић и генерал Илић пасти, а он ће постати министар војни и командант југословенских трупа на Средњем Истоку (функ-

ција коју је дотле вршио Илић). Али, када је непосредно пред Симовићев пад Мирковић дознао да је ово, поред осталог, и дело браће Кнежевић, он се измирио са Илићем. Њих двојица су онда упутили депешу Симовићу у Лондон у којој му саопштавају да неће ући ни у једну владу коју он, Симовић, не буде образовао. Сазнавши за то, браћа Кнежевић осуше нову паљбу на Мирковића и Илића, те код формирања нове владе, чији је претседник био Слободан Јовановић, уз Симовића ни они нису били узети у обзир. Мирковић је новим распоредом био одређен само за краљевог ађутанта, а Илић стављен на располагање.

У новој влади образованој 9 јануара 1942 године, Јовановић је поред положаја председника задржао и ресор министарства војске. Шеф војног кабинета био му је мајор Кнежевић, његов брат Радоје је задржао положај министра двора, а остали чланови мајорске пучистичке групе: Вохоска, Рожђаловски и Зобеница добили су положај краљевских ађутаната²⁸. Од тога тренутка утицај браће Кнежевић на краља и владу био је потпун; власт се, уствари, налазила у њиховим рукама.

Тешко погођени оваквим расплетом ситуације, генерал Илић и Мирковић одлучују да се отворено супротставе. Најпре Илић одбија да преда дужност министра војске, а затим Мирковић одбија да напусти положај команданта ваздухопловства и прими дужност краљевог ађутанта, да би, на крају, узурпирао положај начелника штаба Врховне команде. Њихово отворено супротстављање краљевским указима изазвало је такозвану Каирску аферу (седиште обојице било је у Каиру). Моменат њеног избијања поклопио се са наступањем немачких снага под командом генерала Ромела према Египту.

Драматичан ток „Каирске афере“, детаљно је почетком марта 1942 године изнео тадашњи претседник краљевске владе Слободан Јовановић у ноти Антони Идну, министру спољних послова Велике Британије. Јовановић протестује против одлуке британских власти да се за врховног команданта војске Краљевине Југославије на Средњем Истоку постави британски генерал Стон. Ова протестна нота гласи:

Господине Министре,

На дан 5 марта о.г. у нашој Врховној команди у Каиру дошло је, интервенцијом енглеских војних власти, до извесних промена које су изненадиле Краљевску владу. Силом су уклоњени официри постављени од Краљевске владе, а заведена је нека врста комесаријата са једним енглеским генералом на челу.

С тим у вези, част ми је изнети Вам ове чињенице:

I. — Указима које му је поднела на потпис влада Краљевине Југославије, Њ. В. Краљ Петар поставио је 15 јануара 1942 године за в.д. начелника штаба наше Врховне команде у Каиру ђенералштабног потпуковника Миодрага Лозића и наредио и друге промене у Врховној команди и у командовању нашим трупима.

II. — О тим променама Краљевска влада је у право време обавестила Foreign Office, Министарство ваздухопловства и Адмиралитет Његовог Британског Величанства (В. К. Бр. 75 од 29 јануара 1942).

III. — Смењени генерал Илић, коме је Краљевска влада имала намеру поверити једну специјалну мисију у Канади, одбио је да приступи предаји дужности, под разним изговорима, помогнут у тој својој непоколебљивости од стране ђенерала Мирковића, чији је положај команданта ваздухопловства укинут у вези са реорганизацијом наше Врховне команде.

Тој непокорности ђенерала Илића ишле су наруку извесне околности чија се природа може видети из доку-

мента који је 9 о.м. предат посланику г. Ренделу²⁹, а препис тога документа се налази у прилогу.

IV. — Та непокорност ђенерала Илића према Краљевској влади трајала је од 15 јануара до 10 фебруара о.г. То време искористио је ђенерал Илић, заједно са смењеним ђенералом Мирковићем и својим пријатељима пуковником Жарком Поповићем³⁰ и другима — с једне стране, да ширењем неистинитих тврђења и једном несавесном агитацијом створе затегнутост и узнемирење међу југословенским официрима, — а с друге стране, да дају потпуно нетачна и алармантна обавештења енглеским војним властима о стању духова и моралу југословенских трупа на Средњем Истоку. (Ово се односи на разне смицалице које су завађене пучистичке групе правиле једна другој у међусобној борби за власт, користећи у томе обилато своје везе са Интелиценс-сервисом. Прим. аутора.)

V. — За све то време Краљевска влада је инсистирала да се Краљевски укази, донесени по предлогу одговорне владе, скрупулозно изврше. Пред Краљевску владу, која је наишла у спровођењу својих одлука на отпор једне групе официра, поставио се у свој својој озбиљности проблем ауторитета.

Из тога разлога Краљевска влада није могла прихватити сугестије које су јој учињене да измени своје одлуке у вези са наређеним променама у Каиру, променама за које је Краљевска влада имала веома озбиљне разлоге да их изврши, — што се оваквим развојем догађаја показало тачним. На пример, сугестију нашег дипломатског претставништва у Каиру (од 6 фебруара 1942) који извештава „да је из разговора са Енглезима стекао уверење да би и Енглези радо желели видети ђенерала Бору Мирковића да се њему повери команда над нашим трупима у Египту“.

VI. — Одбијање ђенерала Илића да приступи извршењу Краљевских указа наилазило је на једнодушну

осуду и Владе у Лондону и највиших југословенских претставника на Средњем Истоку.

Телеграмом од 6 фебруара 1942 наш посланик у Каиру извештава да је тога дана имао разговоре са Краљевским делегатом на Средњем Истоку г. Ђоновићем, са ђенералом Мирковићем и потпуковником Лозићем и сви су се сложили с тим да оваква непокорност од стране ђенерала Илића утиче веома штетно по наше интересе, и да је крајње време да се ово оконча.

Ђенерал Илић је услед таквог свог држања пензионисан 11 фебруара 1942 године.

VII. — Својом депешом од 10 фебруара о.г. (која је прispела у Лондон тек 15 фебруара), наш посланик у Каиру извештава да се ђенерал Илић разболео и да је услед тога морао да напусти своје место пошто је претходно наредбом бр. 239 наредио извршење Краљевских указа.

VIII. — У томе тренутку појављује се отворено на сцени ђенерал Мирковић, који је — према раније наведеном телеграму нашег посланика у Каиру од 6 фебруара — дотле осуђивао непокорност ђенерала Илића као штетну по националне интересе и за кога је, у истом телеграму, учињена сугестија Краљевској влади да га прими као заменика смењеног ђенерала Илића. (Према свему судећи, Мирковић је играо двоструку игру: заједно са Симићем и Илићем против болесно амбициозне браће Кнежевић, и, сам за себе, против Илића, с намером да га изигра и заузме његово место. — Прим. аутора.)

Једним актом узурпације власти ђенерал Мирковић је преузео дужност начелника Штаба Врховне команде и наредбом бр. 241 обуставио извршење Краљевских указа, наређено од стране ђенерала Илића пре поласка на боловање.

О том своме чину ђенерал Мирковић је писмом обавестио нашег посланика у Каиру.

Посланик је одмах о томе обавестио Краљевску

Владу телеграмом који је предат у Каиру 10 фебруара, а приспео у Лондон пет дана доцније (15. II. 1942).

IX.— Генерал Мирковић је због тога свог поступка стављен у пензију указом Његовог Величанства Краља 16 фебруара 1942 г.

X.— Као раније генерал Илић, тако сада генерал Мирковић одбија да преда дужност лицима одређеним од стране Владе Краљевским указом.

Он иде и даље и помогнут од стране пуковника Жарка Поповића и ваздухопловног мајора Б. Станојловића покушава да појача узнемиреност међу југословенским официрима и иаговара их на отворени бунт.

Циљ целе те акције непокорности постаје све јаснији и иза свега тога се открива једна чисто политичка позадина. Својим телеграмом од 25 фебруара о.г. наш посланик у Каиру извештава Претседника Владе: „Према неким вестима Мирковићеви пријатељи изгледа да ће и даље према одлукама Владе водити опозицију, рачунајући да ће створити тешкоће и изазвати промену Владе". (Илићева и Мирковићева противакција имала је за циљ да изазове пад владе Слободана Јовановића, тиме и уклањање браће Кнежевића, са тежњом да владу поново образује генерал Симовић узимајући при овоме у комбинацију и њих двојицу. — Прим. аутора.)

Краљевски делегат на Средњем Истоку г. Ђоновић извештава са своје стране Претседника Владе писмом од 20 јануара: „Илић и неколико пуковника повели су били акцију међу официрима с намером да вас тамо импресионирају и присиле: или да повучете ваше решење или да отступите. То су ми саопштили сами официри. Изгледа да им је било стало да ви тамо (у Лондону су се налазили краљ и један део владе на челу са претседником Јовановићем, док су се Министарство војске и Врховна команда у то време налазили у Каиру, — прим. аутора) будете уверени да су официри са њима и да су незадовољни са променом. То заиста није тачно. Код мене

су били многи официри и сви су ме уверавали да је осам-десет процената официра једва дочекало ове промене и да су задовољни".

XI. — То стање затегнутости и непокорности траје услед немогућности Краљевске Владе да силом прибави поштовање својих одлука — пошто се налази на туђој територији. Енглеске војне власти у Каиру, према телеграму нашег посланика од 27 фебруара о.г. „устежу се да се ангажују за извршење Владине одлуке".

XII. — На дан 1 марта изгледало је да ће се цела ова неугодна афера повољно привести крају. Наш посланик у Каиру извештава телеграмом од тога дана: „да је јутрос у његовом присуству био примљен код генерала Smith-а, начелника штаба енглеске војске, прво ђенерал Мирковић, а затим и потпуковник Лозић.

Начелник штаба ђенерал Smith предао је ђенералу Мирковићу писмо у којем му потврђује да су саопштења о предаји дужности, која је наша Врховна команда добила од нашег посланства у Каиру, аутентична и да имају сагласност Њ. В. Краља Петра II и Краљевске Владе, и да је ова потврда примљена званично од енглеског Министарства војске у Лондону.

Ђенерал Мирковић је, пак, још једном поновио да он никад није имао намеру да се противи наређењима Краљевске Владе, већ је само желео испуњење законске форме ... Пристао је да преда дужност потпуковнику Лозићу, али је молио да се ради потребних припрема предаја одложи за четири дана.

Пошто смо се по овоме сагласили, то ће према томе предаја дужности бити извршена у среду 4 марта, што смо констатовали једним записником, на коме смо сви потписали своје име".

XIII. — На дан 2 марта нашег посланика у Каиру посетио је начелник штаба ђенерал Smith да би му саопштио обавештења која енглеске власти имају од својих органа о ситуацији у нашим јединицама.

Том приликом је речено нашем посланику да „како у батаљону тако и у ескадрили, има извештан број официра који су чак готови и пуцати да би спречили преузимање команде од потпуковника Лозића”.

„Генерал Smith је подвукао да они не би желели да дође до таквих инцидената у нашој војсци... Они схватају да после свега што се догодило, генерал Мирковић не може остати на досадашњем положају, али мисле да би било можда опортуно довести неку трећу личност која би помирила супротне стране. Чак сугерира да се предаја дужности изврши сада привремено неком од тамо присутних пуковника или чак можда и једном енглеском официру, у очекивању дефинитивних одлука Краљевске Владе.

Наш посланик подвукао је генералу Smith -у, према телеграму од 3 марта о.г. „да он само извршава инструкције које су потпуно јасне и да би дисциплина у нашој војсци и њен дух били дефинитивно компромитовани ако би се формалне наредбе Краља и Краљевске Владе под притиском једне групе официра мењале. Пошто су генерал Мирковић и његова околина искоришћавали свој положај за вршење пресије на млађе офицере и служили се неистинитим тврђењима, сад је тешко констатовати право расположење официра и њихово будуће држање”.

Наш Посланик инсистирао је код генерала Smith -а „да се предаја дужности изврши онако како је предвиђено у споразуму и да се утиче на најнепомирљивије елементе да не изазивају инциденте”. Генерал Smith је обећао „да ће у том смислу упутити сутра писмо генералу Мирковићу и потпуковнику Лозићу, тражећи категорично да и једна и друга страна покажу највећу дисциплину у извршењу наредбе Краљевске Владе; ако би неко од њих имао друго мишљење нека га изрази на начин који је прописима дозвољен”. Генерал Smith је још изјавио да ће о свему овоме реферисати Лондону.

XIV. — Сутрадан 3 марта о.г. потпуковник Лозић

био је примљен код ђенерала Ochinlek-a. Истога дана депешом коју је Претседник Владе примио преко Foreign Office-a 7 марта, потпуковник Лозић извештава о предмету тога разговора:

„У вези са мојим преузимањем дужности, које има да се обави 4 марта, био сам данас примљен код ђенерала Ochinlek-a и његовог начелника штаба. Они су изјавили да од сутра 4 марта сматрају мене као врховног команданта наше војске на Средњем Истоку”.

XV.— На дан 4 марта, пре подне, потпуковник Лозић примио је дужност од ђенерала Мирковића.

XVI.— На дан 5 марта ог. посланик г. Рендел посетио је министра иностраних послова г. Нинчића и саопштио му да, према добијеним обавештењима, међу југословенским официрима у Египту влада велика затегнутост. Поменуо је могућност да се због тога за команданта Југословенских трупа на Средњем Истоку постави један енглески официр.

Г. Нинчић је одговорио г. Ренделу да је то „une idee inadmissible“³¹

XVII.— Истога дана 5 марта у Каиру приведена је у дело намера коју је г. Рендел поменуо у Лондону г. Нинчићу као једну од могућности.

Својим телеграмом од 5 марта наш посланик у Каиру извештава да је од потпуковника Лозића, који је само један дан раније уредно примио дужност начелника штаба југословенске Врховне команде, добио телеграм следеће садржине за претседника Владе:

„Данас, 5 текућег месеца у 1 час по подне примио сам писмо од Врховног команданта енглеске војске ђенерала Ochinlek-a, који ми наређује, да привремено предам дужност енглеском ђенералу Стону. Тако исто ми је наређено да, потпуковник Балетић и мајор Глигоријевић³² напусте своје дужности. Ово се десило после мога захтева да се ухапси мајор Станојловић и још два нижа официра јер су одбили послушати издате наредбе, пот-

стицали су на побуну ваздухопловне официре и прекршили заклетву. Мислим да моју дужност отежавају извесни органи који се и сад, као и пре, залажу за ђенерале Илића и Мирковића. Енглеска Врховна команда није уклонила ниједног од официра који су радили за ђенерала Илића и Мирковића, чак ни Станојловића. Молим јавите ми најхитније Ваше наредбе. Потпуковник Лозић".

XVIII. — Својим телеграмом од 6 марта ог. потпуковник Лозић извештава да су „Енглези из Врховне команде дошли синоћ 5 ом. са пуковником Поповићем и захтевали да издам наредбу о предаји дужности ђенералу Стону. Изјавио сам да наредбу нећу издати и да ми то може наредити само Њ. В. Краљ. Енглески ђенерал Gloves, после дискусије од два сата, преузео је моју дужност и издао наређење да мајор Глигоријевић и потпуковник Балетић одмах предају дужност. Упозорио сам их да уклањају официре постављене Краљевским указом, и доводе оне које су требали да уклоне; да су уклонили мене који сам против мајора Станојловића тражио санкцију, а њега су оставили на положају; да враћају пуковника Поповића, којег сам сменио. Рекао сам најзад да је ово напад на наш суверенитет. Да вас обавестим о овоме нашем војном шифром нису ми дозволили".

Господине Министре,

Наведени поступак енглеске Врховне команде није у складу с основним начелима војне дисциплине, јер су уклоњени и потпуковник Лозић и сви официри који су према последњим Краљевским указима имали да с њим образују нову Врховну команду, докле су на њихова места доведени баш они официри који су против тих указа агитовали, или се чак отворено одупирали њиховом извршењу.

Тај поступак такође је у супротности са пријатељским односима између наших двеју савезничких влада и он у највећој мери не води рачуна о дужностима и суве-

ренитету једне нације која је свесно примила и свакодневно подноси најтеже жртве за очување свога националног достојанства и свога суверенитета.

Краљевска Влада истиче да у овом случају није реч о двама групама официра, којима би требало наћи арбитра. Овде је у питању ауторитет владе и краља. Једни према другима стоје: с једне стране неколико непокорних и несавесном политичком агитацијом заведених официра, с друге стране Краљевска Влада и Његово Величанство Краљ Петар, чије одлуке морају по сваку цену бити респектоване. (Из овога се очигледно види тенденција Слободана Јовановића да заштити браћу Кнежевић и мајорску пучистичку групу помоћу којих је, између осталог, и дошао на власт. — Прим. аутора.)

Прокламација Врховног Команданта Његовог Величанства Краља Петра, упућена југословенским трупама 7 марта ог. омогућује пуно нормализовање односа.

Узимајући на знање да су енглеске војне власти у Египту свој поступак према нашој Врховној команди обележиле као привремену меру предострожности, Краљевска Влада очекује да ће та мера бити најхитније повучена да би своје положаје у југословенској Врховној команди заузели официри постављени одлукама југословенске владе, а уклоњени 5 марта.

Краљевска Влада изражава уверење да ће у интересу досадашњег тесног пријатељства између ње и Владе Његовог Британског Величанства овај инцидент регулисати у најкраћем року.

Њ. Екс. г.ну Идну
Министру иностр. послова
Велике Британије

Слободан Јовановић, с. р.

На крају, с тешком муком, после нечувених свађа, гужве и међусобног физичког обрачунавања међу пучистима и осталим емигрантима, ова афера је окончана. На захтев југословенске краљевске владе из

Лондона, британске власти на Средњем Истоку затвориле су у логор у Абаси крај Каира око 300 побуњених официра и подофицира. Генерала Мирковића са једном групом виших официра југословенска влада је пензионисала, али му је Интелиценс-сервис, као свом провереном човеку, омогућио да као генерал ступи у британску војску у којој је остао до краја рата, после чега је и пензионисан у чину генерала. Мирковићевим стављањем у пензију (рд стране југословенске владе) био је уклоњен са позорнице последњи генерал-пучист, јер су Симовић и Илић пензионисани нешто раније.

У „Каирској афери“ долази, као никад дотада, до пуног изражаја утицај британске обавештајне службе на међусобно завађене емигрантске групе, као и њихова потпуна зависност од Интелиценс-сервиса.

Док је шеф ове службе на Средњем Истоку, Местерсон, заступао званични став и захтевао извршавање наређења југословенске владе у Лондону, претећи побуњеницима разним мерама, дотле су неки његови органи, међу којима и мајор Маплбек, давали подршку Илићу, Мирковићу и осталим побуњеним официрима, нарочито вишим, обећавајући им пуну заштиту британске команде на Средњел Истоку. Овим се и објашњава како Мирковићева, тако и упорност осталих побуњеника, која је на крају ипак сломљена. Победа у борби за власт овом приликом била је на страни браће Кнежевић и мајорске пучистичке групе.

Служећи истог господара — Интелиценс-сервис — и браћа Кнежевић и генерал Мирковић, учествовали су послушно као пиони у двострукој игри Интелиценс-сервиса, покушавајући при том да тај свој агентски рад, започет још давно раније у Краљевини Југославији, искористе у међусобној борби за власт. Победили су они чији је останак на власти у датом

моменту боље одговарао њиховом заједничком господару. Изиграни партнер, у конкретном случају генерал Мирковић добио је утешну награду.

За ову двоструку игру Интелигенс-сервис је у то време имао јаке разлоге. Пред њим су тада стајали нови задаци. Требало је наћи људе који ће их извршити. Нарочито је било важно да то буду официри и подофицири, а сасвим споредно којој од две емигрантске групе припадају. Интелигенс-сервис је међу њима извршио избор кадра који је упућивао у разне обавештајно-диверзантске школе и курсеве, од којих се једна налазила на брду Кармелу, недалеко од Хаифе. После успешно завршене обуке, они су као агенти-командоси током времена и према потреби, са официрима британске обавештајне службе слати у окупирану Југославију, где су, поред свог главног задатка, служили овим британским официрима и као водичи и тумачи. Све до краја 1943 године ове су групе парашутиране у штаб Драже Михајловића у којем је, још од октобра 1941 године, био формиран и деловао британски обавештајни центар.

Браћа Кнежевић и мајорска пучистичка група остали су на власти све до пада владе Слободана Јовановића половином 1943 године, до чега је дошло на иницијативу британске владе. Тада је за ађутанта Петра II постављен мајор британске војске Арчибалд Данлоп Макензи, као неутрална личност у односу на пучисте, а браћа Кнежевић и мајорска група смењени су са својих положаја.

Тако су пучисти дефинитивно завршили своју каријеру.

НАПОМЕНЕ

1. „Стожер Балкана“ у којој, изражавајући се најповољније о Југославији, истиче да је баш она тај балкански стожер.

2. У Софији су агенти неке обавештајне службе (највероватније немачке) успели да украду пасош Доновену, покушавајући да се домогну тајних докумената, уколико их он буде носио са собом.

3. Изјава генерала Доновена цитирана је у чланку Адама Прибићевића „Је ли 27 март плаћен?“, који је изишао у три наставка у листу „Глас канадских Срба“ 4, 11, и 18 маја 1950 године.

4. Ова изјава Ситона Ватсона цитирана је у „Америчком србобрану“ од 3 априла 1950 године у чланку под насловом „Одговор мајору Живану Кнежевићу“, а који је написао Мирко Косић.

Мирко Косић је написао и издао брошуру „Је ли 27 март плаћен?“ као одговор на већ поменути истоимени чланак Адама Прибићевића. У својој брошури Косић тврди да ни Ватсон ни Доновен нису демантовали цитиране изјаве, иако су са њиховим објављивањем били добро упознати.

5. Да ли је и генералу Бори Мирковићу „британска обавештајна служба приликом расподеле новчаних средстава доделила помоћ“ — не зна се, иако су то баш извесни пучисти упорно тврдили. Али, опште је познато да се, на пример, генерал Душан Симовић вратио у своју земљу, где ужива генералску пензију, а да је Бора Мирковић служио у бритагаској армији као генерал резервне војске, у којем је својству и пензионисан, те се и данас налази у емиграцији у Енглеској, где ужива ову пензију.

6. Косић је био одлично камуфлиран немачки агент.

7. После слома Краљевине Југославије, Илија Трифуновић-Бирчанин је напустио Београд и отишао у Сплит, у италијанску окупациону зону. Ту је одмах, уз сагласност и помоћ италијанских окупационих власти, отпочео да организује четничке јединице за борбу против партизанских одреда и НОП-а. Половином 1942. године дошао је у лични контакт са Дражом Михајловићем; њихов састанак је одржан у Фазлагих-Кули у Херцеговини. Од тога момента Бирчанин се ставио под Дражину команду и постао Дражин делегат за област Далмације. Познато је такође да је у то време био у одличним везама са британском обавештајном службом. За време рата на њега су упућивани британски тајни емисари и агенти Интелиџенс-сервиса које је он и прихватао. Умро је крајем 1943. године у Сплиту, а фашисти су му приредили помпезан погреб, на којем су учествовали и припадници италијанских окупационих трупа и власти. Италијански фашисти и Дража Михајловић сматрали су да су његовом смрћу претрпели велики губитак.

8. Слободан Јовановић, професор Београдског универзитета, истакнути буржоаски правник и историчар, иначе познати англофил. После пуча био је потпретседник у Симовићевој влади.

9. Драгиша Васић, адвокат, књижевник и публицист. За време Краљевине Југославије, све до капитулације, важио је за републиканца. За време окупације је био један од првих грађанских политичара који је пришао организацији Драже Михајловића, у којој је сматран, у неку руку, идеологом покрета. У јесен 1941. године покренуо је први лист организације ДМ, орган Дражиног штаба „Слобода или смрт“. Касније, почетком 1943. године, са Стеваном Мољевићем покренуо лист „Равна Гора“ као орган Врховне команде и Централног комитета организације Драже Михајловића. Услед извесних размимотица са Михајловићем, покушава марта 1945. године да побегне преко Хрватске у Италију са такозваном црногорском војском, на челу са Павлом Ђуришићем. Целу ову групу, међу њима и Драгишу Васића, похватале су усташе на Лијевче-Пољу, северно од Бање Луке, разоружали их, а затим спровели у логор у Босанској Градишци где су их пострелили.

10. Мајор Миодраг Палошевић био је члан СКК и као такав редовно присуствовао његовим седницама иако је то, према тадашњим војним прописима, официрима било забрањено (војна лица нису се уопште смела бавити политиком). Одмах после капитулације, Палошевић је остатке 1. четничког батаљона (око 20 људи) којим је командовао довео право на Равну Гору, где је заједно са Дражом Михајловићем почео да ствара

четничку организацију. За цело време окупације био је једна од водећих личности организације Драже Михајловића. Погинуо је у Херцеговини, половином маја 1945 године када је Дражин покрет претрпео дефинитиван војнички слом.

11. Фронт је био против сваке везе са Савезом комунистичке омладине Југославије.

12. Када су Немци напали Југославију, Атертон је напустио Београд и отпутовао у Каиро. После капитулације Краљевине Југославије и појаве организације Драже Михајловића, Интелиџенс-сервис је упутио Атертона у Дражин штаб као члана британске мисије. У Југославију је дошао подморницом са Малте, почетком марта 1942 године, и искрцао се на Црногорском Приморју. На путу за Дражин штаб, који се у то време налазио у Санџаку, Атертона је из користољубља убио Дражин командант батаљона наредник Лаза Дакић.

13. За време рата причало се у емиграцији да су за свој рад на „усмеравању Земљорадничке странке у правцу енглеских интереса“ два истакнута члана странке примила од Енглеза за личну употребу велике суме новца. Један 40, а други 20 хиљада фунти. Говорило се да је секретарица енглеског посланства у Београду исплатила тај новац њиховим фамилијама које су доцније избегле у Каиро.

14. Томашевића су за време рата открили Немци и као енглеског агента стрељали. Приликом хапшења код њега је пронађена радиостаница и откривена цела мала лабораторија за аматерску производњу радио-примопредајника.

15. Гледајући са техничке стране, план је имао великих недостатака који су могли бити пресудни у моменту извршења пуча — пре него што је народ казао своје — а који нису дошли до изражаја и упропастили пуч једино захваљујући општој трулости режима, као и глупој самоуверености, личној неспособности и кукавичлуку клике, на челу са Павлом, против које је пуч био уперен.

Тако, на пример, пучисти нису у пресудном периоду били обезбедили ни контакт, а камоли контролу над малолетним Петром II, чије су име користили за извршење пуча. Једног од главних протагониста за приступање Тројном пакту, Мачека, оставили су ван сваког домашаја, усред Загреба. А што је још најлепше, главна фигура, кнез Павле, нашао се у критичним тренуцима такође ван домашаја пучиста, у Загребу скупа са Мачеком.

Конкретан план за паралисање евентуалне, логично могуће, противакције врло значајних режимских личности — намесника Станковића и Перовића, претседника владе и министра унутрашњих послова Цветковића, министра двора Антића, начелника Генералштаба Петра Косића, команданта Краљеве гарде Стајића и управника града Дринчића — није био уопште разрађен, те се зато и десило да у критичном периоду прве фазе пуча, до 3 часа после поноћи, од њих свију буде ухваћен само Цветковнн и то захваљујући сретном стицају околности.

План је имао и других значајних недостатака. На пример, пучисти су сасвим случајно стекли контролу над краткоталасном станицом Радио-Београда, чије заповедање није уопште било планом ни предвиђено. И тако даље, и тако даље.

План је, међутим, у погледу технике извршења имао и својих добрих страна, од којих су биле најважније смела концепција и добро очувана конспиративност. Захваљујући конспиративности, пучисти су имали веома значајан елеменат за успех у оваквим подухватима, а то је моменат изненађења.

Али, као што ће се видети, прави одговор на питање зашто је пуч дефинитивно успео, налази се у реакцији народних маса од 27 марта.

16. Нова влада пустила је после неколико дана на слободу претежни део ухапшених немачких агената и експонената, међу којима и Данила Грегорића који је такође био доспео у затвор.

17. Пошто су потпуно демолирали „Немачки саобраћајни биро“, провокатори су на сред трга запалили немачку заставу.

18. Уочивши спремност владе Цветковић-Мачек и кнеза-намесника Павла да потпишу Тројни пакт, ЦК КПЈ покушао је да спречи тај последњи чин издаје. У прогласу који је издао тим поводом, ЦК КПЈ се обратио народу речима: „Данашња влада спрема издају. За неки дан треба да се потпише Тројни пакт који значи сигурну и срамотну смрт нашој држави, нашој слободи и нашем народу. Први пут у нашој историји треба пред тиранима да клекнемо, да на коленима потонемо у бешчашће и ропство. И то данас, када је цео народ, у свим крајевима државе, свих старости и узраста, устао исто као 1912, 1913, 1914, и када има само једну душу, једну вољу и једну мисао, да на живот и смрт брани своју највећу тековину и светињу — националну слободу и независност.

Нећемо ни Тројни пакт, ни инструкторе, ни туристе, ни привредне стручњаке, ни чишћење непријатеља Осовине. Хоћемо владу националне слоге и одбране. Све за част и слободу! Част и слобода ни за шта!“

19. Др Мирко Косић је био професор Београдског универзитета и члан Главног одбора Радикалне странке. Становао је прекопута куће генерала Симовића, те се и упознао са њим. Као радикал, и Косић је био за то да се свргне Цветковићев кабинет и образује једна коалициона влада. Међутим, он је био пронемачки оријентисан и у блиским везама са немачким посланством; томе је много допринела његова жена, пореклом Немаца. За време окупације Косић је био гувернер Српске народне банке. Као издајник и колаборационист побегао је из земље 1944 године заједно са Недићевом владом.

20. Тројни пакт који су Цветковић и Цинцар-Марковић потписали у Бечу 25 марта 1941 године, садржавао је две тајне клаузуле: 1) да Краљевина Југославија неће давати војну помоћ Немачкој; 2) да ће се Солун у Хитлеровој новој Европи припојити Југославији.

21. Цитати из књиге „Усташка побједа у данима устанка и ослобођења“, коју је написао и издао у Загребу 1942 године Мијо Ђзик, Павелићев секретар за пропаганду. Књига претставља неку врсту званичног дневника о доласку усташа на власт у НДХ.

22. Ови бродови су 24 марта, када је донета одлука о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, примили наређење од југословенског посланика у САД да не искрцавају никакав товар и да не напуштају луке без претходне дозволе посланства.

23. Група ВМРО око Ваңче Михајлова била је, у време када је Павелић са њом склопио споразум, профашистичко-терористичка организација.

24. У почетку у појединим логорима није било више од пет до десет усташа, а на крају, 1941 године, када их је било највише, укупан број усташа у Италији није био већи од 500.

25. Гроф Бомбелес је припадао усташком покрету али га је касније издао.

26. Сва истицања великим словима и подвлачењем појединих делова текста ове посланице наведена су према оригиналу

27. Услед експлозије огромне количине муниције коју су Немци после капитулације Краљевине Југославије лагеровали у смедеревској тврђави, порушен је велики део Смедерева. Дужност изванредног комесара за обнову тешко оштеће-

ног града додељена је Љотићу (који је тамо имао велико имање). Овим се хтело приказати Љотића као кекаквог спасиоца угроженог становништва и тиме су вештачки створили углед.

28. Пети члан мајорске лучистичке групе Живана Кнежевића био је мајор Никола Косић. Стицајем околности он је у Априлском рату пао у немачко заробљеништво, где је остао до савезничке победе. У заробљеништву је био врло активан у борби против присталица и симпатизера НОП-а. После капитулације Немачке нарочито се истакао у врбовању официра, дотадашњих официра, за Интелигенс-сервис.

29. Рендел је био енглески посланик при југословенској избегличкој влади.

30. Пуковник Жарко Поповић био је на истакнутом положају у Обавештајном одељењу Главног генералштаба Краљевине Југославије. Био је у добрим односима са генералом Илићем и веома активан учесник на његовој страни у „Каирској афери“.

Мајор Бошко Станојловић, ваздухопловни официр, био је на високом положају у Оперативном одељењу Команде ваздухопловства Краљевине Југославије. Био је у добрим личним односима са генералом Мирковићем и као такав активно учествовао у пучу. У „Каирској афери“ имао је истакнуту улогу на Мирковићевој страни.

31. Неприхватљива идеја.

32. Пуковник Балетић и мајор Глигоријевић, активни учесници у „Каирској афери“ били су експоненти браће Кнежевић у борби против Илића и Мирковића.

РЕЧ УЗ ОВУ КЊИГУ

Кад читалац дочита ово што су поступци, догађаји, лица и ђуди једног времена сложили у драматичан сплет о судбини једне земље и народа, могао би сваку даљу реч сматрати непотребном. У погледу садржине, излагања и интересантности саме материје читалац је потпуно у праву. Ово што је током читања могао оживети у своме сећању или први пут сазнати и доживети из самог тока ове узбудљиве и невероватно сложене игре, а што представља час материју за читав низ романа, од криминалних до историјских, а час исечке из политичких комбинација и потеза, из биографија и нарави знаменитих људи и ситних политичких креатура, све то је довољно само по себи да задовољи интерес и сазнање читаоца. Довољно је, чак и да је остало далеко недореченије. Свака реч у прилог томе заиста је сасвим излишна. И ова реч није томе намењена.

Познато је, међутим, да има читав низ историјских, веома значајних датума, за које су везани крупни догађаји из наше најновије историје, а који нису довољно и свестрано расветљени. У такве крупне догађаје може се, међу првима, убројати оно што се одиграло крајем марта и почетком априла 1941, а чија два главна датума означавају 27 март и 6 април. Већ сама жеља да се укине та празнина заслужује велику пажњу и признање.

О овим данима и догађајима писано је и говорено са разних аспеката и у разним приликама. Међутим, није нигде учињен такав широк и свестран покушај да се смело подигне завеса и изнесу на светло дана синтетичка слика не само онога што се одиграло и последица које је оно имало, већ и сви позитивни и негативни фактори који су у томе играли неку улогу, да тако кажемо сплет и механизам свега онога што је означавало унутарњи процес превирања и развоја ових догађаја. Тај процес морао је имати два главна актера — буржоизију, њену државу, апарат и политику, на једној, и радничку класу и остале трудбенике под политичко-организационим и идејним руководством Комунистичке партије на другој страни. Суштина научног, то јест историјски верног, одговора на питање шта и како се тада одиграло и одиграло, може бити прожета само темељитом амализом оваквог једног процеса оштре борбе напредног и родољубивог против конзервативног, контрареволуционарног, противнародног и издајничког у крајњој конзеквенци. Она, разуме се, мора показати и улогу коју су појединци у томе имали. Према томе, она се мора заснивати на великом истраживачком напору и смело пробијању кроз све документе, изјаве, потезе и одјеке за то везане.

Аутор овог рукописа, не као историчар и не са претензијом да пружи завршну синтезу, успешно је тражио одговор на ова замршена и нерасветљена питања. Он је то чинио у оквиру истраживачко-публицистичког поступка и за то је донео пре свега нову грађу, нова открића о људима и догађајима а не судове историчара и сл. Аутор је то чинио савесно, са много напора и очигледног одушевљења и смелости да завири у тај тамни вилајет. Ако је аутор понегде морао да прими опори језик чињеница и самог тока до-

гађаја, не треба му то узети за грех, јер је за овакав рукопис, пре свега докуменат о времену, неопходна висока толеранција према истраживачкој савесности и жељи да се каже што више, да се изнесе све што је у стању да писца и читаоца примамљује.

Аутору је пошло за руком да на жив, журналистички, начин саопшти резултате свога лутања по догађајима, људским поступцима и своја завиривања у саме одигране чинове и улоге актера. Он то даје живим и течним језиком. Од посебног је интереса за читаоца што се овде дају нови подаци из досад неоткривених докумената или бар нашој јавности непознатих, а и сакупљених сведочења.

Овај рукопис, макар колико био резултат најобјективнијег настојања да се открије историјска истина, може и свакако ће изазвати и неке полемике у првом реду од стране оних који су осетљиви на неизвитоперено интерпретирање догађаја. Уколико је аутор успео да сваку своју реч ослони на аутентични податак, а чини се да је у основи то успео, таква полемика ће само моћи да помогне продубљивање истине. Али и тамо где је аутор евентуално олако прихватио — а то је у оваквом једном ипак пионирском послу лако могуће — и сугерирао неку недовољно верну мисао, он то, према духу читавог текста, није чинио са жељом да ствар извитопери. Пред честим дилемама, које се у оваквом послу писцу сваки час навезују, аутор је понегде могао да прихвати ону мисао која је била привлачнија и у том тренутку за њега логичнија. То, међутим, није оно битно по чему треба просуђивати о овом савесном и неопходном напору да се баца светло у још тамне кутове и да се дигне застор заборава и недоречености. То је, у ствари, и најзначајније за препоруку овог рукописа.

Сав смисао ове речи и јесте у томе да се укаже на тај велики и смели напор аутора и на успех који је у томе постигао. Њен смисао је и да се, на овом месту, у пуном убеђењу да ће читаоци радо и топло прихватити ову књигу, заједнички — њих и аутора ових редака — каже прва реч признања аутору књиге.

Драги Миленковић

Догађаји који су претходили војном пучу и 27 марту обрађени су у књизи „Од марсељског атентата до Тројног пакта“ која ће ускоро изаћи из штампе:

Она ће садржавати следећа поглавља:

Диктатура

Марсељски атентат

Образовање и први дани Намесништва

Обрачун са Александровом гарнитуром и фашизација земље

Борба КПЈ против Стојадиновићевог режима Драгиша Цветковић и припремање споразума

српске и хрватске буржоазије

Влада Цветковић-Мачек приступа Тројном пакту

КПЈ у борби против режима „влада споразума“ и Тројног пакта.

НИКОЛА МИЛОВАНОВИЋ

**ВОЈНИ ПУЧ
И 27 МАРТ 1941**

*

Коректор
СОЊА КОЈИЋ

*

Нацрт за корице израдио
БОЖА БОГИЋЕВИЋ

*

Технички уредник
ЧЕДОМИР ЦВЕТКОВИЋ

*

Издавач
Издавачко предузеће „Просвета“
Београд, Добрачина 30

*

Штампа
Графичко предузеће „Слободан Јовић“
Београд, Стојана Протића 52

